

KÖZELKÉP

Szerkesztette
KÖLLŐ JÁNOS

Előszó

1. A magyar munkaerőpiac néhány vonása – európai tükröben

Bevezetés

Az adatokról

Foglalkoztatás a 15–64 éves népességben

Foglalkoztatás és munkaidő a 15–59 éves, nem tanuló népességben

A „legjobb munkavállalási korú” nem dolgozók

Munka és nem munka határán

Az iskolából a munkaerőpiacra – elhelyezkedés és ifjúsági munkanélküliség

Nyugdíj előtt álló férfiak

Záró megjegyzések

1. Függelék

2. Az érettségit nem adó szakmunkásképzés válságtünetei

Bevezetés

A szakmunkástanulók és a végzettek alapkészségei

A szakmunkás végzettségűek foglalkoztatása és munkahelyei

A szakmunkás végzettségűek bérei

A „szakmunkáshiányról”

A szakmunkásképzés fejlesztésének megoldatlansága

2. Függelék

3. Hivatkozások

ELŐSZÓ

A Munkaerőpiaci Tükör *Közelkép* címet viselő fejezetei többnyire már befejezett és megjelent kutatási eredményeket foglalnak össze. Ebben az évben részben szakítunk ezzel a hagyománnyal. Az idei *Közelkép* első részében az Európai Munkaerő-felvétel (*European Labour Force Survey, EU LFS*) nemrégiben hozzáférhetővé vált adatainak felhasználásával Magyarország helyzetét próbáljuk bemutatni egyszerű leíró statisztikák segítségével. Az EU LFS elsősorban – a benne rejlő elemzési lehetőségeknek köszönhetően – a kutatási eredmények révén segítheti a helyzetfelmérést és a foglalkoztatáspolitikát, de ezekre még bizonyára sokáig kell várni. Úgy gondoljuk, a nyers, de az Eurostat erőfeszítéseinek köszönhetően összehasonlíthatóvá tett adatok is alkalmasak arra, hogy eddig nem ismert perspektívából láttassák a magyar munkaerőpiac néhány sajátos vonását. Hangsúlyozottan nem vállalkozunk arra, hogy az európai trendektől (ha vannak ilyenek) megfigyelt eltéréseket megmagyarázzuk. Írásunk célja az, hogy a nemzetközi összehasonlító adatok fényében világosabban láthatóvá váljanak a valóban magyarázatra szoruló jelenségek. Mindez természetesen azzal a következménnyel jár, hogy a szokottnál több adatot közlünk, ugyanakkor sokkal kisebb tér jut a magyarázatoknak és a szakirodalmi eredményekre történő hivatkozásoknak.

A *Közelkép* második része a szokásos módon a munkaerőpiac egy meghatározott területét járja körül, amennyire ez lehetséges a rendelkezésre álló kutatási eredmények alapján. A *szakképzés* a magyar munkaerőpiac egyik közgazdasági eszközökkel kevésbé vizsgált területe, noha nap mint nap hallani határozott kijelentéseket a szakmunkáshiánnyal, a képzés minőségével és kívánatos fejlesztési irányával kapcsolatban. A fejezet alapvetően a szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkező, de érettségét nem tett munkavállalók munkaerő-piaci helyzetének alakulására vonatkozó kutatási eredményeket foglalja össze, és kísérletet tesz a legfontosabb oktatáspolitikai következtetések levonására.

A szerkesztő

1. A MAGYAR MUNKAERŐPIAC NÉHÁNY VONÁSA – EURÓPAI TÜKÖRBEN

BAJNAI BLANKA–HÁMORI SZILVIA–KÖLLŐ JÁNOS

Bevezetés

2007-ben a kutatók számára elérhetővé vált az *Európai Munkaerő-felvétel* (*European Labour Force Survey, EU LFS*), a tagállamok rendszeres, negyedéves, illetve éves munkaerő-felvételeinek az Eurostat által harmonizált és anonimizált gyűjteménye.¹ A mikroadatok birtokában tetszőleges bontásban és többváltozós módszerekkel vizsgálhatók a legfontosabb munkaerő-piaci jellemzők. Aki már tanulmányozta a témába vágó EU- és OECD-kiadványokat, tudja, hogy az aktív életszakasz tényleges magyarországi kezdetéhez és végéhez kevésbé illeszkedő életkori bontások (15–74 éves, 15–64 éves, 25–59 éves, 55–64 éves és a többi) és a peremgyakoriságokra korlátozódó adatközlés miatt a publikációkból nehéz pontos képet alkotni arról, hogy a magyar foglalkoztatás milyen elemeiben tér el más uniós országok mutatóitól. Az Eurostat online lekérdező rendszerében az adatok egy része életkori és iskolázottsági bontásban is tanulmányozható, de a vizsgálódás nem mindig korlátozható arra a populációra (vagy bontható meg olyan módon), amelyet az elemzési cél megkövetelne.

A *Közelkép* első részében az Európai Munkaerő-felvétel egyéni szintű adatainak felhasználásával próbálunk képet adni a magyar munkaerőpiac néhány sajátosságáról. A válogatásnak csak egyik szempontja volt, hogy a helyzetértékelés és a foglalkoztatáspolitikára számára fontos kérdésekről essék szó, ezen belül – számos alapvető jelentőségű problémát mellőzve – olyan területeket választottunk, amelyekben összehasonlító adatok hiányában eddig nehéz volt megállapítani Magyarország helyét a nemzetközi mezőnyben. A fejezet a *Közelkép* hagyományaitól eltérve nem kutatási eredményeket, hanem adatokat ismertet. Úgy gondoljuk, az Európai Munkaerő-felvételen alapuló leíró statisztikák is nagy előrelépést jelentenek a bizonytalanabb forrásokon és kismintákon alapuló, néhány országra korlátozódó összehasonlításokhoz képest.

Az elsőként ismertetett alapadatok megerősítik, hogy Magyarországnak a 15–64 éves népességben mért jelentős hátránya nagyobb részt az idősök és a fiatalok foglalkoztatásának alacsony szintjére vezethető vissza: az iskolából a munkába való átmenet vontatottan halad, a 40 évesnél idősebb férfiak pedig tömegesen hagyták/hagyják el végleg a munkaerőpiacot. A „legjobb munkavállalási korban lévők” esetében Magyarország foglalkoztatási lemaradása sokkal kisebb mértékű, sőt, ha az adatfelvételek referencia-időszakában *ténylegesen teljesített* és a *potenciális* munkamennyiség arányát tekintjük, lemaradásról nem is beszélhetünk. Ami figyelmet érdemel az az, hogy a leg-

1 A kétéves licenc időtartama alatt a hozzáférés korlátozott, a meglehetősen drágán árusított adatokat (a teljes anyag ára 2007-ben 8000 euró volt) csak a megvásárló intézmény munkatársai használhatják, beszámolási kötelezettség terhe mellett.

jobb munkavállalási korban lévő népesség rendkívül éles kontúrokkal hasad két nagy csoportra: az egyik oldalon azokra, akik napi nyolc órában, heti öt napon át kötött munkaidőben dolgoznak, a másikon oldalon pedig egy arányában kirívó méretű inaktív tömegre. A munkához való kötődésnek a teljes munkaidős foglalkoztatáson kívüli formái kialakulatlanok, csökevényesek: a foglalkoztatottak közül kevesen dolgoznak részmunkaidőben, kevesen vannak/lehetnek átmenetileg távol a munkahelyüktől; kevesen dolgoznak a szokásostól eltérő munkaidőben, ha mégis, azt nem valamilyen, rugalmas munkaidőt biztosító szerződés teszi lehetővé; kevesen dolgoznak otthon; kevesen vesznek részt felnőttképzésben, és még kevesebben a munkaidőbe beszámított képzésben. A nem foglalkoztatottak közül kevesen keresnek állást, kevesen regisztrálják magukat munkanélküliként. Kirívóan magas azok aránya, akik nem is szeretnék fizetett állást.

Az idei *Közelkép* első részében elsősorban a fenti sajátosságokról – a foglalkoztatás és a nem foglalkoztatás közötti éles határvonalról – lesz szó. Ezt egészítjük ki annak a két területnek a tárgyalásával, ahol maga a foglalkoztatás is alacsonynak tekinthető: az iskola és a munka közötti átmenetre, illetve az időskori foglalkoztatásra vonatkozó adatokkal.

Az adatokról

Az áttekintés viszonylag friss, 2005. évi adatok alapján történik, ez a legtöbb országban négyszeri (negyedévenkénti), néhány tagállamban azonban csak egyszeri megfigyelést jelent. A számításokhoz a negyedéves teljeskörűsítő súlyokat használjuk, mert néhány országban nem számítanak éves súlyokat.²

Ami a legfontosabb csoportosító ismérveket illeti, az *iskolázottságot* az Eurostat által készített besorolás (alsó-, közép- és felsőfok) szerint mérjük, amiben az érettségit nem adó szakmunkásképzés a középfokhoz sorolódik.³ Az *életkor* folytonos változója sajnálatos módon az Eurostat anonimizálási törekvésének áldozatául esett, helyette ötéves korcsoportváltozók szerepelnek a kutatók számára hozzáférhető adatbázisban. (Anélkül, hogy értékelni kívánnánk és tudnánk az Eurostat eljárását, megjegyezzük, hogy ez igen nagy mértékben csökkenti az Európai Munkaerő-felvétel kibocsátott változatának értékét, bizonyos elemzési irányokat eleve kizár. Munkaerő-piaci szempontból sem mindegy például, hogy valakinek fél éves vagy négy és fél éves gyermeke van-e.) A szociális segélyekre és a bérekre vonatkozó adatokat az Eurostat szintén törölte, csak a kifejezetten munkanélküliség jogcímén kapott támogatás tényére vonatkozó kétértékű (*dummy*) változó maradt meg. Az egyének időbeli követésére alkalmas természetes azonosítók magától értetődően kikerültek a publikus változatból, de nem pótolták őket anonimitást biztosító kapcsolási kóddal, ezért panelépítésre és a munkaerő-piaci áramlások megfigyelésére ott sincs mód, ahol a nemzeti felvételek hosszabb-rövidebb ideig – Magyarországon például másfél évig – követik a megfigyelt egyéneket.

2 A kétféle súlyozással számított értékek alig térnek el egymástól.

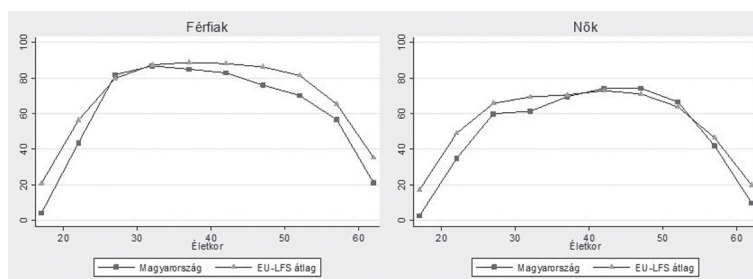
3 Ez az Európai Munkaerő-felvételben igaz Lengyelországra is, amely az OECD (2007c) *Education at a Glance* kiadványaiban önálló oszlopban, más középfokú oktatási formáktól elkülöníthetően szerepelteti a szakmunkásképzést.

A nemzeti munkaerő-felvételek zömmel az Eurostat ajánlásait követik, változókészletükben és fogalomértelmezésükben is hasonlóak, de nem minden változót kérdeznek meg minden országban, egyes nemzeti felvételek (Izland, Ciprus, balti országok) pedig esetenként túl kicsinek bizonyulnak ahhoz, hogy az adataik részletes bontásban is elemezhetők legyenek. Az adathiány okát a megfelelő táblázatokban közöljük.

Foglalkoztatás a 15–64 éves népességben

Az Európai Munkaerő-felvétel adatai három ponton jelzik az európai átlagnál lényegesen alacsonyabbnak a magyar foglalkoztatási szintet. Mint az *1.1. ábrán* látható életkor szerinti foglalkoztatásadatok azt mutatják, hogy mind a férfiak, mind a nők körében alacsonynak tűnik a *fiatalok* foglalkoztatása. A 25–40 éves férfiak foglalkoztatása nem, vagy alig marad el az EU-átlagtól, ezt követően azonban, a *40–54 éves férfiak esetében* széles rés nyílik a magyar és az európai átlagadat között. A *25–40 éves nők* foglalkoztatása szintén alacsony, a 35–59 éveseké azonban eléri, sőt egyes korcsoportokban meghaladja az európai átlagot.

1.1. ábra: Foglalkoztatási ráták a 15–64 éves népességben az ILO–OECD meghatározása szerint, 2005 második negyedév (százalék)

EU LFS-átlag: a tagországok összesített és súlyozott mintájából számított átlag.

A fiatal, ezen belül a kisgyerekes nők kirívóan alacsony foglalkoztatásának jelenségével a tavalyi Munkaerőpiaci Tükörben (*Bálint–Köllő, 2007*) részletesen foglalkoztunk. Ezt a kérdéskört most nem érintve, úgy tűnik, célszerű külön tárgyalnunk a fiatalok, valamint a 40 évesnél idősebb férfiak foglalkoztatásának illetve munkanélküliségének kérdéseit, annál is inkább, mert mint később megmutatjuk, az e csoportokban mért alacsony foglalkoztatási szint szorosan összefügg egyfelől az iskolarendszer és a diákmunka, másfelől a nyugdíj- és rokkantnyugdíj-rendszer sajátosságaival.⁴ Ezért előbb a figyelmünket a 15–59 éves, nappali tagozaton nem tanuló népességre korlátozzuk, és ezt követően térünk ki a fiatalok, illetve az idősebb férfiak munkaerő-piaci helyzetének kérdéseire.

Az *1.1. ábrán* látható életkor-specifikus foglalkoztatási ráták mögött igen nagy iskolázottság szerinti szóródás húzódik meg. Az alapfokon iskolázottak

⁴ A nemek és generációk közötti helyettesítés, kizorítás bonyolult kérdéseivel egy ilyen áttekintésben nem tudunk foglalkozni.

kirívóan alacsony magyarországi foglalkoztatásának kérdésével nem foglalkozunk külön fejezetben, de az egyes témakörök tárgyalásakor kitérünk a képzettség szerinti különbségekre.

Foglalkoztatás és munkaidő a 15–59 éves, nem tanuló népességben

Az ILO–OECD meghatározása azokat tekinti foglalkoztatottaknak, akik az adatfelvétel referencia-időszakában, jellemzően az interjú megelőző héten legalább egy óra jövedelemtermelő munkát végeztek, vagy nem dolgoztak ugyan, de csak ideiglenesen voltak távol az egyébként meglévő munkájuktól. E meghatározás szerint Magyarországon a 15–59 éves, nem tanuló népesség 69,3 százaléka dolgozott, ami az ötödik legalacsonyabb érték az Európai Unióban (1.1. táblázat), ugyanakkor csak 3,1 százalékkal marad el az EU–15 átlagtól, szemben a 15–64 éves népességben mért 9,4 százalékos hátránnyal.⁵

⁵ Az itt EU–15-nek nevezett csoportba nem tartozik bele Málta, amelyről nem állnak rendelkezésre adatok, beletartozik viszont a nem EU-tag Norvégia, amely szolgáltat adatokat az Európai Munkaerő-felvétel számára.

1.1. táblázat: Foglalkoztatás a 15–59 éves, nem tanuló népességben
különböző meghatározások szerint, 2005 (százalék)

Ország	ILO–OECD- foglalkoztatott	Ország	Dolgozott legalább 1 órát	Ország	Teljes munkaidőre át- számított foglalkoztatás*
Izland	90,4	Izland	79,5	Izland	82,4
Dánia	84,9	Észtország	74,8	Lettország	77,6
Norvégia	83,9	Lettország	74,6	Cseh Köztársaság	76,3
Svédország	83,7	Litvánia	74,4	Észtország	75,1
Hollandia	80,7	Portugália	73,1	Ciprus	74,1
Finnország	80,2	Ciprus	73,1	Görögország	73,4
Ausztria	79,9	Dánia	73,0	Portugália	72,9
Ciprus	79,2	Cseh Köztársaság	72,4	Szlovénia	72,6
Szlovénia	78,8	Írország	71,4	Litvánia	71,1
Cseh Köztársaság	78,7	Ausztria	70,6	Ausztria	70,0
Litvánia	78,6	Norvégia	70,5	Dánia	69,3
Portugália	78,5	Svédország	70,3	Szlovákia	69,1
Luxemburg	77,9	Szlovénia	69,8	Írország	67,8
Észtország	77,7	Hollandia	69,7	Magyarország	67,1
Írország	77,4	Luxemburg	68,4	Finnország	65,9
Lettország	77,0	Görögország	68,3	Svédország	65,8
Franciaország	76,0	Finnország	68,0	Luxemburg	64,7
Egyesült Királyság	74,0	Szlovákia	67,3	Lengyelország	63,3
Belgium	73,8	Magyarország	66,1	Franciaország	61,5
Görögország	71,3	Franciaország	64,9	Egyesült Királyság	60,3
Szlovákia	70,9	Egyesült Királyság	64,7	Norvégia	59,9
Magyarország	69,3	Németország	62,8	Olaszország	59,4
Olaszország	68,9	Belgium	62,6	Belgium	58,7
Németország	68,8	Olaszország	61,7	Hollandia	57,8
Spanyolország	66,2	Lengyelország	61,3	Németország	56,5
Lengyelország	64,0	Spanyolország	57,1	Spanyolország	55,9

* Az adat azt mutatja, hogy az adott népesség hány százaléka tudta volna teljesíteni a ténylegesen ledolgozott összes munkaidőt, ha mindenki heti 40 órában dolgozott volna. A tényleges munkaidőt a szokásos munkaidő (a „nagyváltó” munkaidőben dolgozók esetében a referenciahéten *ténylegesen ledolgozott* munkaidő) alapján mértük.

A referenciahéten ténylegesen dolgozók száma ennél kisebb, mégpedig Nyugaton és Keleten erősen eltérő mértékben. Magyarországon a 2005. évi munkaerő-felvétel referenciaheteiben a foglalkoztatottnak minősülők 3 százaléka volt távol a munkahelyétől, míg ez az érték a nyugat-európai országok egész sorában eléri vagy meghaladja a 10–12 százalékot. A ténylegesen dolgozók rangsorában Magyarország előkelőbb, hátulról a nyolcadik helyen állt: a legjobb munkavállalási korúak 66,1 százaléka dolgozott legalább egy órát a vizsgált héten, két százalékkal *több*en, mint az EU régi tagállamaiban átlagosan.⁶

Még feljebb rukkolunk a rangsorban, ha a teljes munkaidős foglalkoztatást (*full-time equivalent employment, FTE*) tekintjük, arra a kérdésre keresve választ, hogy a 15–64 éves, nem tanuló népesség hány százaléka tudta volna teljesíteni a referenciahéten kifejtett munkamennyiséget, ha mindenki 40 órát dolgozott volna.⁷ Magyarországon az átlagos munkaidő hosszú, meghaladja a 40 órát. A népesség 67,1 százalékának kellett volna 40 órás munkaheteket teljesítenie ahhoz, hogy az kiadja a referenciahéten kifejtett munkaórák számát. A teljes munkaidős foglalkoztatás alapján készített rangsorban Magyarország az európai mezőny közepén foglal helyet, Szlovákia mellett, Dánia, Finnország és Írország társaságában, 7,1 százalékkal felülmúlva a régi tagországok átlagát.

AZ 1.1. táblázatban látható, hogy az összes volt szocialista ország relatív pozíciója a magyarhoz hasonló irányban változik ahogy az ILO–OECD foglalkoztatás-rangsorától a teljes munkaidős foglalkoztatás alapján készített rangsor felé haladunk: ez utóbbiban még a legalacsonyabb értékű közép-kelet-európai tagállam, Lengyelország is megelőzi Angliát, Franciaországot, Németországot, Norvégiát, Belgiumot, Hollandiát, Spanyolországot és Olaszországot.

A legjobb munkavállalási korban lévő (15–59 éves) népesség esetében nem a foglalkoztatás alacsony szintje az, ami figyelmet érdemel: e populáció lemaradása az ILO–OECD kritériuma szerint sem súlyos, más mutatók szerint pedig lemaradásról nem is beszélhetünk. A munkaerő-potenciál kihasználtsága viszonylag magas fokú, karakteresen eltér azonban a nyugati mintától a foglalkoztatás szerkezete: viszonylag kevesen dolgoznak viszonylag sokat.⁸

A „legjobb munkavállalási korú” nem dolgozók

A magyar munkaerőpiac egyik megkülönböztető sajátossága a munkavállalási korú népesség gazdasági aktivitásának – munkaerő-piaci részvételének – alacsony szintje. A nemzetközi szervezetek (ILO, OECD) ajánlásait követő statisztika azokat a nem dolgozókat tekinti gazdaságilag aktívnak, akik a kérdést megelőző hetekben állást kerestek, és képesek, illetve készek arra, hogy munkába lépjenek. Inaktívnak azok minősülnek, akik nem dolgoznak, és állást sem keresnek, vagy ha keresnek is, a talált munkát nem lennének képesek vagy nem kívánnák felvenni. (A gyakorlatban a besorolás az álláskeresés alapján dől el, a „rendelkezésre állási kritérium” szerepe marginális).

6 Az adat a régi tagállamok és Norvégia összevont mintájára vonatkozik.

7 Ténylegesen dolgozók aránya (heti munkaórák/40)

8 A munkaidő kérdésre visszatérünk a *Munka és nem munka határán* című alfejezetben.

Magyarországon más közép-kelet-európai országokhoz valamint a legtöbb régi EU-tagállamhoz viszonyítva is feltűnően sok *a nem dolgozó és állást sem kereső* felnőtt, amint ezt az 1.2. táblázat mutatja.

1.2. táblázat: A 15–59 éves, nem tanuló népesség megoszlása munkaerő-piaci státusok szerint – az országos átlagok regionális átlagai és szórásai, 2005

		EU-15	Balti	KKE	Összesen	Magyar- ország
Férfiak						
ILO-OECD foglalkoztatott	átlag	84,3	83,6	80,0	83,6	76,2
	szórás	(4,7)	(5,2)	(7,2)	(5,1)	
ILO-OECD munkanélküli	átlag	5,5	6,2	10,2	6,3	5,8
	szórás	(1,8)	(2,6)	(5,0)	(3,0)	
Nem keres, de szeretne fizetett állást	átlag	1,9	4,0	2,1	2,2	5,2
	szórás	(1,1)	(3,3)	(1,0)	(1,5)	
Nem akar fizetett állást	átlag	8,2	6,2	7,7	7,9	12,7
	szórás	(2,9)	(1,0)	(3,2)	(2,8)	
Nők						
ILO-OECD foglalkoztatott	átlag	70,7	71,5	66,1	70,0	62,7
	szórás	(9,6)	(4,9)	(7,4)	(8,8)	
ILO-OECD munkanélküli	átlag	5,6	5,5	10,1	6,3	5,0
	szórás	(2,3)	(1,3)	(4,0)	(3,0)	
Nem keres, de szeretne fizetett állást	átlag	3,9	5,7	4,1	4,1	6,0
	szórás	(2,8)	(5,2)	(1,9)	(3,0)	
Nem szeretne fizetett állást	átlag	19,8	17,2	19,6	19,5	26,3
	szórás	(7,1)	(10,5)	(3,0)	(6,8)	
Korábban dolgozó nők						
ILO-OECD foglalkoztatott	átlag	77,6	74,5	70,0	76,0	67,1
	szórás	(7,7)	(4,8)	(6,6)	(7,6)	
ILO-OECD munkanélküli	átlag	4,9	4,9	8,3	5,4	4,6
	szórás	(2,3)	(1,3)	(3,2)	(2,6)	
Nem keres, de szeretne fizetett állást	átlag	3,2	5,1	3,6	3,5	5,0
	szórás	(2,4)	(4,7)	(1,8)	(2,6)	
Nem szeretne fizetett állást	átlag	14,2	15,3	18,0	15,0	23,2
	szórás	(5,3)	(9,9)	(3,0)	(5,6)	
Országok száma		18	3	4	25	1

EU–15: Málta nélkül, Norvégiával együtt. Balti: Észtország, Lettország, Litvánia.

KKE: Magyarország nélkül: Csehország, Lengyelország, Szlovákia, Szlovénia. Összesen: Magyarország és Málta nélkül, Norvégiával együtt.

A férfiak foglalkoztatási rátája alacsonyabb az európai uniós átlagnál, kívül esik a nyugat-európai és balti szóródási tartományon. A munkanélküliség ennek ellenére alacsony. Ezzel szemben magas az állást nem kereső, de fizetett munkát akaró nem foglalkoztatottak száma: kétszeresen, két és félszeresen meghaladja a Nyugat- és Közép-Kelet-Európában mért értékeket, bár nem sokkal magasabb, mint a balti régió átlaga. Igen magas azoknak a munkavállalási korú férfiaknak az aránya, akik nem is szeretnék fizetett munkát.⁹ A nőknél

⁹ A dolgozni nem kívánók aránya a magyarhoz hasonló Belgiumban, Lengyelországban, az Egyesült Királyságban, Németországban és Spanyolországban.

hasznoló mintázatot követ a munkaerő-piaci státusok közötti megoszlás, de itt a tagállamok közötti szóródás is nagyobb: az inaktivitásra vonatkozó magyar értékek ennek a felső tartományába esnek. Ha figyelmünket a munkaerőpiac-hoz kötődő – korábban legalább egyszer foglalkoztatott – nőkre korlátozzuk, Magyarország ismét kilóg a sorból a dolgozni nem akaró nők igen magas, 23,2 százalékos arányával. A magyarhoz hasonló érték csak két országban, Írországban (24,2 százalék) és Luxemburgban (26,6 százalék) fordul elő.

AZ 1.3. táblázat az álláskeresőknél a nem foglalkoztatott népességben *belüli* arányát mutatja az előző táblázatban használt bontásban. Magyarországon a foglalkoztatásban nem álló férfiak egynegyede, a nők kevesebb mint egyhete minősül munkanélkülinek. A férfiak esetében a magyar érték jócskán kívül marad az európai – ezen belül a közép-kelet-európai – szóródási tartományon.¹⁰ A nőknél az álláskeresők aránya szintén elmarad az regionális átlagoktól, az összeurópai szóródási tartomány alsó felébe sorolható, és sokkal alacsonyabb a közép-kelet-európai átlagnál.¹¹

1.3. táblázat: Az álláskeresők aránya a 15–59 éves, nem tanuló és nem dolgozó népességben 2005-ben – régiós átlagok és országok közötti szórások

	EU-15	Balti	KKE	Összesen	Magyarország
Férfiak					
Átlag	35,0	36,8	50,0	37,7	24,6
Szórás	(6,9)	(5,1)	(14,5)	(9,7)	
Nők					
Átlag	19,5	20,1	29,0	21,1	13,4
Szórás	(7,1)	(7,1)	(6,1)	(7,6)	
Korábban dolgozó nők					
Átlag	22,4	20,5	27,1	23,0	13,5
Szórás	(8,7)	(7,8)	(5,8)	(8,0)	
Országok száma	18	3	4	25	1

EU-15: Málta nélkül, Norvégiával együtt. Balti: Észtország, Lettország, Litvánia.

KKE: Csehország, Lengyelország, Szlovákia, Szlovénia.

10 Ilyen alacsony érték csak egy országban (Egyesült Királyság) fordul elő.

11 Az érték öt országban: Hollandia, Luxemburg, Egyesült Királyság, Írország, Izland alacsonyabb a magyarnál.

12 Ha n az inaktivitás valószínűsége, p_{nn} annak esélye, hogy egy pálya n -ből indul és 1 évvel később ismét n -ben tart, p_{xn} pedig annak valószínűsége, hogy egy nem n -ből induló pálya n -ben tart 1 évvel később, akkor $n_1 = n_0 p_{nn} + (1 - n_0) p_{xn}$. Ha $n_1 = n_0$, akkor az $n_0 p_{nn} / n_1$ hányados a bennmaradási eséllyel (p_{nn}) egyenlő.

sohasem volt a hajdani magyar szinthez mérhető, és a hagyományos családi munkamegosztás nem szorult vissza olyan mértékben, mint Nyugat-Európa legtöbb országában.

1.4. táblázat: A megfigyeléskor inaktív, nem tanuló 15–59 évesek közül egy évvel a kérdezés előtt is inaktív volt – rangsorok a férfiakra és nőkre

Sorszám	Férfiak		Nők	
	ország	százalék	ország	százalék
1.	Magyarország	89,6	Olaszország	95,9
2.	Olaszország	88,8	Görögország	95,2
3.	Szlovákia	88,4	Luxemburg	91,7
4.	Portugália	85,7	Ciprus	91,3
5.	Dánia	84,9	Belgium	89,6
6.	Litvánia	84,4	Magyarország	87,9
7.	Görögország	84,4	Litvánia	86,1
8.	Lettország	83,0	Portugália	85,5
9.	Észtország	82,9	Norvégia	83,7
10.	Belgium	82,7	Szlovákia	81,7
11.	Cseh Köztársaság	81,9	Lettország	81,4
12.	Norvégia	81,7	Észtország	80,9
13.	Finnország	80,3	Lengyelország	80,0
14.	Lengyelország	78,8	Cseh Köztársaság	78,1
15.	Szlovénia	78,2	Dánia	76,7
16.	Ciprus	77,9	Szlovénia	76,6
17.	Luxemburg	69,3	Finnország	69,7
18.	Svédország	55,9	Svédország	68,0

Megjegyzés: a táblázatban nem szereplő országokban az egy évvel korábbi státusra vonatkozó változó hiányzik.

A magyarországi inaktivitási arányok különösen éles ellentétben állnak a lengyel és szlovák mintával. Magyarországon 2005-ben a 15–59 éves, nem tanuló férfiak és nők 69,3 százaléka dolgozott, Szlovákiában 70,9 százaléka. Miközben a foglalkoztatási ráták lényegében azonosak voltak, a munkanélküli-rátákban több mint kétszeres különbség mutatkozott: 7,2 százalék Magyarországon és 16,3 százalék Szlovákiában.¹³ A lengyel foglalkoztatási ráta valamivel alacsonyabb volt (64 százalék), a munkanélküliség azonban a magyarországinak több mint két és félszerese (18,2 százalék). Miből adódnak ezek a meghökkentően nagy különbségek azonos foglalkoztatási rátával rendelkező, és egyéb jellemzőikben is hasonló országok között? Ezt a kérdést vizsgáljuk a következőkben.

Munkanélküliség versus inaktivitás – magyar-lengyel-szlovák összehasonlítás

AZ 1.5. táblázat egy logit becslés eredményét mutatja. A modell a 15–59 éves, nem tanuló és nem dolgozó népességre vonatkozik, függő változója 1,

¹³ Az Európai Munkaerő-felvételeiből számított éves adatok.

ha a vizsgált egyén keresett állást (és készen állt a munkába lépésre), és 0, ha inaktív volt. A becsült esélyráták azt mutatják, milyen mértékben hatott egy-egy magyarázó változó egységnyi változása (0-ról 1-re) az álláskeresés esélyére más változók hatásának kiszűrése után. (Esélyrátán a keresési és nem keresési valószínűség $p/(1-p)$ hányadosa értendő. Ha az esélyráta 1-nél nagyobb, az adott változó hatása pozitív, ha 1-nél kisebb, negatív). Nem magyarázó modellről van szó, hanem arra irányuló kísérletről, hogy világosabb képet nyerjünk a keresési intenzitásban meglévő csoportközi különbségekről.

1.5. táblázat: Az álláskeresésre ható tényezők Magyarországon, Szlovákiában és Lengyelországban 2005-ben – logit esélyráták

Megnevezés	Magyarország	Szlovákia	Lengyelország
Nő	0,6762	0,3654	0,4004
Iskolai végzettség: alapfok	0,3187	0,3643	0,4691
Iskolai végzettség: középfok	0,5754	0,5321	0,6341
15–19 éves	1,6894	1,7220	2,6788
20–24 éves	2,3775	2,4834	2,9166
25–29 éves	1,5375	1,1279 ⁿ	1,3354
55–64 éves	0,2681	0,2326	0,2089
Mióta van munka nélkül?			
13–24 hónap	0,7256	0,7982	0,6437
25–36 hónap	0,7039	0,3883	0,5336
37–48 hónap	0,5088	0,4936	0,6220
48 hónap régebben, vagy sohasem dolgozott	0,2578	0,3321	0,4499
Regisztrált, nem kap munkanélküli-segélyt	11,0509	56,5593	20,0708
Regisztrált, kap munkanélküli-segélyt	6,3514	35,7442	9,4638
Pszeudo R^2	0,3022	0,5493	0,4130
Megfigyelések száma	52 650	17 695	45 025
Keresési arány	16,9	46,2	37,6

Minta: 15–59 éves, nem tanuló, nem dolgozó népesség.

Függő változó: 1, ha keres állást, 0, ha nem.

Szignifikancia: Minden közölt esélyráta szignifikáns 0,01 szinten, kivéve az n felső indexszel jelzettet.

Referenciakategóriák: férfi, diplomás, 30–54 éves, 0–12 hónapja van munka nélkül, nem regisztrált.

A férfiak és nők közötti különbség Magyarországon kisebb, mint a másik két országban, az iskolázottság szerinti eltérések azonban hasonlóak mindhárom esetben.¹⁴ A keresési valószínűség lényegében ugyanúgy változik az életkorral Magyarországon, mint Szlovákiában, és a 24 évesnél idősebbek esetében Lengyelországban. (A 15–24 éves, nem tanuló lengyelek között azonban igen magas az álláskeresők aránya.) A munkakeresés mindhárom országban csökken az állásvesztés óta eltelt idővel, némileg eltérő pályát követve. Magyarországon Szlovákiához viszonyítva nagyobb arányban keresnek állást a 25–36 hónapja munka nélkül lévők, de kisebb mértékben azok, akik négy évnél is régebben dolgoztak utoljára, vagy sohasem dolgoztak. Lengyelországhoz vi-

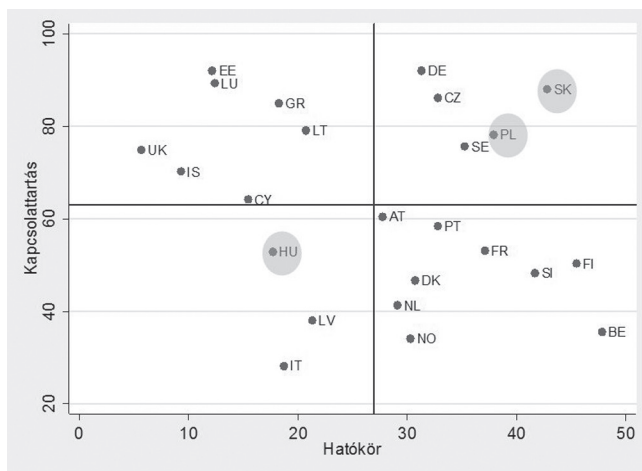
¹⁴ Az alacsony iskolázottságúak az átlagnál nagyobb gyakorisággal szeretnének fizetett munkát, de a dolgozni akarók körén belül kisebb valószínűséggel keresnek aktívan állást.

szonyítva a magyar keresési intenzitás az első három évben lassabban, utána gyorsabban csökken.

Ezek a különbségek azonban jelentéktelenek azokhoz képest, amiket a *regisztráltak és a munkanélküli-segélyben részesülők* relatív keresési intenzitásában látunk Magyarországon, illetve a két másik országban. Az esélyráták azt jelzik, hogy Szlovákiában és Lengyelországban a regisztráltak és segélyezetttek sokkal nagyobb arányban mondják magukat álláskeresőnek a nem regisztráltakhoz viszonyítva, mint Magyarországon. Ennek nem az az oka, hogy a nem regisztráltak nálunk intenzíven keresnek munkát: Magyarországon a munkanélküliként nem regisztrált állásnélküliek 8,8 százaléka keresett munkát, míg Szlovákiában és Lengyelországban 14,1 illetve 14,9 százalék. A munkanélküli-segélyben nem részesülők esetében a megfelelő arányok: Magyarországon 12,6, Szlovákiában 46,1, Lengyelországban 38,1 százalék.

Ahhoz, hogy az álláskeresésnek a regisztrációval összefüggő különbségeit megértsük, rövid kitérőt kell tennünk. Magyarország azon néhány ország közé tartozik, ahol az állami foglalkoztatási szolgálat a nem dolgozó népesség viszonylag kis részét regisztrálja, és a szolgálattal való kapcsolat az érintkezés gyakoriságára vonatkozó adat szerint is laza. Ezt mutatja az 1.2. ábra.

1.2. ábra: A 15–59 éves, nem tanuló és nem dolgozó népesség kapcsolata az állami foglalkoztatási szolgálattal 2005-ben

Hatókör: munkanélküliként regisztráltak aránya.

Kapcsolattartás: a foglalkoztatási szolgálatot az interjú előtti hónapban felkeresők aránya. A függőleges és vízszintes egyenes a súlyozatlan EU-átlagot jelzi.

A függőleges és a vízszintes egyenes a súlyozatlan EU-átlagot jelzi.

Országgrövidítések: AT – Ausztria, BE – Belgium, CY – Ciprus, CZ – Cseh Köztársaság, DK – Dánia, DE – Németország, EE – Észtország, FI – Finnország, FR – Franciaország, GR – Görögország, IE – Írország, IS – Izland, IT – Olaszország, LT – Litvánia, LU – Luxemburg, LV – Lettország, HU – Magyarország, NL – Hollandia, NO – Norvégia, PL – Lengyelország, PT – Portugália, SI – Szlovénia, SK – Szlovákia, SE – Svédország, UK – Egyesült Királyság.

Az ábra vízszintes tengelyén azt mértük, hogy a 15–59 éves nem foglalkoztatott népesség hány százalékát regisztrálták munkanélküliként, a függőleges tengelyen pedig azt, hogy a regisztráltak közül hány százalék lépett kapcsolatba a foglalkoztatási szolgálattal a kérdezést megelőző egy hónapban. Nyugat-Európa legtöbb országa a bal felső vagy a jobb alsó térségben található. Az előbbi esetben a foglalkoztatási szolgálat viszonylag kevés embert regisztrál, de a munkaügyi kirendeltségek és a nem foglalkoztatottak közötti kapcsolat igen intenzív. A másik csoportban (jobb alsó sarok) a regisztráltak aránya magas, 25–50 százalék, de a kapcsolat kevésbé szoros.

A visegrádi országok közül Csehország, Szlovákia és Lengyelország – a Hartz-reformon átesett németekkel és a svédekkel együtt – egy harmadik csoportot alkot: igen magas a regisztráltak aránya, és ennek ellenére is intenzív a kapcsolattartás. Magyarország a bal alsó térségben foglal helyet, ahol a régi tagállamok közül csak Olaszország (és az újak közül Lettország) található: a munkaerő-piaci szervezet kevés nem dolgozót regisztrál és a nem dolgozó népességgel ápolt kapcsolat sem tekinthető intenzívnek a hasonló méretű ügyfélkörrel dolgozó szolgálatokhoz viszonyítva.

A nemzeti gyakorlatok nagyfokú eltérései több tényezővel függnek össze. Ezek közé tartozik az állami foglalkoztatási szolgálat és az önkormányzatok közötti munkamegosztás a munkanélküliek támogatásában; az állami és a magánközvetítés viszonylagos súlya; a szolgáltatás jellege (mennyire nyitott a munkaügyi szervezet a segélyre igényt nem tartó, inaktív vagy éppen foglalkoztatott ügyfelek fogadására),¹⁵ valamint a munkaügyi szervezet szerepe a jóléti ellátások rendszerében. Végül, de nem utolsósorban, egy-egy ország pozíciója függ attól is, hogy a foglalkoztatási szolgálat (munkaügyi központ) számon kéri-e a segélyezettektől az álláskeresést, és milyen sűrűn számoltatja be az ügyfeleit. Az eltérő gyakorlatokról igen részletes áttekintést ad Frey (2005) tanulmánya, valamint az (OECD, 2007a) tipológiája.

Visszatérve a részletesebben vizsgált három országra, tekintsük át, milyen részletekben különbözik a magyar, szlovák és lengyel regisztrációs gyakorlat, és ez hogyan függhet össze az álláskeresés intenzitásával! Az 1.6. táblázat adataiból indulunk ki. Mint a táblázatba illesztett szövegek jelzik, a magyar foglalkoztatási szolgálat a nem dolgozóknak, és ezen belül az álláskeresőknél is kis részét tartja nyilván munkanélküliként. Az ÁFSZ ügyfélkörében meghatározó súllyal szerepelnek a járadékot vagy segélyt kapók (valamint az aktív támogatásban részesülők, akiket az Európai Munkaerő-felvételben nem lehet azonosítani). Lengyelországban és Szlovákiában a *munkanélküli-segélyben* részesülők aránya sokkal alacsonyabb, de ez nem jelenti, hogy a regisztráltak nem kapnak más típusú támogatást. Szlovákiában a nem foglalkoztatottak számos szociális juttatáshoz csak a „Munkaügyi és Családügyi Hivatalokban” történt regisztráció esetén férnek hozzá, Lengyelországban pedig a regisztráció szükséges feltétel a nyugdíj-jogszerzéshez. (Magyarországon csak a segély

15 Dániában és Norvégiában a regisztráltak között az egyharmadot is meghaladja a foglalkoztatottak aránya. Az összeurópai átlag 14 százalék, a magyar érték 1,3 százalék.

után az állam által befizetett járulék alapoz meg nyugdíj-jogszerzést.) A magyar regisztráltak és segélyezettek ritkábban keresik fel a kirendeltségeket, és kevesebben mondják magukat álláskeresőnek, mint szlovák és lengyel társaik. Ugyanakkor négyszer-tízszer annyian állítják, hogy állást ugyan nem keresnek, de szeretnének fizetett munkát, mint a lengyel és szlovák regisztráltak illetve segélyezettek. Az állást keresők *vagy legalábbis akarók* együttes aránya a három országban hasonló, 85–95 százalékos.

1.6. táblázat: A regisztrációs gyakorlat néhány mutatója Magyarországon, Lengyelországban és Szlovákiában, 2005

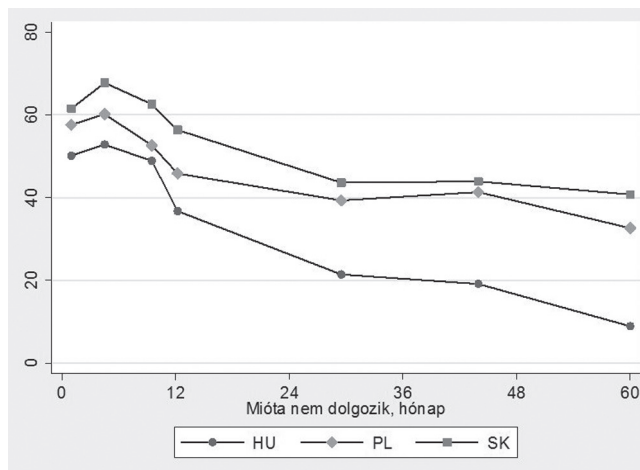
	Magyar- ország	Szlovákia	Lengyel- ország	Következtetés
Regisztrált/nem foglalkoztatott	17,8	42,8	37,9	Magyarországon a nem dolgozók és az álláskeresők kis részét regisztrálják.
Regisztrált/álláskereső	59,0	83,3	76,7	
Segélyt kap/regisztrált	66,9	7,6	10,5	A regisztráltak nagy része kap munkanélküli segélyt.
Járt ott az utolsó 1 hónapban/regisztrált	52,1	86,8	77,0	A regisztráltak és segélyezettek ritkán keresik fel a kirendeltséget.
Járt ott az utolsó 1 hónapban/segélyezett	49,1	87,2	75,0	
Állást keres/regisztrált	57,3	90,3	72,5	Közülük kevesen keresnek aktívan állást ...,
Állást keres/segélyt kap	54,2	93,0	74,3	
Szeretne fizetett munkát/regisztrált	29,3	3,1	7,7	..., de elég nagy részük „szeretne dolgozni”,
Szeretne fizetett munkát/segélyezett	33,0	3,1	9,0	
Keres vagy szeretne dolgozni/regisztrált	86,4	93,4	80,1	Viszonylag magas azok aránya, kik legalábbis szeretnének fizetett munkát.
Keres vagy szeretne dolgozni/segélyezett	87,2	96,1	83,3	

A nyilvántartottak között annak ellenére alacsony az aktívan állást keresők aránya, hogy a magyar foglalkoztatási szolgálat a tartósan nem foglalkoztatottakat sokkal kisebb arányban éri el, mint a lengyel és szlovák szolgálatok. Mint az 1.3. ábra mutatja, hogy a rövid távú munkanélküliek regisztrációs arányában nincs nagy eltérés a három ország között, a két vagy több éve nem dolgozók esetében azonban húsz-harminc százalékpontosra növekszik a különbség. Ez természetesen összefügg azzal, hogy a foglalkoztatási szolgálat ügyfélkörében magas a munkanélküli-járadékban és aktív támogatásban részesülők aránya, e támogatások pedig időben korlátozottak, míg a másik két országban a regisztrációban való érdekltség hosszabb távon is fennmarad. Mint ismeretes, Magyarországon a rendszeres szociális segélyben részesülő, aktív korú nem foglalkoztatottaknak regisztrációt és együttműködési köte-

lezettséget ír elő a törvény, a segély azonban jövedelemhatárhoz kötött, így az a tartós munkanélkülieknek eleve csak egy kisebbséghez jut el.

1.3. ábra: Munkanélküliként regisztráltak aránya a nem foglalkoztatottak között az állás elhagyása óta eltelt idő függvényében Magyarországon, Lengyelországban és Szlovákiában, 2005

Országgrövidítések: HU – Magyarország, PL – Lengyelország, SK – Szlovákia.

Megjegyzés: Az adatok a 15–59 éves, nem tanuló, nem dolgozó népességre vonatkoznak.

Regisztrált és ILO–OECD munkanélküliség

Az eddig áttekintett adatokból sejthető, hogy Magyarországon igen laza a két-féle (a regisztrált, illetve az ILO–OECD meghatározása szerint mért) munkanélküliség kapcsolata. Nemcsak a keresési munkanélküliség alacsony, hanem a regisztrált munkanélküli-ráta is. Mind az első-, mind a másodfajú „hiba” jelentős a szó statisztikai értelmében: az aktív álláskeresőket viszonylag kis részét regisztrálják, ugyanakkor sok a munkát nem kereső regisztrált ügyfél. A mértékekről az 1.7. táblázat ad képet. Az aktív álláskeresőket Magyarországon 59,0 százalékát regisztrálták 2005-ben. Ez az arány 20–25 százalékponttal alacsonyabb volt a lengyel és szlovák mértéknél. A regisztráltak közül állást keresők aránya (57,3 százalék) nem csak a lengyel és szlovák szinthez képest alacsony, e tekintetben egész Európában az utolsó helyen állunk.

A táblázat utolsó sorában a keresési és regisztrált munkanélküliség kapcsolatának erősségét mérő Cramér-féle V mutatót tüntettük fel.¹⁶ Minél közelebb áll V az 1-hez, annál erősebb a két munkanélküliségi mérték közötti kapcsolat. Látható, hogy a V mutató Magyarországon sokkal alacsonyabb, mint Lengyelországban és Szlovákiában. Itt be nem mutatott részletesebb számításaink szerint ez igaz volt minden iskolázottsági szinten és az állásvesztés óta eltelt idő szerint képzett összes csoportban.

16 Egy 2×2 -es táblázat speciális esetében ez a mérték χ^2/n négyzetgyökével egyenlő. A V -értékek számításánál a teljeskörűsítő súlyokat nem használhattuk.

1.7. táblázat: Az ILO–OECD és a regisztrált munkanélküliség kapcsolata
Magyarországon, Lengyelországban és Szlovákiában, 2005

Megnevezés	Magyar- ország	Szlovákia	Lengyel- ország
Foglalkoztatott/népesség	69,3	70,6	63,6
ILO–OECD munkanélküli-ráta	7,3	16,6	18,6
Regisztrált munkanélküli ráta	7,5	15,5	19,8
Az állást keresők közül regisztrált (százalék)	58,5	92,2	76,8
A regisztráltak közül állást keres (százalék)	60,8	82,2	72,1
Cramér-féle V (regisztrált és ILO–OECD munkanélküliség)	0,499	0,778	0,660

Értelmezési kísérlet

A rendelkezésre álló keresztmetszeti adatok nem alkalmasak annak eldöntésére, hogy milyen tényezők vezetnek egyidejűleg alacsony – és igen gyengén korreláló – regisztrált és ILO–OECD szerinti munkanélküliséghez Magyarországon: azért keresnek-e kevesen állást, mert a munkaügyi szervezet a piacnak csak kis részét fedi le, és/vagy nem kényszeríti álláskeresésre a munkanélkülieket, vagy az állástalanok azért nem keresnek kapcsolatot a foglalkoztatási szolgálattal (a munkaügyi központtal), mert nem akarnak fizetett állást.

Bizonyára igaz, hogy az állástalanok egy része a rejtett gazdaságban szerzett jövedelmének, valamint a regisztrációhoz nem kötött jóléti transzfereknek köszönhetően munka nélkül is jelentős jövedelemhez jut, ezért nem létesít – vagy csak további segélyek megszerzése céljából létesít – kapcsolatot a munkaügyi szervezettel. Ez talán megmagyarázhatná az alacsony regisztrációs arányt, részben azt is, hogyan kerül sok állást nem kereső ügyfél a nyilvántartottak közé, de *a nem regisztrált álláskeresők nagy számát nem*. A leírt tünetek nehezen fordulhatnak elő együttesen, ha nem lenne igaz, hogy *a)* Magyarországon a szó szűk értelmében vett munkanélküli-segélyezés rendkívüli mértékben visszaszorult, és *b)* a munkaügyi szervezet kevésbé képes vagy hajlandó kikényszeríteni az álláskeresést, mint a segélyhez jutás feltételét.

A magyar jóléti rendszerben meghatározó súlyú transzferek vagy nem írnak elő együttműködési kötelezettséget a munkaügyi szervezettel, vagy ha a törvény így rendelkezik is, a gyakorlatban a hangsúlyt nem az álláskeresés kikényszerítésére helyezik. A 15–59 éves nem tanuló és nem dolgozó népesség 39 százaléka nyugdíjas volt 2005-ben. Noha a munkapiaci megfontolások kimutathatóan erős szerepet játszanak a korhatár előtti nyugdíjazásban (Cseres-Gergely, 2007; Scharle, 2007), annak fékezésében a foglalkoztatási szolgáltatnak marginális szerep jut, egyelőre nem működnek olyan jellegű, átfogó, a korai nyugdíjba vonulást munkapiaci problémaként (is) kezelő programok, mint a tavalyi Munkaerőpiaci Tükörben részletesen ismertetett brit program, a *Munkához vezető utak (pathways to work)* (Scharle, 2007). A nem foglalkoztatottak 17 százaléka gyesen-gyeden-gyeten volt 2005-ben.

Noha a gyermektámogatások igénybevételében is megmutatható a munkaerő-piaci esélyek erős szerepe (*Bálint–Köllő*, 2007), a foglalkoztatási szolgáltatás az igénybevevők mindössze 2–3 százalékát tartja nyilván munkanélküliként, és a munkától hosszú ideje távollévők informálására és segítésére sem alakultak ki eljárások. A legjobb munkavállalási korban lévő nem dolgozók további 15 százaléka rendszeres szociális segélyben részesült. Noha esetükben a munkaügyi kirendeltségekkel való együttműködés és így az álláskeresés is elvben kötelező, a gyakorlatban ez részlegesen és kirendeltségenként igen nagy különbségekkel valósul meg (*Bódis–Nagy*, 2008). A hangsúly a „munkakész-ség” és nem az álláskeresői aktivitás „tesztelésén” van, és a meghirdetett elvek szerint e célra alkalmazott önkormányzati szervezésű közmunka el is vonja az időt és a figyelmet a munkakereséstől, illetve annak támogatásától. Munkanélküli-járadékban a nem dolgozók mindössze 5 százaléka részesült a 2005. évi megfigyelések szerint. A klasszikus értelemben vett munkanélküli-segélyezés a kilencvenes évek második felétől kezdődően visszaszorult, és szelektívebbé vált (*Nagy*, 2000), ami egyfelől – a nem dolgozó aktív korúak egésze számára – szűkítette a kirendeltségi szolgáltatásokhoz való hozzáférést, másfelől rontotta annak esélyét, hogy a munkaügyi szervezet a segélyek részleges megvonásával szankcionálhassa az álláskeresői elmulasztását.

A legélesebb ellenpéldát alighanem egész Európában Szlovákia nyújtja, ahol a regisztráció többféle szociális segélynek is feltétele, és az álláskereső ellenőrzése rendkívül szigorú.¹⁷ A 2005. évi reformok előtt a munkanélkülieknek havi háromhavonta kellett megjelenniük az irodában, míg Magyarországon a törvény szerint heti egyszeri jelentkezést írt elő, lásd *Bódis–Nagy*, 2008). A 2005. évi szlovák reform havi kétszeri, a tartós munkanélkülieknek pedig heti egyszeri jelentkezést írt elő, valamint megkövetelte az álláskereső írásos dokumentálását, például a felkeresett munkáltatók által kiadott igazolás formájában.¹⁸ Az igénybevételi feltételek szabályozása meghatározó szerepet játszik abban, hogy Szlovákiában rendkívül magas a nem foglalkoztatottak regisztrációs aránya, és hogy a regisztráltak igen nagy része mondja magát álláskeresőnek a munkaerő-felvételben.¹⁹ Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a lakossági adatfelvételekben az álláskeresőre vonatkozó kérdéseket hatósági jogkörrel nem rendelkező, ám sok kérdezett szemében mégis a hivatalosságot képviselő kérdezőbiztosok teszik fel: ha segély csak az álláskeresőnek jár, a kérdezettek hajlamosak lesznek magukat annak mutatni olyan félhivatalos környezetben is, mint egy adatfelvételi interjú.²⁰

Számít-e az álláskereső ?

A „bevallási torzítástól” függetlenül is felmerülhet az a munka-gazdaságtani irodalomban régóta vitatott kérdés, hogy egyáltalán érdemes-e határvonalat húzni a munkanélküliség (*U*) és az inaktivitás (*N*) közé. A válasz nagymértékben függ a vizsgálati céltól.

17 Ezúton köszönjük *Stepan Jurajda*, *Jaroslav Kačmar*, *Daniel Munich* és *Michal Palenik* segítségét a szlovák regisztrációs és segélyezési gyakorlat jobb megértéséhez.

18 Ilyen igazolások kiadására jutányos, 300–400 forintnak megfelelő áron számos vállalkozás szerveződött.

19 Az álláskereső ellenőrzésének szigorát 2008-ban enyhítették. A 2005 előtti feltételek visszaállítása arra utal, hogy a szlovák kormányzat maga sem tartotta sikeresnek a korábban hozott drákói intézkedéseket.

20 A regisztráció, illetve az álláskeresőnek a nyugdíj-jogszerzés fenntartásával történő elismerése Lengyelország esetében is érdekeltséget teremt arra, hogy a kérdezett magát álláskeresőnek mondja, ugyanakkor a kirendeltségi gyakorlat sokkal lazább, mint Szlovákiában, sőt, az *OECD* (2007b) szerint a munkakeresés ellenőrzése éppen itt a legelnyagoltabb a megvizsgált európai országok közül.

A dinamikus makroelemzés többnyire megelégedhet az ILO–OECD munkanélküli-rátájával mint a munkaerőpiac állapotának jelzőszámával. Noha az U/N arányokban az országok között igen nagy eltérések fordulnak elő, az U és N ráták többnyire azonos irányban és mértékben változnak. Az ILO–OECD-ráta használata a statikus nemzetközi összehasonlítást sem torzíja súlyosan: ha igaz is, hogy a különböző munkanélküliség-definíciók erősen eltérő szinteket jelezhetnek (lásd például *Brown és szerzőtársai*, 2006), az országok rangsorán ez keveset változtat (*Sorrentino* 1993, 1995, 2000).²¹

A *foglalkoztatási potenciál* kérdésével foglalkozó kutatások nem bánhatnak ilyen nagyvonalúan az U és N közötti határvonal kérdésével, amennyiben az álláskeresés pillanatnyi megléte/hiánya a munkaerőpiachoz való kötődés hosszabb távon is eltérő szintjére utal. *Flinnand–Heckman* (1983) ma is igazodási alapnak tekintett írása erősen eltérőnek találta az U és N csoportokat a piachoz való hosszabb távú kötődés és az elhelyezkedési esélyek szempontjából. *Juhn és szerzőtársai* (1991), valamint *Murphy–Topel* (1997) ezzel szemben a két csoport együttes kezelését találták termékenyebbnek. *Garibaldi–Wasmer* (2001) és *Boeri* (2000) – utóbbi éppen a volt szocialista országok példáján – olyan modelleket alkalmaznak, amelyekben az egyensúlyi foglalkoztatás, illetve a munkanélküliség szintje sem jelezhető előre az U és N közötti választás sajátosságainak ismerete nélkül. A *Jones–Riddell* (1999) szerzőpáros az inaktív népesség heterogenitását hangsúlyozza, rámutatva, hogy az állást *nem kereső*, de dolgozni *akaró* csoport piachoz kötődése a munkanélküliekéhez hasonló mértékű.

A magyarországi kutatások egyes eredményekkel szolgáltak. *Micklewright–Nagy* (1999) és *Köllő* (2001) 1997 első negyedétől kezdődően másfél évig követett nem foglalkoztatott mintákat a munkaerő-felvételben. Diszkrét időtartamú modellen végzett számításaik szerint az állást *kereső* és az állást *nem kereső*, de dolgozni *akaró* férfiak elhelyezkedési esélye statisztikailag azonos volt.

A másodikként említett kutatás egy 1997 harmadik negyedében induló kohorszt is megvizsgált, és itt a férfiak esetében is kimutatható volt a álláskeresés hatása az elhelyezkedési esélyre, ami arra utal, hogy az első negyedévi állományra kapott eredményeket esetlegesen torzíthatta az ideiglenes elbocsátottak visszatérése a korábbi munkahelyeikre, az a tény, hogy az elhelyezkedések zöme az építőipari és mezőgazdasági szezon elejére esett. Feltételezhető, hogy az inaktív férfiak egy része ezeknek a szezonális munkahelyeknek a megnyílására várt, és keresés nélkül is el tudott helyezkedni.

A nőknél az álláskeresők szignifikánsan nagyobb arányban helyezkedtek el mindkét kutatás szerint, mindkét mintában. *Micklewright–Nagy* (2005) tervezett kísérlete, melynek keretében a munkanélküliek egy részét a szokottnál sűrűbben hívták be a kirendeltségekre, arra utalt, hogy az álláskeresői követelmény szigorúbb számonkérése egyes csoportokban szignifikánsan növelte az elhelyezkedési arányt.

21 Éppen Magyarország példa a kivételre, amikor egy ország rangsorbeli helyezése is nagymértékben függ a választott munkanélküli-mutatótól.

Akadályozza-e az álláskeresés hiánya a foglalkoztatást, csökkenti-e a piaci rugalmasságot? Bizonyos határok között nem, hiszen a munkaerő-piaci mozgások zöme (a pályakezdést és a nyugdíjba vonulást leszámítva) a foglalkoztatás és a munkanélküliség között, illetve különböző munkahelyek között – közbenső munkanélküliség nélkül – zajlik. A szokásos intézményi indikátorokkal dolgozó elemzések (*Riboud és szerzőtársai*, 2002, *Cazes–Nesporova*, 2003, *Rutkowski és szerzőtársai*, 2005) igen rugalmasnak mutatják a magyar munkaerőpiacot, és a bérrugalmasságra (*Kőrösi* 2005, *Köllő*, 2001), a munkahely-forgalomra (*Kőrösi*, 2005), valamint az alkalmazkodási költségekre (*Kőrösi–Surányi*, 2002) vonatkozó becslések sem jeleznek nagyfokú rugalmatlanságot. A magyarországi *munkanélküliség* – a 1.4. táblázatban használttal analóg mutató szerint – kevésbé tartós, mint Lengyelországban és Szlovákiában (továbbá Szlovéniában, Olaszországban, Belgiumban, Görögországban és Litvániában). Látni kell, hogy ezek az eredmények nem feltétlenül állnak ellentmondásban a fejezetben ismertetett tényekkel, melyek tömeges és tartós *inaktivitásra* – rugalmatlanságra, és a rugalmasság egyik fontos feltételének, az álláskeresésnek a hiányára – utalnak.

A piachoz való – munkakeresésben meg nem nyilvánuló – látens kötődés aktivizálódhat, ha javulnak az elhelyezkedési esélyek. Erre utal, az a tapasztalat, hogy a foglalkoztatás egységnyi növelése egységnyinél kisebb mértékben csökkenti a munkanélküliséget, mert a konjunktúra javulásának hatására az inaktívak egy része belép a piacra. Magyarország esetében a makroadatokat legfeljebb a nőknél utalnak ilyen hatás esetleges meglétére: 1997–2000-ben a 15–55 éves nők foglalkoztatásának növekedése egyidejűleg az inaktivitás csökkenésével járt. (Ebben azonban szerepet játszhatott a korhatár előtti nyugdíjba vonulás késleltetése párhuzamosan az öregségi korhatár emelésével.) A férfiaknál az eltolódások egyértelműen a munkanélküliség és a foglalkoztatás között történtek, jó és rossz periódusokban egyaránt. Ha nem érvényesül a fent említett, úgynevezett „bizonytalan munkavállalói hatás” (*discouraged worker effect*), a foglalkoztatás és a munkanélküliség anélkül reagálhat rugalmasan a piaci jelzésekre, hogy ez érintené az inaktív tömeget: a piac lehet rugalmas, de ugyanakkor igen kisméretű is. Az idézett szakirodalmi eredmények fényében nem lenne meglepő, ha az esetlegesen felgyorsuló gazdasági növekedés csökkenteni kezdené a mára már magassá vált magyar munkanélküliséget, ahogy az az összes többi volt szocialista országban történt az elmúlt három évben,²² de számos okunk van kételkedni abban, hogy a hatása áttérjedhet-e az inaktívakra.

Egyelőre nem folyt olyan kutatás, ami a teljes nem foglalkoztatásnak a bérekre kifejtett nyomását tanulmányozta volna. A *munkanélküliség* bérekre gyakorolt hatását több tanulmány is vizsgálta. [*Kertesi–Köllő* (1998) az érett piacgazdaságokra jellemző kapcsolatot talált a munkanélküliség szintje és a bér szintje között, *Kőrösi* (2005) vizsgálatai időben gyengülő kapcsolatra utal-

22 2005 márciusában a magyar munkanélküli ráta 6,8 százalék volt, a nyolc volt szocialista EU-tag és a két tagjelölt (Bulgária és Románia) rátáinak átlaga ugyanekkor 10,4 százalék. A magyarországi ráta 2008 márciusában 7,6 százalék volt, immár magasabb a közép-kelet-európai átlagnál (6,1 százalék), a harmadik helyen Szlovákia (9,8 százalék) és Lengyelország (7,7 százalék) után. Magyarország az egyetlen volt szocialista uniós tagország, ahol a munkanélküliség 2005–2008-ban növekedett (Eurostat).

tak.] Amennyiben az inaktívak nem támasztanak versenyt a munkahelyekért, akkor az álláskeresés hiánya közvetve, a bérnyomást enyhítve is fékezheti a foglalkoztatás növekedését.

Záró megjegyzés

Ebben az alfejezetben nem kívántuk értékelni a magyar regisztrációs és segélyezési gyakorlatot, ami láthatóan szorosan összefonódik a munkavállalási korú inaktivitás problémájával. Az adatok áttekintése azonban arról győzött meg minket, hogy ha valaki alaposabb elemzés útján szeretné megtalálni az alacsony foglalkoztatással párosuló alacsony munkanélküliség magyar specifikumának kulcsát, annak nem az időseket vagy a fiatalokat, az iskolázatlanokat vagy az állástalan diplomásokat, avagy a tartós munkanélküliek „reményvesztését” kell kutatnia, hanem a jóléti és munkaügyi rendszer sajátos működését kell mélyebben megértenie.

Munka és nem munka határán

Munka és nem munka között nem csak az előző alfejezetben tárgyalt értelemben – az álláskeresés alacsony szintje miatt – húzódik éles határ Magyarországon. Hasonlóan feltűnő, mennyire ritka a hagyományos, heti ötnapos, napi nyolcórás munkarendtől való eltérés, milyen kevesen kötődnek *részlegesen* a munkához. Ennek a mértékéről és formáiról próbálunk rövid áttekintést adni ebben az alfejezetben, annak előrebocsátásával, hogy ezúttal nem magyar, hanem közép-kelet-európai (egyes esetekben kelet- és dél-európai) sajátosságokról lesz szó.

A tárgyalás továbbra is a 15–59 éves, nem tanuló népességre vonatkozik. A választás egyik indoka, hogy a fiatalok körében a részmunkaidős, illetve időszaki foglalkoztatás Nyugat-Európán belül is nagyon széles sávban szóródik: a 15–24 éves, nappali tagozaton nem tanuló fiatalok körében például a heti 36 óránál kevesebbet dolgozók aránya 19 százalék (Olaszország) és 57 százalék (Norvégia) között, a heti 20 óránál kevesebbet dolgozóké 1 százalék (Izland) és 37 százalék (Norvégia) között változik. E különbségeket tovább növelik a diákmunka elterjedtségében mutatkozó eltérések. Ezért a fiatalok foglalkoztatásának és munkaidejének kérdését később, külön fejezetben tárgyaljuk. Az idősebbek leválasztását épp ellenkezőleg, a viszonylag kis különbségek indokolják. Magyarországon az 59 évesnél idősebb foglalkoztatottak között a 36 óránál kevesebbet dolgozók aránya 2000–2005-ben átlagosan 40,1 százalék volt, ami az EU–15-ben tapasztalható szóródási tartományba esett.²³ Az időskori munkavállalás kérdésére is külön fejezetben térünk vissza.

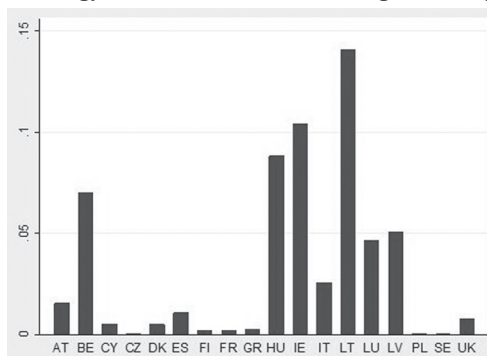
Módszertani megjegyzések

A munkaidő hosszának és a részmunkaidősök arányának nemzetközi összehasonlítását megnehezítik – szigorúan véve: lehetetlenné teszik – a „szoká-

²³ A kis esetszám miatt közlünk több évre vonatkozó átlagot.

„sos munkaidő” felmérésében az országok között mutatkozó különbségek. A munkaerő-felvételekben szereplők egy része nem tud válaszolni arra a kérdésre, hogy a fő munkájában mennyit szokott dolgozni, úgy nyilatkozik, hogy a munkaideje „nagyon változó”. Az így felelők aránya nagyon széles határok között szóródik (1.4. ábra).

1.4. ábra: A nagyon változó munkaidőben dolgozók aránya, 2005

Országgrövidítések: AT – Ausztria, BE – Belgium, CY – Ciprus, CZ – Cseh Köztársaság, DK – Dánia, ES – Spanyolország, FI – Finnország, FR – Franciaország, GR – Görögország, IE – Írország, IT – Olaszország, LT – Litvánia, LU – Luxemburg, LV – Lettország, PL – Lengyelország, SE – Svédország, UK – Egyesült Királyság. A válaszlehetőség nem megengedett, az érték zérus: Németország, Észtország, Izland, Hollandia, Norvégia, Portugália, Szlovákia, Szlovénia.

Az országok egy kis csoportjában – Belgium, Írország, Luxemburg, Lettország és Litvánia mellett Magyarország – a válaszadók 4–10 százaléka számolt be nagyon változó munkaidőről 2005-ben. Négy-öt országban a közölt arány egy-két százalékos, több mint tízben pedig zérus vagy attól alig különböző. Nyilvánvaló, hogy itt nem valóságos, hanem számbavételi eltérésekről van szó, arról hogy egyes országokban ezt a válaszlehetőséget fel sem kínálják, másutt pedig a kérdezők végül is rábírák az interjúalanyt a „szokásos munkaidő” megjelölésére.

Emiatt míg a szokásos munkaidőre vonatkozó adat egyéni szinten nem – és populációs szinten is csak korlátozottan – használható a munkaidő hosszának megállapítására, a referenciahéten *ténylegesen ledolgozott* munkaidő sem tekinthető megfelelő mutatónak, mert szabadság, betegség és más okok miatt erősen eltérhet a hosszabb távon jellemző szinttől. A referenciahéten *ténylegesen ledolgozott* idő az esetek nem elhanyagolható részében nulla, mint azt az 1.8. táblázat mutatja. A munkájuktól ideiglenesen távol lévők aránya a nyugat-európai országokban nagyjából háromszor akkora, mint a volt szocialista országokban, és lényegesen magasabb, mint a Görögországban, Cipruson, Portugáliában és Írországban.²⁴

24 Az EU-15 országokban az átlagos hányad 11,7 százalék, Közép-Kelet-Európában 5,2 százalék, a Baltikumban 5,1 százalék.

1.8. táblázat: A munkájuktól a referenciahéten ideiglenesen távol lévők aránya az ILO–OECD-módszerrel számolt foglalkoztatottak között, 2005 (százalék)

Sorszám	Ország	Százalék	Sorszám	Ország	Százalék
1.	Svédország	16,0	14.	Olaszország	10,5
2.	Norvégia	15,9	15.	Németország	8,8
3.	Belgium	15,2	16.	Cseh Köztársaság	8,0
4.	Finnország	15,1	17.	Írország	7,8
5.	Franciaország	14,6	18.	Ciprus	7,7
6.	Dánia	14,0	19.	Portugália	6,8
7.	Spanyolország	13,8	20.	Litvánia	5,3
8.	Hollandia	13,6	21.	Szlovákia	5,1
9.	Egyesült Királyság	12,6	22.	Magyarország	4,6
10.	Luxemburg	12,3	23.	Görögország	4,2
11.	Izland	12,1	24.	Lengyelország	4,1
12.	Ausztria	11,7	25.	Észtország	3,7
13.	Szlovénia	11,4	26.	Lettország	3,1

Áthidaló megoldásként a munkaidő hosszát, valamint a részmunkaidő arányát is a szokásos és aktuális munkaidő viszonya alapján képzett csoportokon belül vizsgáljuk, figyelmünket a referenciahéten legalább egy órát dolgozóakra korlátozva. A részletező bontásokat használó számítások bemutatása az összes országra áttekinthetetlen méretű számtengert eredményezne, ezért a táblázatokban Magyarország mellett négy további ország adatait mutatjuk be, amelyek elég jól reprezentálják az Európában kialakult típusokat: Dánia, Ausztria, Görögország és Szlovákia. A szövegben utalunk az európai átlagra, illetve szóródási tartományra.

Az 1.9. táblázatban az aktuális és szokásos munkaidő viszonya alapján képzett csoportok megoszlására, az 1.10. táblázatban az egyes a csoportokban megfigyelt tényleges heti munkaidőre vonatkozó adatok találhatók.

1.9. táblázat: A referenciahéten dolgozók százalékos megoszlása a ténylegesen ledolgozott és a szokásos munkaidő viszonya szerint, 2005

Előző heti munkaidő a szokásoshoz képest	Ausztria	Dánia	Görög- ország	Magyar- ország	Szlová- kia
Férfiak					
Egyenlő	61,6	53,2	85,3	76,9	96,3
Kevesebb	26,3	31,4	13,7	7,5	3,7
Több	21,2	14,5	0,8	3,2	n.a.
Nincs szokásos munkaidő (nagyon változó)	1,9	0,9	0,2	12,4	n.a.
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nők					
Egyenlő	60,7	51,9	82,9	82,1	94,5
Kevesebb	28,6	34,5	16,0	10,7	5,5
Több	9,2	12,3	0,8	2,1	n. a.
Nincs szokásos munkaidő (nagyon változó)	1,5	1,3	0,3	5,1	n. a.
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Minta: a referenciahéten legalább egy órát dolgozók.

Magyarországon – Görögországhoz és Szlovákiához hasonlóan – viszonylag kevesen dolgoznak a szokásostól eltérő munkaidőben. A férfiak 12,4 százaléka és a nők 5,1 százaléka „nagyon változó” szokásos munkaidőről számolt be, míg ez az érték a többi országban nagyon alacsony, Szlovákiában pedig csak a szokásosnak megfelelő, vagy annál rövidebb aktuális munkaidőről áll rendelkezésre adat.

1.10. táblázat: A referenciahétén dolgozók heti munkaidejének átlaga és szórása, 2005 (óra)

Ország	Heti munkaideje a szokásoshoz viszonyítva								Összesen	
	egyenlő		kevesebb		több		nagyon változó		átlag	szórás
	átlag	szórás	átlag	szórás	átlag	szórás	átlag	szórás		
Férfiak										
Ausztria	44,0	11,0	35,0	11,5	50,8	11,0	..	..	43,0	12,1
Dánia	40,3	9,6	32,4	10,8	49,4	12,0	..	..	39,9	11,6
Görögország	45,0	10,5	32,1	10,1	55,8	10,1	..	..	43,7	11,2
Magyarország	41,3	5,9	30,2	9,8	50,7	7,4	45,6	12,6	41,6	8,0
Szlovákia	42,1	6,6	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	42,1	6,6
Nők										
Ausztria	34,4	13,3	27,1	12,0	41,5	13,2	..	..	34,0	13,7
Dánia	34,9	8,4	26,7	9,7	41,5	10,2	..	..	34,0	10,0
Görögország	40,1	10,6	28,4	10,3	54,9	11,5	..	..	38,9	11,3
Magyarország	39,4	5,5	27,1	9,1	48,0	8,4	41,0	13,6	39,0	7,2
Szlovákia	39,9	5,7	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	39,9	5,7

Minta: a referenciahétén legalább egy órát dolgozók.

Megjegyzés: a két pont azt jelöli, hogy az adat a kis esetszám miatt nem számítható.

Átlagos munkaidő

A referenciahétén a *szokásosnak megfelelő munkaidőben dolgozó* magyar férfiak 41,3 órás munkaideje lényegesen rövidebb, mint a görögöké és az osztrákoké, de a szlovákokéval együtt meghaladja a dánokét. Ugyanakkor a nők 39,1 órás munkaideje öt órával hosszabb, mint az osztrákoké és a dánoké, bár valamivel rövidebb, mint a görögöké és a szlovákoké. A munkaidő szórása a két volt szocialista országban sokkal kisebb, mint a három régi EU-tag esetében.

A *szokásosnál rövidebb* munkaidőben dolgozókra vonatkozó adatok mind az öt országban mindkét nemnél egymáshoz hasonlóak. A *szokásosnál többet* dolgozók esetében Magyarország a két nyugat-európai ország és Görögország között helyezkedik el.

A *nagyon változó* munkaidőben dolgozó magyar férfiak tényleges átlagos munkaideje a referenciahétén meghaladta a 45 órát, és a nőké is elérte a 41 órát. További, a táblázatban nem szereplő adatok szerint a nagyon változó munkaidőről beszámoló magyaroknak mindössze 4,4 százaléka volt teljes mértékben távol a munkahelyétől, tehát e csoport mind a munkavégzésnek a referenciahétén megfigyelt gyakorisága, mind a munkaidő hossza alapján

a folyamatosan foglalkoztatott, teljes munkaidős sokasághoz hasonlít.²⁵ (A többi országban az alacsony esetszám miatt az átlagos munkaidőadat közlésétől eltekintünk, megjegyezve, hogy ott is a magas, 36 óra feletti értékek dominálnak).

Összességében, a magyar férfiaknak a referenciahéten mért tényleges átlagos munkaideje sem kirívóan alacsonynak, sem nagyon magasnak nem tekinthető, félúton áll a dán és az összeurópai összehasonlításban is kiemelkedő görög érték között. (A 41,6 órás munkahét 36 perccel hosszabb az EU-15 átlagnál). Ugyanakkor a dolgozó nők – közép-kelet- és dél-európai társaikhoz hasonlóan – lényegesen hosszabb munkaidőt teljesítenek, mint a nyugat-európaiak: a magyar nők heti öt órával többet dolgoznak, mint az osztrákok és a dánok. A 39 órás heti munkaidejük 6,5 órával, majdnem egy egész munkanappal hosszabb, mint a nyugat-európai nőké átlagosan!

Részmunkaidő

A részmunkaidősök arányát a tárgyalt okokból csak azoknál mérhetjük megbízhatóan – a referenciahéten ledolgozott órák száma alapján – akik ekkor a szokásosnak megfelelő munkaidőben dolgoztak. Az 1.11. táblázat szerint a 36 óránál rendszeresen kevesebbet dolgozó férfiak arányát Magyarországon 2,6 százalékra becsülhetjük, a 20 óránál kevesebbet dolgozók aránya pedig gyakorlatilag nulla. Ez az érték fele-egyharmada a három régi EU-tagnál mértnek, és gyakorlatilag azonos a szlovákkal.

1.11. táblázat: A részmunkaidősök százalékaránya különböző csoportokban, 2005

	A referenciahéten 1-35 órát dolgozott		A referenciahéten 1-19 órát dolgozott	
	munkaideje megfelelt a szokásosnak	munkaideje nagyon változó	munkaideje megfelelt a szokásosnak	munkaideje nagyon változó
Férfiak				
Ausztria	5,0	..	1,1	..
Dánia	8,2	..	1,5	..
Görögország	7,4	..	0,7	..
Magyarország	2,6	16,0	0,1	2,2
Szlovákia	2,1	n. a.	0,2	..
Nők				
Ausztria	40,4	..	10,2	..
Dánia	37,8	..	3,6	..
Görögország	21,0	..	3,1	..
Magyarország	8,1	29,1	0,4	4,0
Szlovákia	5,9	..	0,6	n. a.

Megjegyzés: a két pont azt jelöli, hogy az adat a kis esetszám miatt nem számítható.

A nőknél a referenciahéten szokásos munkaidőben dolgozók 8,1 százaléka teljesített 36 óránál kevesebbet, ez az érték a görögnek kevesebb mint fele, a

²⁵ A részmunkaidősök aránya ebben a csoportban mindazonáltal magasabb az átlagosnál, mint arra még visszatérünk. Megjegyezzük, hogy a *nagyon változó* munkaidőt jelző válaszolók többsége a magyar munkaerő-felvétel szerint vállalkozó vagy segítő családtag.

dánnak kevesebb mint egynegyede, az osztráknak egyötöde, a szlováknál árnyalatnyival magasabb.²⁶

Az *1.11. táblázat* szerint, noha a nagyon változó munkaidőben dolgozó magyarok átlagos munkaideje magas, körükben a részmunkaidősök aránya nem elhanyagolható: 16 és 29,1 százalék a 36 órás, és 2,2 és 4 százalék a 20 órás kritérium alapján a férfiaknál és a nőknél – ez azonban a népesség egészére vetített részmunkaidős arányt legfeljebb egy-másfél százalékkal tornázza feljebb.

Meg kell jegyeznünk, hogy az alacsony részmunkaidős arány elsősorban a *közép-európai* volt szocialista országok: Magyarország, Csehország, Szlovákia és Szlovénia sajátja. A rendszeresen 1–35 órát dolgozó részmunkaidős nők aránya Lengyelországban (20,4 százalék) és a balti országokban (13–17 százalék) lényegesen magasabb, bár így is elmarad az EU–15 csoportban mért értékektől.

Rugalmas munkaidő-beosztás

Magyarországon sokkal kisebb arányban fordulnak elő rugalmas munkaidőt megengedő szerződések, ami fontos szerepet játszik abban, hogy a férfiak és a nők ritkábban vannak távol a munkahelyüktől, és sokkal ritkábban dolgoznak kevesebbet vagy többet a szokásos munkaidejüknel. Ausztriában és Dániában a szokásosnál kevesebbet dolgozók 30, illetve 44 százaléka a rugalmas munkarendnek köszönhetően dolgozott kisebb óraszámban a referenciahéten, míg Magyarországon ez az arány csak 5,6 százalék (Görögországban és Szlovákiában pedig még alacsonyabb). Hasonlóképpen, Ausztriában és Dániában a szokásosnál többet dolgozók között is 40–50 százalék a rugalmas munkarendre hivatkozók aránya, míg Magyarországon csak 17 százalék (*1.12. táblázat*).

1.12. táblázat: A rugalmas munkaidő-beosztás szerepe a szokásosnál rövidebb vagy hosszabb munkaidő magyarázatában, 2005 (százalék)

Ország	A rugalmas munkaidő-beosztást jelöli meg az eltérés okaként a héten a szokásosnál	
	kevesebbet dolgozók közül	többet dolgozók közül
Ausztria	30,0	38,9
Dánia	43,9	51,7
Görögország	0,4	2,6
Magyarország	5,6	17,2
Szlovákia	1,0	6,7

Minta: Foglalkoztatottak az ILO–OECD-meghatározás szerint.

További válaszlehetőségek: rossz időjárás, munkahiány, sztrájk, tanfolyam, betegség, ápolás, családi okok, ünnepnapok, munkahely-változtatás, túlóra, egyéb.

A választóvonal e szempontból nem a Kelet és a Nyugat, hanem egyfelől a nyugat- és észak-európai, másfelől a dél- és közép-kelet-európai országok kö-

26 Az ugyanerre a női populációra, hasonló módszerrel számított részmunkaidős hányad (1–35 órát dolgozók) az EU–15 egészében 47,3 százaléknak adódik, ez azonban félrevezető adat, mert több ország esetében a medián munkaidő sem éri el a 36 órát. Ezeket az országokat (Hollandia, Franciaország, Egyesült Királyság, Németország) leszámítva a nyugat-európai átlag 36,1 százalékra rúg. Megjegyezzük, hogy a medián munkaidő az *1.11. táblázatban* vizsgált országok mindegyikében meghaladta a 35 órát.

zött húzódik. A szokásosnál kevesebbet dolgozók közül a rugalmas munkaidőre hivatkozók arányának súlyozatlan átlaga a régi EU-tagok körében 30,4 százalékos volt 2005-ben.

Otthoni munkavégzés

Az Európai Munkaerő-felvételben otthoni munkavégzésnek a lakásban végzett munka számít. Nem minősül otthoninak a lakóházban folytatott jövedelemszerző tevékenység, ha annak helye elkülönül a lakótértől (a boltnak, vendéglőnek, műhelynek, irodának külön bejárata van), miként a gazdálkodók által a ház körül, a kertben, istállóban, gépszínen végzett munka sem. Alkalmazottak esetében abban az esetben számít otthoninak a munkavégzés, ha azt a munkavállaló és a munkáltató közötti megállapodás rögzíti (táv-munkaszerződés, bedolgozási jogviszony, engedélyezett rendszeres otthoni munkavégzés).

Mint az 1.13. táblázat mutatja, még az érthetetlenül restriktív meghatározás ellenére is igen magas, összességében 20–25 százalékos a legalább részben otthon dolgozók aránya Ausztriában és Dániában, míg Magyarországon, Szlovákiában és Görögországban nem éri el a 10 százalékot. Figyelemre méltó, hogy az otthoni munkavégzés *nem gyakoribb* a nőknél, mint a férfiaknál, sőt, az adatok az esetek közel felében a férfiaknál jeleznek magasabb értéket.

1.13. táblázat: Otthoni munkavégzés, 2005 (százalék)

Ország	Férfiak		Nők	
	általában otthon	néha otthon	általában otthon	néha otthon
Ausztria	5,3	19,0	7,6	13,9
Dánia	4,0	23,3	5,3	17,3
Görögország	1,2	2,3	2,3	3,8
Magyarország	2,7	5,0	2,8	6,5
Szlovákia	3,2	4,6	4,9	4,4

Minta: foglalkoztatottak az ILO–OECD-meghatározás szerint.

Megjegyzés: az otthoni munka értelmezéséhez lásd a szöveget!

Az otthon dolgozók aránya a régi EU-tagok körén belül is széles sávban szóródik, meghaladja a 20 százalékot Ausztriában, Belgiumban, Dániában, Nagy-Britanniában és Izlandon, de nem éri el a 10 százalékot sem – az itt alkalmazott definíció szerint – Dél-Európában. A volt szocialista országokban az arány 8 és 15 százalék között mozog, ami nem marad el sokkal a teljes Európai Munkaerő-felvétel mintaátlagtól (férfiak 12,1, nők 11,9 százalék).

Az átlagokat és a nemek közötti különbségeket nyilvánvalóan erősen befolyásolja a foglalkoztatási státus. Ezt az 1.14. táblázatban egy osztrák-magyar összehasonlítással illusztráljuk. Látható, hogy Ausztriában mindhárom foglalkozási státusban sokkal magasabb az otthon dolgozók aránya, sőt, relatív értelemben az alkalmazottak esetében a legnagyobb a különbség. A nemek

közötti különbségek még a foglalkozási státus figyelembevétele után sem nagyok (kivéve a magyarországi segítő családtagokat).

1.14. táblázat: Otthon dolgozók százalékaránya Ausztriában és Magyarországon, 2005

Foglalkoztatási státus	Magyarország		Ausztria	
	férfi	nő	férfi	nő
Alkalmazott	4,4	6,6	14,4	14,4
Önfoglalkoztató	28,6	31,2	59,2	61,3
Segítő családtag	25,4	37,0	47,1	52,1

Minta: Foglalkoztatottak az ILO–OECD-meghatározás szerint.

*Résztétel a felnőttképzésben*²⁷

A felnőttképzésre e fejezetben nem mint az emberitőke-képzés egy fontos intézményére tekintünk, hanem a munka és nem munka határán elhelyezkedő aktivitási formák egyikeként. A résztvevők egy része foglalkoztatott, de aktuálisan nem dolgozik, a munkanélküliek és inaktívak pedig nagyobb részt valamilyen munkával kapcsolatos képzésben vesznek részt.

Mivel korcsoportok között jelentősen különbözik a felnőttképzésben való részvétel, külön vizsgáljuk a 25–29 éveseket illetve a 29 évnél idősebb korosztályt. Az összehasonlításban az eddig alapul vett országok adataira támaszkodunk, de a képzésre vonatkozó adatok hiányosságai miatt Dél-Európát Görögország helyett Olaszország képviseli. Ha szükséges, utalunk a képzési arányokra más európai országokban is. A felnőttképzésben való részvételi arányokat a 25–29 évesek körében öt kiválasztott országban az *1.15. táblázat* foglalja össze. A magyarországi 25–29 éves korosztályból kevesen vettek részt felnőttképzésben 2005-ben, abszolút és relatív értelemben is: három százalék, amely a hatodik legalacsonyabb a 24 európai ország²⁸ között. Hasonlóan alacsony a részvétel Lengyelországban és Szlovákiában, valamint számos dél-európai országban, míg Finnországban (17 százalék), Svédországban (19 százalék) és Dániában (25 százalék) a legmagasabb.

1.15. táblázat: A 25–29 évesek részvételi aránya felnőttképzésben, 2005 (százalék)

Ország	Férfiak	Nők	Együtt
Ausztria	12,6	13,9	13,2
Dánia	23,8	26,3	25,0
Magyarország	2,0	4,1	3,1
Olaszország	2,6	3,9	3,3
Szlovákia	3,4	4,1	3,8

A szakterületek szerinti megoszlás arra utal, hogy Magyarországon és Szlovákiában, a felnőttképzésben részt vevő 25–29 évesek csaknem fele nyelvet tanul (*1.16. táblázat*) – ugyanakkor az idegen nyelvet felnőttképzés keretében tanulók aránya a 25–29 évesek között mind az öt országban hasonló, körülbelül egy százalék.

²⁷ Felnőttképzésben részt vevőnek azt tekintjük, aki részt vett tanfolyamokon, szemináriumokon, konferenciákon vagy magánórákon, amelyek nem az iskolai képzés keretében folytak a kérdést megelőző négy hétben.

²⁸ A nemzetközi összehasonlítás 24 európai országra vonatkozik: Norvégia, Izland és az Európai Unió 25 tagállama Németország, az Egyesült Királyság és Málta kivételével. Míg a fejezet szövege helyenként mind a 24 országra kitér, a táblázatok csupán öt ország értékeit ismertetik – Magyarországot, illetve egy nyugat-, egy észak-, egy dél- és egy közép-kelet-európai unós tagállamét.

1.16. táblázat: A 25–29 éves felnőttképzésben részt vevők százalékos megoszlása szakterület szerint, 2004–2005

Szakterület	Ausztria	Dánia	Magyar-ország	Olaszország	Szlovákia
Általános képzés	3,78	2,76 ^a	5,01 ^a	1,16 ^a	0,63 ^a
Tanárképzés	6,64	2,98 ^a	1,35 ^a	5,28	1,41 ^a
Bölcsész	10,89	5,01	2,89 ^a	6,44	0,72 ^a
Idegen nyelv	22,15	6,00	40,46	15,47	45,14
Társadalomtudományok, üzleti ismeretek és jog	9,37	19,94	20,39	26,08	17,98
Természettudományok és számítógépes ismeretek	8,36	6,20	10,17	13,90	9,58
Mérnöki és agrártudományok	9,73	6,90	2,29 ^a	6,59	6,00 ^a
Egészségügy	22,61	10,43	4,53	11,66	3,77 ^a
Szolgáltatások	6,46	39,79	12,91	13,42	14,77
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Megjegyzés: a megfigyelések kis esetszáma miatt az elemzéshez 2004–2005-ös összevont mintát használtunk.

^a A megfigyelések száma nem éri el az ötvenet.

Említésre méltó, hogy Magyarországon a résztvevők 78 százaléka munkával kapcsolatos felnőttképzésben vesz részt (szociális/személyes célú felnőttképzéssel ellentétben). Ugyanakkor Magyarországon rendkívül kevesen (csupán 10 százalék) járnak fizetett munkaidő alatt felnőttképzésre.

A felnőttképzésben való részvétel modellezésére egy 2004–2005-ös összevont mintára becsült logit modellt használtunk. Az 1.17. táblázat adatai az esélyarákat mutatják; az 1-nél kisebb értékek negatív, a nagyobbak pozitív hatásra utalnak. A Magyarországra vonatkozó értékek szerint a 25–29 éves népességben belül az egyedülállók, illetve a nők nagyobb valószínűséggel vesznek részt felnőttképzésben, mint a házasságban élők, illetve a férfiak, az alap-, illetve középfokon képzettek kisebb valószínűséggel vesznek részt felnőttképzésben, mint a felsőfokon képzett társaik, és a foglalkoztatottak nagyobb valószínűséggel vesznek részt felnőttképzésben, mint a munkanélküliek és inaktívak összevont csoportja. A becslési eredmények a négy másik országban az iskolázottsági szintet, nemet és családi állapotot tekintve minőségileg megegyeznek a magyar eredményekkel – bár országok közötti mértékbeli különbségek megfigyelhetők. Például Dániában az iskolai végzettség nem befolyásolja annyira a felnőttképzésben való részvétel valószínűségét, mint a többi országban.

A 30 éves és idősebb népességnek Magyarországon csupán egy százaléka vett részt felnőttképzésben 2005-ben, ami a harmadik legalacsonyabb érték a 24 vizsgált ország között. Dél-Európában és Kelet-Európában hasonlóan alacsony a részvételi arány felnőttképzésben, Nyugat-Európával ellentétben ahol öt és nyolc százalék között mozog ebben a korcsoportban. Az észak-európai országokban kiemelkedően magas a részvétel, 12 százaléknál magasabb

– Dánia az éllovas, ahol a részvétel eléri a 18 százalékot. Megemlítendő, hogy az 1 százalékos – az európai rangsorban harmadik legalacsonyabb – részvételi arány mindkét nemre jellemző Magyarországon (1.18. táblázat).

1.17. táblázat: A felnőttképzésben való részvétel esélyének becslése a 25–29 évesek körében, 2004–2005 (logit esélyráták)

Csoportok	Ausztria	Dánia	Magyarország	Olaszország	Szlovákia
Egyedülálló	1,44 ^c	1,36 ^c	1,53 ^c	1,58 ^c	1,09
Alapfokon képzett	0,23 ^c	0,57 ^c	0,14 ^c	0,10 ^c	0,20 ^c
Középfokon képzett	0,38 ^c	0,65 ^c	0,42 ^c	0,29 ^c	0,25 ^c
Nő	1,16 ^c	1,11	1,76 ^c	1,24 ^c	1,67 ^c
Munkanélküli/inaktív	0,95	0,73 ^c	0,87 ^a	1,00	0,25 ^c
Megfigyelések száma	19 656	5 507	42 764	70 310	15 962

Függő változó: 1, ha részt vett felnőttképzésben az elmúlt négy hétben, 0, ha nem vett részt felnőttképzésben az elmúlt négy hétben.

Minta: 25–29 éves népesség tanulók és a katonák nélkül.

Referencia: házasság, felsőfokon végzett, férfi, foglalkoztatott.

Egyedülálló: nőtlen, hajadon, elvált, özvegy.

^a 10 százalékos szinten szignifikáns, ^c 1 százalékos szinten szignifikáns.

1.18. táblázat: A 30 éves és idősebbek részvételi aránya a felnőttképzésben, 2005 (százalék)

Ország	Férfiak	Nők	Együtt
Ausztria	7,6	8,6	8,2
Dánia	15,7	20,4	18,1
Magyarország	0,9	1,2	1,1
Olaszország	2,2	2,3	2,2
Szlovákia	2,7	2,6	2,6

E népességcsoporton belüli szakterület szerinti megoszlás hasonló a 25–29 éves korosztályéhoz. Említésre méltó, hogy 2005-ben Magyarországon és Szlovákiában a 30 éves és idősebb résztvevők legnagyobb része (közel egyharmada) idegen nyelveket tanult felnőttképzés keretében – ellentétben a másik három országgal. A fiatalabb korosztályhoz hasonlóan, a magyar 30 éves és idősebb felnőttképzésben részt vevők 80 százaléka vett részt 2005-ben főleg munkával kapcsolatos képzésen.

Az 1.19. táblázat számai a felnőttképzésben való részvétel valószínűségét befolyásoló különböző tényezők hatását mutatják. Minden országra jellemző, hogy – a 25–29 évesekhez hasonlóan – az egyedülállók (Dánia kivételével), illetve a nők nagyobb valószínűséggel vesznek részt felnőttképzésben, mint a házasság, illetve a férfiak, és az alacsonyan képzettek kisebb valószínűséggel vesznek részt felnőttképzésben, mint a diplomások. Az életkor hatása a felnőttképzésben való részvétel valószínűségére ugyanakkor eltér országok között: míg Ausztriában, Magyarországon és Szlovákiában az idősebbek min-

den korcsoportja kisebb valószínűséggel vesz részt felnőttképzésben, mint a 30–34 évesek, Dániában és Olaszországban ez csak az 54 évnél idősebb korcsoportra jellemző. Továbbá, míg az inaktívak minden országban kisebb valószínűséggel vesznek részt felnőttképzésben a foglalkoztatottakhoz képest, a munkanélküliek helyzete országonként eltérő.

1.19. táblázat: A felnőttképzésben való részvétel esélyének becslése a 30 éves és idősebbek körében, 2005 (logit esélyráták)

Csoport	Ausztria	Dánia	Magyar-ország	Olaszor-szág	Szlovákia
35–39 évesek	0,94 ^b	0,99	0,82 ^c	1,07 ^a	0,80 ^c
40–44 évesek	0,91 ^c	1,01	0,61 ^c	1,27 ^c	0,75 ^c
45–54 évesek	0,83 ^c	0,96	0,48 ^c	1,25 ^c	0,82 ^c
54 évnél idősebbek	0,53 ^c	0,78 ^c	0,13 ^c	0,93 ^c	0,85 ^b
Egyedülálló	1,04 ^b	0,86 ^c	1,25 ^c	1,17 ^b	1,21 ^c
Alapfokon képzett	0,17 ^c	0,28 ^c	0,10 ^c	0,09 ^c	0,02 ^c
Középfokon képzett	0,42 ^c	0,59 ^c	0,38 ^c	0,41 ^c	0,18 ^c
Nő	1,55 ^c	1,55 ^c	1,62 ^c	1,31 ^c	1,32 ^c
Munkanélküli	1,21 ^c	0,87	0,97	0,67 ^c	0,66 ^c
Inaktív	0,48 ^c	0,53 ^c	0,63 ^c	0,32 ^c	0,22 ^c
Megfigyelések száma	132 758	39 203	182 681	484 750	71 643

Függő változó: 1, ha részt vett felnőttképzésben az elmúlt négy hétben, 0, ha nem vett részt felnőttképzésben az elmúlt négy hétben.

Minta: 29 évesnél idősebb népesség tanulók és a katonák nélkül.

Referencia: 30–34 évesek, házas, felsőfokon végzett, férfi, foglalkoztatott.

Egyedülálló: nőtlen, hajadon, elvált, özvegy.

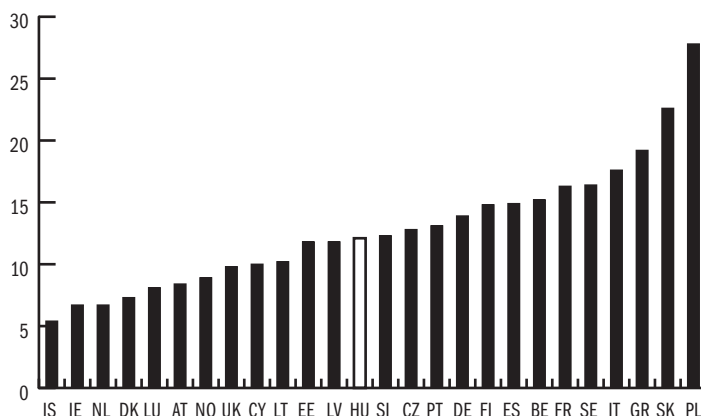
^a 10 százalékos szinten, ^b 5 százalékos szinten, ^c 1 százalékos szinten szignifikáns.

Összefoglalóan, Magyarországon abszolút és relatív értelemben is kevesen vettek részt felnőttképzésben 2005-ben, ami alátámasztja a felnőttképzésről kirajzolódó képet az 1999-től 2003-ig terjedő időszakban (*Hámori*, 2008). A rendkívül alacsony részvételi arány a felnőttképzésben nemcsak a fiatalokra, hanem a 29 évnél idősebb magyar férfiakra és nőkre is jellemző. Megemlítendő, hogy az alacsony részvétel a dél-európai és közép-kelet-európai országokról általában elmondható, míg a skandináv országok az éllovasok ezen a területen.

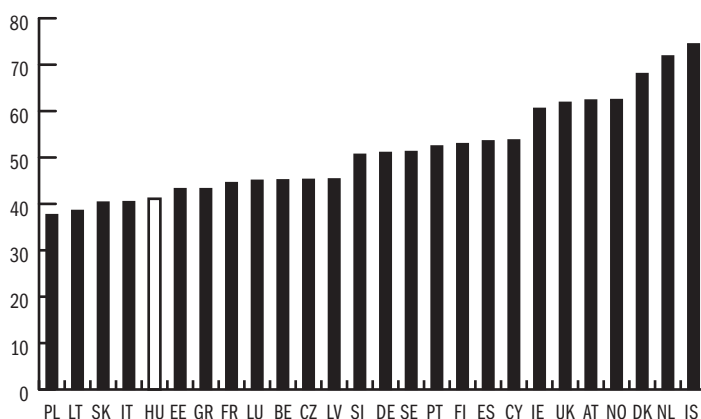
Az iskolából a munkaerőpiacra – elhelyezkedés és ifúsági munkanélküliség

A alapadatok Magyarországon viszonylag magas ifúsági munkanélküliségre utalnak. Óvatosságra int azonban, hogy az ILO–OECD-ráták rendkívül széles sávban szóródnak az Európai Unió országaiban, nyilvánvalóan pontatlanul ragadják meg az iskolából a munkába való átmenet meglehetősen összetett folyamatát. Hasonlók mondhatók el a foglalkoztatási rátákról, amiben még rosszabb Magyarország helyzete, amint ezt az 1.5. és 1.6. ábrák is mutatják.

1.5. ábra: A 15–29 évesek munkanélküliségi rátái, 2005

1.6. ábra: A 15–29 évesek foglalkoztatási rátái, 2005

Országgrövidítések: AT – Ausztria, BE – Belgium, CY – Ciprus, CZ – Cseh Köztársaság, DK – Dánia, DE – Németország, EE – Észtország, ES – Spanyolország, FI – Finnország, FR – Franciaország, GR – Görögország, IE – Írország, IS – Izland, IT – Olaszország, LT – Litvánia, LU – Luxemburg, LV – Lettország, HU – Magyarország, MT – Málta, NL – Hollandia, NO – Norvégia, PL – Lengyelország, PT – Portugália, SI – Szlovénia, SK – Szlovákia, SE – Svédország, UK – Egyesült Királyság.

29 Izland adatai sok esetben kiemelkednek a többi ország közül. Magas foglalkoztatási és alacsony munkanélküliségi rátái az ország alacsony népességéből adódó speciális helyzete miatt nem tekinthetők viszonyítási alapnak más országok esetében. A táblázatokban és ábrákon – amennyiben elegendő esetszám áll rendelkezésre – feltüntetjük, de a következőkben a szöveges részekben nem részletezzük az izlandi adatokat.

A 15–29 évesek munkanélküliségi rátái meglehetősen tág tartományban: 5,4 százalék (Izland) és 27,8 százalék (Lengyelország) között mozognak, Magyarország (12,1 százalék) a középmezőnyben helyezkedik el, a 26 ország súlyozatlan átlaga 12,9 százalék. A foglalkoztatási rátákat tekintve szintén Lengyelország (37,7 százalék) és Izland²⁹ (74,5 százalék) adatai állnak a skála két végén, hazánk azonban jóval az 51,5 százalékos átlag alatt helyezkedik el (41,1 százalék).

Az iskolapadból a munkaerőpiacra lépő fiatalok helyzete oktatás- és foglalkoztatáspolitikai szempontból egyaránt kiemelkedően fontos. Ugyanakkor nem elfogadható, hogy önmagában a munkanélküliségi vagy a foglalkoztatási

ráták alapján ítéljük meg ezt a folyamatot, mivel az ifjúsági munkanélküliség és foglalkoztatás ily módon mért értékei erősen függnék a szakképzés jellegétől, az iskola elhagyásának tipikus időpontjától és a diákmunka elterjedtségétől. A munkavégzés formái is erősen eltérhetnek. Továbbá, a munkanélküliségi ráta függ a vizsgált ország aktuális gazdasági helyzetétől, esetünkben tehát a fiatalok munkanélküliségi rátájának a felnőttekéhez viszonyított aránya használható inkább nemzetközi összehasonlításokra.

Ez az alfejezet fejezet három részből áll, elsőként azon fiatalok foglalkoztatását vizsgáljuk, akik a megkérdezés időpontjában nem vettek részt iskolai képzésben, majd a tanulók foglalkoztatását (és súlyát az ifjúsági foglalkoztatásban), végül az ifjúsági – és ezen belül a diák – munkavégzés néhány jellemzőjét tekintjük át.

A nem tanuló fiatalok foglalkoztatása a végzés óta eltelt idő szerint

A legmagasabb iskolai végzettség megszerzése óta eltelt idő szerint vizsgálva a 15–49 évesek foglalkoztatási rátáit azt találjuk, hogy az 1–3 éve végzetteké a legalacsonyabb, de több nyugati országban, így például Ausztriában és Dániában ez is 80 százalék fölötti. Jellemzően a nyugati országokban a 4–5 éve, a déli országokban a 6–8 éve, az átalakuló közép-kelet európai országokban pedig a több mint 9 éve végzettek foglalkoztatási rátái a legmagasabbak.

A legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkező, pályájuk elején járó fiatalok foglalkoztatási rátáit olvashatjuk ki az 1.20. táblázat első oszlopából. A magyar adat a legalacsonyabb (15,8 százalék), amelyet a görög és a ciprusi követ (18,2 százalék, illetve 22,8 százalék), a többi ország rátája 30 százalék feletti. Magasnak mondható az alacsony végzettségű pályakezdekők foglalkoztatási rátája az Egyesült Királyságban (71,1 százalék), a nyugati országok közül Ausztriában, Dániában, Hollandiában, Luxemburgban (60,3–72,5 százalék), továbbá Portugáliában (57,7 százalék), a többi ország pedig egy széles középmezőnyben helyezkedik el 33 százalék és 57 százalék közötti értékekkel.

A második számoszlop (20–24 évesek) a jellemzően középiskolát végzett pályakezdekők foglalkoztatási rátáit mutatja, amelyek az 53–89 százalékos tartományban szóródnak. Az adatok közül kiemelkednek – nevezetesen 80 százalék feletti – a holland, luxemburgi, osztrák, dán, valamint a brit ráták. Majdnem ilyen jól szerepelnek az északi országok, az eddig nem említett nyugati országok (németek és franciák), a balti országok, illetve a déli országok közül Portugália (70 százalék–80 százalék). A többi déli ország, valamint a volt szocialista országok (Magyarország 63,5 százalék) zárják a sort, a legrosszabbul teljesítők e tekintetben a görögök és a lengyelek.

A 4–5 éve végzett 20–24 évesek foglalkoztatási rátái szerint is hasonló az európai országok rangsora, azzal a különbséggel, hogy nem figyelhetünk meg minden országban javulást az 1–3 éve végzettekhez képest (ennek vélhetően

legfőbb oka, hogy ez a kategória valószínűleg nagyobb arányban tartalmaz általános iskolai végzettségűeket). A görög ráta azonban több mint 9 százalékponttal, 62,5 százalékra nő, az őket követő lengyelek (53,9 százalék) lemaradása így még szembetűnőbb.

1.20. táblázat: A 15–49 éves nem tanulók foglalkoztatási rátái a legmagasabb iskolai végzettség megszerzése óta eltelt idő szerint, korcsoportonként, 2005

Ország	1–3 éve végeztek			4–5 éve végeztek				6–8 éve végeztek		
	15–19	20–24	25–29	15–19	20–24	25–29	30–49	20–24	25–29	30–49
	évesek korcsoportja									
Ausztria	60,3	85,7	89,7	52,8	85,9	91,6	92,0	75,6	87,2	90,2
Belgium	35,0	74,0	86,2	..	73,7	90,4	83,4	71,3	86,0	89,4
Ciprus	22,8	70,2	89,4	..	75,2	87,0	92,6	80,9	86,7	89,0
Dánia	67,3	84,5	90,1	..	78,9	93,3	93,6	77,6	87,9	92,6
Egyesült Királyság	71,1	84,6	87,8	75,9	81,1	91,2	88,5	77,1	87,4	87,8
Észtország	46,6	69,6	83,6	..	74,5	79,6	82,8	69,0	72,3	93,1
Finnország	55,8	77,2	85,4	..	71,4	84,1	86,2	69,4	82,9	87,4
Franciaország	43,3	71,4	78,1	35,1	70,6	82,1	76,2	67,1	81,8	81,4
Görögország	18,2	53,2	66,8	53,8	62,5	80,7	83,8	69,7	78,0	84,4
Hollandia	71,5	89,0	92,7	70,9	85,5	94,9	88,4	82,5	90,4	89,2
Írország	48,8	82,6	89,5	..	81,8	91,1	86,8	75,3	88,2	88,2
Izland	86,1	90,7	95,6	..	82,8	96,7	92,6	83,2	95,0	95,4
Lengyelország	33,7	53,8	78,7	..	53,9	76,7	88,1	50,9	69,2	88,1
Lettország	51,2	80,0	82,0	..	67,9	78,9	94,6	70,1	79,5	81,6
Litvánia	57,1	72,9	88,7	..	67,9	87,1	95,3	70,1	84,4	89,3
Luxemburg	72,5	85,9	94,1	..	89,2	95,0	89,8	80,2	91,7	90,2
Magyarország	15,8	63,5	87,0	19,2	64,6	84,1	87,2	58,6	77,6	82,7
Németország	40,4	74,0	86,8	..	71,9	80,5	87,9	58,1	77,5	86,1
Olaszország	35,8	59,8	59,0	40,7	71,9	76,9	81,2	63,6	80,0	84,6
Portugália	57,7	76,0	84,6	62,4	82,5	85,9	92,3	81,2	87,1	91,8
Spanyolország	49,4	69,7	76,1	54,7	75,4	83,1	80,6	74,5	84,0	83,1
Svédország	50,7	74,7	85,7	47,2	78,2	88,9	91,8	71,9	87,6	91,1
Szlovákia	34,7	68,1	87,4	..	72,5	85,7	88,4	59,2	72,7	83,1
Szlovénia	41,0	69,9	86,3	..	78,3	90,7	95,9	71,4	83,6	96,4
EU-24	48,6	74,2	84,6	51,3	74,9	86,5	88,3	71,2	83,3	88,2

Minta: A 15–49 éves népesség a tanulók és a kötelező katonai szolgálatot teljesítők kivételével.

Megjegyzés: Csehországra és Norvégiára nincs adat; a két pont azt jelöli, hogy a kis esetszám miatt nem számítható.

A 6–8 éve középfokú végzettséget szerzettek az utolsó blokkban szereplő 25–29 évesek. Az ő foglalkoztatási rátáik Lengyelország (69,2 százalék), Észtország és Szlovákia (72,3 százalék, illetve 72,7 százalék) kivételével 77 százalék és 92 százalék közöttiek, ami azt mutatja, hogy a munkaerő-piaci tapasztalat növekedésével csökkennek az országok közti különbségek. Az országok sorrendje az előzőkhöz hasonló, de a 24 ország közül 17-ben találunk 80 százalék fölötti értékeket, így a rangsornál érdekesebb lehet azt megnéznünk, hogy melyek azok az országok, ahol a 6–8 éve középfokú végzettséget szerzettek foglalkoztatási rátái jelentősen növekednek a frissen végzettekéhez képest. Ehhez tekintsük

azokat az országokat, ahol több mint 10 százalékpontos foglalkoztatásnövekedést jelent néhány év gyakorlat. A jelenség a déli országok esetében a legfeltűnőbb, a görögöknél a frissen végzettek foglalkoztatási rátája 53,2 százalék, a 6–8 éve végzettké 78 százalék, az olaszok esetében 20,2 százalékpontos, de a portugáloknál is 11,1 százalékpontos a növekedés. A volt szocialista országok esetében (Szlovákia kivételével) a 6–8 éve végzettek foglalkoztatási rátája 14–15 százalékponttal magasabb az 1–3 éve végzetekénél.

A középiskolát végzett pályakezdők foglalkoztatásának magas szintje az említett nyugati országokban részben a szakmunkásképzés, illetve szakképzés jellegzetességeivel függhet össze. A gyakorlati képzés (*apprenticeship*) kiemelkedő jelentőségű Ausztriában, Németországban és (a mi adatbázisunkban nem szereplő) Svájcban, ahol a szakképzés úgynevezett duális képzési rendszer keretében folyik, melynek lényege, hogy egyidejűleg két helyszínen – az iskolában, valamint egy vállalatban – zajlik, a tanulók minden héten töltenek néhány napot mindkét helyen. Németországban és Svájcban a gyakorlati képzés a gazdaság minden területére kiterjed, a 16–19 éves fiatalok kétharmada valamilyen formában részt vesz benne tanulmányai során. Ausztriában a gyakorlati képzés a leginkább a szakmunkásképzéssel fonódik össze, a fiatalok 40 százaléka vesz részt benne. Dániában szintén nagy hagyománya van a gyakorlati képzésnek, továbbá, a szakközépiskolák segítenek befogadó vállalatot találni azoknak, akiknek ezzel nehézségeik akadnak. (Több tanulmány Dániát is duális képzési rendszerű országnak tekinti, lásd például *OECD*, 2008). A duális képzés keretében a vállalatoknál eltöltött idő gyakran időszaki, de teljes munkaidős munkát jelent (*OECD*, 2008), azaz a résztvevők a statisztai adatfelvételekben teljes munkaidős foglalkoztatottként és tanulóként szerepelnek. Hollandiában a kilencvenes évek közepén alakították át a szakmunkásképzést, amelynek keretében így hangsúlyosabbá vált a vállalatoknál folyó képzés.

Mindkét országban a fiatalok egyharmada vesz részt ilyen képzésben. Kisebbségi arányban (15 százalék körül) vesznek részt a fiatalok gyakornoki programokban, de pénzügyileg is támogatott a működésük Angliában és Franciaországban. Mind a hét országra igaz, hogy a szakmunkásképzés 70–80 százaléka vállalatoknál zajlik, továbbá a programot sikeresen elvégzők államilag elismert képesítést szereznek. (*Steedman*, 2005, 2–4.o.; *Quintini–Martin*, 2006, 23.o.)

A felsőfokú végzettségű pályakezdők (25–29 évesek) foglalkoztatási rátái – Ciprus és Portugália kivételével – a déli országokban a legalacsonyabbak (Olaszországban, Görögországban és Spanyolországban rendre 59 százalék, 66,8 százalék, 76,1 százalék), kevéssel 80 százalék alattiak Franciaországban és Lengyelországban, a többi országban pedig 80 százalék fölöttiek. Gyakoriak a 85–90 százalék közötti értékek, Magyarország is ebbe a sávba tartozott 2005-ben 87 százalékos foglalkoztatási rátával. A felsőfokú végzettségüket

6–8 éve megszerzők (a kérdés időpontjában 30 év felettiek) foglalkoztatási rátái minden országban 80 százalék felettiek.

Röviden összegezve az iskolarendszert elhagyó fiatalok munkaerőpiacra lépéséről eddig elmondottakat, azt figyeltük meg, hogy a felsőfokú végzettségűek közel 90 százaléka a tanulmányok befejezését követő három éven belül – a déli országok, Franciaország, Csehország és Lengyelország kivételével – minden vizsgált országban, Magyarországon is munkába áll. A fiatal diplomások foglalkoztatási rátájában nincs is nagy különbség a tagállamok között. Ezzel szemben az alacsony iskolázottságúak kevesebb mint egyötöde helyezkedik el három éven belül Görögországban és Magyarországon, egyharmada Szlovákiában és Lengyelországban, miközben az északi és a nyugati országok többségében 50 százalék feletti az arány.

A nem tanuló fiatalok foglalkoztatása életkor szerint

A foglalkozási rátákat végzettségi szintek és korcsoportok szerinti bontásban tartalmazó 1.21. táblázat adataiból is hasonló következtetések fogalmazhatók meg.

Az *alacsony végzettségűek* foglalkoztatását vizsgálva, az látjuk, hogy minden korcsoportban a közép-kelet-európai országok adatai a legalacsonyabbak, emellett meglehetősen nagy szóródást tapasztalunk, legfőképpen a 15–19 évesek esetében. A legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkező legfiatalabb korosztály esetében Csehország, Szlovákia és Magyarország foglalkoztatási rátái a legalacsonyabbak, 8–10 százalék körüli értékekkel. Hollandia, Luxemburg és Dánia adatai a legmagasabbak, 60 százalék felettiek, a többi nyugati, az északi, a déli és a balti államokban kevés kivétellel a 30–50 százalékos sávban szóródnak. A legtöbb országban az alacsony végzettségűeken belül a 30–49 éves korcsoport foglalkoztatási rátái a legmagasabbak, ez nem mondható el azonban Olaszország kivételével a déli országokról, ahol a húszas éveikben járók rátái a legmagasabbak.

A munkaerőpiacon eltöltött néhány első év a volt szocialista országokban (Lengyelország kivételével) több mint duplájára növeli a foglalkoztatási valószínűséget, Szlovákiában azonban a 20–24 éveseknek is csak 19,4 százaléka foglalkoztatott, Lengyelországban, Csehországban és nálunk 31–39 százalék ez az arány, Szlovéniában pedig 45 százalék. Az általános iskolai végzettséggel rendelkező 30–49 éves korcsoport esetében Szlovákia (34,4 százalék), majd Lengyelország (51,2 százalék), Magyarország (52 százalék) és Csehország (55,2 százalék) rendelkezik a legalacsonyabb foglalkoztatási rátákkal, az északi, déli és nyugati országokban 60 százalék és 80 százalék közötti ez az arány.

A *középfokú végzettséggel rendelkező* 15–19 évesek foglalkoztatási rátái a nyugati és az északi országokban 60–80 százalék közöttiek (kivétel Belgium és Franciaország, ahol 45,4 százalék és 52,9 százalék), ezzel szemben a déli és a volt szocialista országokban 25 százalék és 46,5 százalék közöttiek (itt Cseh-

ország a kivétel 55 százalékkal). A legjobban Dánia, Hollandia és Ausztria szerepel, valószínűleg a már tárgyalt duális szakképzési rendszernek köszönhetően. Az életkor – vagyis a munkaerő-piaci tapasztalat – növekedésével minden országban javul a helyzet, a kezdetben alacsonyabb ráták esetében jobban, míg a magasabbak esetén kisebb mértékben. Az országok többségében a 30–49 évesek foglalkoztatási rátái a legmagasabbak, amit nem elsősorban a hosszabb gyakorlat, hanem a huszonéves nők gyermeknevelés miatti ideiglenes munkaerőpiacról történő kilépése indokol.

1.21. táblázat: A 15–49 éves nem tanulók foglalkoztatási rátái végzettségi szint szerint, korcsoportonként, 2005

Ország	Alacsony				Közepes				Magas		
	15-19	20-24	25-29	30-49	15-19	20-24	25-29	30-49	20-24	25-29	30-49
	évesek korcsoportja										
Ausztria	31,9	58,5	59,4	69,4	73,4	86,3	87,3	86,1	85,9	89,7	92,1
Belgium	19,7	52,8	56,3	65,2	45,4	72,6	82,7	82,9	81,4	91,0	91,7
Ciprus	19,8	78,2	76,5	73,4	31,4	70,7	82,1	83,8	73,8	87,7	89,3
Cseh Köztársaság	8,2	34,9	39,7	55,2	55,0	76,0	76,8	86,0	76,2	84,9	92,2
Dánia	63,1	71,5	65,5	72,3	80,0	86,4	86,5	89,5	87,3	90,2	92,6
Egyesült Királyság	38,3	42,1	44,0	55,3	70,9	78,2	79,5	83,4	86,8	92,7	91,7
Észtország	51,4	52,6	55,1	60,2	..	73,0	76,9	80,2	83,1	82,7	87,4
Finnország	48,7	62,2	64,1	71,9	69,2	76,1	80,8	83,9	90,5	87,7	89,4
Franciaország	28,7	50,1	56,4	71,1	52,9	72,0	78,2	84,4	74,6	85,6	87,4
Görögország	19,7	65,3	69,9	69,4	25,2	59,7	75,9	75,7	58,2	77,3	88,1
Hollandia	64,7	74,0	72,1	73,0	77,8	88,7	88,9	85,0	91,8	94,9	91,9
Írország	31,7	59,6	61,6	66,8	68,1	82,2	86,1	79,7	87,3	92,1	89,6
Izland	85,7	81,9	86,0	81,7	..	90,6	90,9	93,4	..	96,4	93,8
Lengyelország	22,0	30,9	42,8	51,2	33,9	53,8	66,7	72,6	64,8	82,0	92,4
Lettország	46,8	60,3	60,6	63,0	39,3	75,5	77,1	79,2	90,0	84,5	90,9
Litvánia	41,9	59,8	64,3	58,2	44,1	66,6	83,2	81,1	82,7	89,5	91,4
Luxemburg	63,1	69,1	78,1	77,3	70,6	86,7	89,2	81,5	84,7	93,7	88,7
Magyarország	10,2	39,0	46,6	52,0	38,5	64,5	75,1	79,7	78,5	87,0	89,3
Németország	28,5	42,7	49,6	61,1	61,7	75,8	78,1	80,1	83,2	87,8	89,4
Norvégia	42,0	54,4	60,0	68,4	71,8	80,5	83,1	86,0	84,6	91,4	92,4
Olaszország	35,2	56,8	62,6	66,2	38,3	66,8	77,6	81,4	46,2	61,9	88,4
Portugália	57,5	77,9	80,8	79,9	45,8	79,4	85,5	89,2	68,6	85,9	94,3
Spanyolország	48,1	70,8	72,5	67,3	46,5	73,6	81,0	78,8	72,5	81,9	86,4
Svédország	48,4	56,0	68,4	77,1	66,2	78,8	85,8	89,3	81,1	89,0	92,7
Szlovákia	8,1	19,4	14,9	34,4	40,8	69,3	71,7	80,3	76,4	85,5	91,1
Szlovénia	21,6	45,0	63,3	75,2	44,9	74,5	85,1	89,0	75,4	87,6	96,0
EU26	37,9	56,4	60,4	66,0	53,8	75,3	81,2	83,2	78,6	86,9	90,8

Minta: 15–19 éves népesség a tanulók és a kötelező katonai szolgálatot teljesítők kivételével.

Megjegyzés: a két pont azt jelöli, hogy az adat a kis esetszám miatt nem számítható.

Várakozásainknak megfelelően a *diplomával rendelkezők* foglalkoztatási rátái a legmagasabbak, a 30–49 éveseké minden országban 86 százalék fölött van. A fiataloké ettől valamelyest elmarad, ami részben a gyermekszüléssel, részben a pályakezdés nehézségeivel függ össze. A diplomás pályakezdők fog-

lalkoztatási rátáinak súlyozatlan átlaga a 26 országban 78,6 százalék, amelyet a déli országok rátái húznak lefelé. A déli országokban a pályakezdő diplomások alacsony foglalkoztatása magas munkanélküliségi rátával jár együtt. Többek között *Fernández* (2006) hívta fel rá a figyelmet, hogy ezen országok munkaerőpiacai abban az értelemben különböznek a többi európai országtól, hogy a 20–29 éves népesség munkanélküliségi rátái annál magasabbak, minél magasabb iskolázottságról van szó. A spanyol fiatalok foglalkoztatási valószínűségeit vizsgálva, azt találta, hogy a munkáltatók számára fontos a munkaerő-piaci tapasztalat, emiatt úgy véli, hogy az egyetemen elsajátított tudásanyag nem eléggé keresletorientált.

A magyar diplomások különlegesen súlyos elhelyezkedési nehézségeiről, tömeges túlképzéséről szóló felvetéseket már több tanulmány (*Galasi*, 2004; *Kertesi–Köllő*, 2006) megkérdőjelezte, ezt erősíti az itteni – az előbbieknél lényegesen egyszerűbb eszközöket alkalmazó – nemzetközi összehasonlítás is, hiszen Magyarországon a diplomások foglalkoztatási rátái bármely korcsoport vagy munkaerő-piaci tapasztalati szint esetében a vizsgált 26 ország átlagértékének közelében helyezkednek el.

Dolgozó diákok, diákok a foglalkoztatottak között

A diákként, tanulóként definiált csoportba itt minden iskolai képzésben résztvevő személyt beleértünk, nem csak a nappali tagozatos tanulókat, illetve hallgatókat. E tekintetben tanulónak az számít, aki a megkérdés időpontját megelőző négy hét folyamán valamilyen általános, szakiskolai, középiskolai, főiskolai, egyetemi vagy PhD-képzésben diákként vagy tanoncként részt vett (ide tartozik továbbá az akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzés és a felsőfokú végzettséget igénylő OKJ-képzés is)³⁰ (*Eurostat*, 2005, 34. o.).

A 15–29 éves foglalkoztatottak közül a tanulók arányát mutatja az 1.22. táblázat első négy számoszlópa. Óriási szóródást, tízszeres különbséget látunk a szélső értékek (Görögország 4,5 százalék, Hollandia 43,7 százalék) között. A 15–19 éves korcsoportban a diákok foglalkoztatottakon belüli aránya kiugróan magas Németországban, Hollandiában, Dániában és Ausztriában, amit a duális képzési rendszerrel magyarázhatunk. A 15–29 éves foglalkoztatottak közül a diákok aránya a déli és a volt szocialista országokban a legalacsonyabb, de találunk olyan volt szocialista országot (Szlovénia, Lengyelország), ahol a 15–19 éves foglalkoztatottak között a tanulók aránya többszöröse a más korcsoportokban mértnek, ami a szakmunkásképzés gyakorlatorientáltságát jelzi.

Igen nagy különbségeket látunk abban, hogy a diákok mekkora részét adják a 20–24 évesek foglalkoztatásának. Az (ekkor már általában) főiskolai-egyetemi hallgatók aránya 7 országban meghaladja az egyharmadot, 11 országban az egynegyedet, míg 8 országban nem éri el az egytizedet. Magyarország, Csehországgal és Szlovákiával, valamint egy sor dél-európai országgal együtt ez utóbbi csoportba tartozik.

30 A tanulók azonosításához az Európai Munkaerő-felvétel EDUCSTAT változóját használtuk.

1.22. táblázat: A tanulók százalékaránya a foglalkoztatott népességén belül, korcsoportonként, 2005

Ország	Foglalkoztatottak közül tanulók				Tanulók közül foglalkoztatottak			
	15-19	20-24	25-29	15-29	15-19	20-24	25-29	15-29
	évesek korcsoportja							
Ausztria	76,7	18,2	8,4	24,8	33,2	39,0	54,4	36,8
Belgium	45,4	8,1	3,9	7,4	3,5	10,4	45,3	7,7
Ciprus	..	6,6	..	5,6	..	20,4	..	9,9
Cseh Köztársaság	15,0	5,0	4,2	4,8	0,9	6,6	43,7	5,5
Dánia	84,4	45,3	21,8	46,0	52,0	61,4	62,1	56,5
Egyesült Királyság	56,7	21,4	10,7	24,6	30,1	50,2	68,7	39,0
Észtország	..	28,4	..	21,4	3,2	33,2	..	17,8
Finnország	70,5	40,1	21,0	34,6	17,2	44,8	64,2	33,5
Franciaország	64,5	15,8	2,6	12,7	8,1	19,6	37,3	12,5
Görögország	17,4	7,6	2,3	4,5	1,6	7,8	24,1	5,5
Hollandia	86,1	44,2	16,4	43,7	52,3	68,6	75,4	60,1
Írország	47,5	17,5	5,3	15,3	16,8	42,7	55,6	27,6
Izland	..	44,5	20,5	42,0	..	63,5	60,9	61,7
Lengyelország	71,5	33,6	10,9	21,8	4,7	23,9	60,3	15,9
Lettország	42,1	30,2	..	22,2	4,8	37,4	..	20,1
Litvánia	..	18,0	11,6	14,2	..	14,4	64,7	9,8
Luxemburg	..	..	..	..	2,0	..	..	1,8
Magyarország	7,6	9,6	6,8	7,7	0,3	9,2	51,7	7,8
Németország	87,7	36,7	13,1	34,6	24,6	46,7	46,4	33,9
Norvégia	66,8	31,0	11,6	29,5	35,3	49,9	53,5	42,5
Olaszország	15,1	9,6	5,4	7,3	1,5	9,9	23,5	7,0
Portugália	13,0	9,7	6,6	8,1	2,3	14,0	43,5	11,0
Spanyolország	25,3	14,2	7,0	10,9	5,6	23,4	51,0	16,9
Svédország	43,7	16,6	10,4	17,7	13,3	28,9	43,6	21,5
Szlovákia	..	5,8	3,6	4,5	..	8,4	42,7	4,5
Szlovénia	77,5	39,7	21,3	32,2	11,6	37,2	67,0	29,6

Minta: 15–29 éves foglalkoztatottak.

Megjegyzés: a két pont azt jelöli, hogy a kis esetszám miatt nem számítható.

A kor növekedésével csökken a tanuló/foglalkoztatott arány, mivel adott korcsoporton belül a tanulók aránya is csökken az egyre magasabb iskolai fokozatokban. Ezért érdemes megvizsgálni a foglalkoztatottak arányát a tanulók körén belül, amit a táblázat jobb oldali blokkja mutat.

A foglalkoztatott/tanuló arány a legfiatalabb, 15–19 éves korcsoportban széles sávban szóródik (0,3 százaléktól 52,3 százalék, melyek közül előbbi hazánké): az arány magas a duális képzési rendszerű, valamint az északi országokban, alacsony a déli, a balti és a volt szocialista országokban.

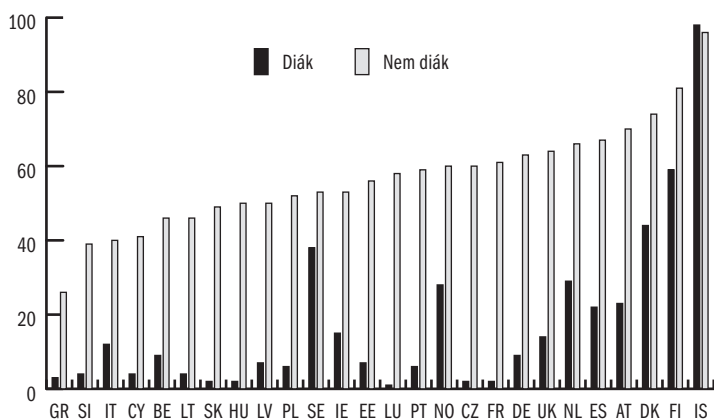
A 20–24 éves főiskolai-egyetemi hallgatók körében a foglalkoztatottak aránya csak öt országban nem éri el a 10 százalékot: Olaszország, Görögország, Csehország és Szlovákia mellett Magyarországon, miközben 12 tagállamban meghaladja az egyharmadot. A magyar érték csak a 25–29 éves, jellemzően

31 Korábbi kutatásokban felmerült (*Kutas-Tóth, 2007*), hogy a munkaerő-felvétel a diákmunkának csak kis részét ragadja meg. A szerzők szerint a munkaerő-felvétel által mért foglalkoztatási ráta alacsonyabb a tényleges foglalkoztatásnál, érveiknek egyik eleme, hogy a nappali tagozatos hallgatók magasabb arányban dolgoznak, mint ami a munkaerő-felvételből kitűnik: a tanulmány rámutat, hogy a 2000–2001. tanévben 176 ezer hallgató tanult nappali tagozaton, a munkaerő-felvétel szerint közülük 26 ezer fő volt foglalkoztatott. A szerzők oktatásszociológiai vizsgálatokra, a népszámlálásra és a felsőfokú diákszervezetek adataira (nem tételelesen) hivatkozva arra a következtetésre jutottak, hogy a nappali tagozatos hallgatóknak legalább fele „viszonylag folyamatosan dolgozik”. Ennek alapján a nappali tagozatos hallgatók felét az ILO–OECD meghatározása szerint foglalkoztatottnak tekintik. Ha így van, a magyar fiatalok foglalkoztatása magasabb, mint amit a fejezetünkben tárgyalt adatok mutatnak. Ugyanakkor látni kell, hogy a nappali tagozatos hallgatók egyáltalán dolgozó 50 százalékát csak akkor tekintethetnénk foglalkoztatottnak a munkaerő-felvétel kritériumai szerint, ha *mindegyikük* dolgozna legalább egy órát az év *mind az 52 hetében*: csak ekkor lenne igaz, hogy a dolgozó diákok állománya az év valamely véletlenszerűen kiválasztott hetében egyenlő az összes diák állományának felével. Úgy gondoljuk, ez a feltevés erős, a diákmunkára vonatkozó Kutas-Tóth-féle adat felfelé torzító felső becslésnek tekintendő.

második diplomát szerző vagy Phd-tanulmányokat folytató hallgatók esetében közelít az európai átlaghoz.³¹

Míg az eddig idézett statisztikák a kérdészkori helyzetet mérik, az *1.7. ábra* azoknak az arányát mutatja a nem foglalkoztatott és nem is tanuló 15–29 évesek között, akiknek volt már valamilyen munkaviszonyuk korábban. [Az alkalmi (mint például szünidei) munka, kötelező katonai vagy közszolgálat nem minősül munkaviszonynak]. Ezek az adatok összhangban vannak az elmondottakkal. A nem tanuló fiatalok legalább 60 százalékának volt már munkája a duális képzési rendszerű országokban (Dánia, Ausztria, Hollandia, Egyesült Királyság, Németország és Franciaország), Magyarországon ez az arány 49,5 százalék, amivel az alsó középmezőnybe tartozik. A még tanulók között Magyarországon, más közép-kelet-európai országokban, valamint Görögországban és Franciaországban nagyon alacsony a korábbi munkatapasztalattal rendelkezők aránya.

1.7. ábra: A nem dolgozó tanulók, illetve nem tanulók közül a munkaerő-piaci tapasztalattal rendelkezők százalékaránya, 2005

Minta: 15–29 éves, jelenleg nem foglalkoztatott tanulók, nem tanulók.

Országgrövidítések: AT – Ausztria, BE – Belgium, CY – Ciprus, CZ – Cseh Köztársaság, DK – Dánia, DE – Németország, EE – Észtország, ES – Spanyolország, FI – Finnország, FR – Franciaország, GR – Görögország, IE – Írország, IS – Izland, IT – Olaszország, LT – Litvánia, LU – Luxemburg, LV – Lettország, HU – Magyarország, NL – Hollandia, NO – Norvégia, PL – Lengyelország, PT – Portugália, SI – Szlovénia, SK – Szlovákia, SE – Svédország, UK – Egyesült Királyság.

Az ifjúsági munkavégzés jellemzői

A fiatalok részmunkaidős, illetve határozott idejű szerződéses munkavégzése a munkapiacra történő belépésnek gyakori módja. Ennek keresleti és kínálati okai is lehetnek, egyes országokban a munkáltatók nem szívesen alkalmaznak pályakezdőket teljes munkaidőben, illetve határozatlan idejű szerződéssel, a fiatalok esetében pedig az iskolából a munkaerőpiacra történő átmenet egy

lazább formája lehet például a részidős munkavégzés. A legtöbb országban az ilyen jellegű állások átmeneti jellegűek a fiatalok esetében, néhány éven belül továbblépnek teljes munkaidős, illetve határozatlan idejű szerződéses munkaviszonyba.

A 15–29 éves tanulók részidős munkavégzése Hollandiában, Norvégiában, Svédországban és Dániában a legjellemzőbb, a foglalkoztatott diákok több mint 70 százaléka részmunkaidőben dolgozik. Legkevesbé Litvániában és Magyarországon van jelen, a foglalkoztatott diákok nagyjából 90 százaléka teljes munkaidőben dolgozik. A nem tanulók részmunkaidős foglalkoztatása – ahogyan azt várjuk – mindegyik országban ritkább, mint a tanulóké, kiemelkedően magas (20 százalék feletti) Hollandiában, Norvégiában és Svédországban, míg a volt szocialista országokban a legalacsonyabb (Magyarországon és Szlovákiában 2,5 százalék, illetve 1,5 százalék).

1.23. táblázat: A részmunkaidőben és a határozott idejű szerződéssel foglalkoztatottak százalékaránya, 2005

Ország	Részmunkaidős		Időszaki/határozott idejű szerződéses	
	tanuló	nem tanuló	tanuló	nem tanuló
Ausztria	29,1	12,8	67,6	8,6
Belgium	47,4	15,4	59,6	17,9
Ciprus	..	5,8	35,0	19,7
Cseh Köztársaság	26,0	2,3	28,7	11,4
Dánia	71,8	16,4	33,9	12,2
Egyesült Királyság	62,2	14,7	17,7	7,4
Észtország	30,8	..	..	..
Finnország	53,0	11,4	49,2	29,4
Franciaország	39,1	12,7	81,7	25,1
Görögország	34,3	6,4	41,1	19,6
Hollandia	82,7	31,9	44,9	24,5
Írország	57,7	7,4	22,5	4,6
Izland	58,1	11,0	17,1	9,2
Lengyelország	30,1	9,4	59,8	45,9
Lettország	18,6	5,1	15,8	13,0
Litvánia	8,9	6,8	9,4	9,3
Luxemburg	49,2	8,6	..	14,7
Magyarország	10,9	2,5	12,4	11,4
Németország	25,4	15,4	79,1	22,1
Norvégia	76,1	26,2	29,8	20,3
Olaszország	54,1	11,4	47,5	24,8
Portugália	29,8	4,8	52,2	35,9
Spanyolország	53,6	11,6	70,4	53,0
Svédország	76,0	23,4	61,7	35,3
Szlovákia	17,0	1,5	20,0	7,8
Szlovénia	40,6	5,1	65,1	34,9

Minta: 15–29 éves foglalkoztatott tanulók, illetve nem tanulók.

Megjegyzés: a két pont azt jelöli, hogy a kis esetszám miatt nem számítható.

A tanulók határozott idejű szerződéssel történő munkavégzése Németországban, Spanyolországban, Franciaországban és Ausztriában a legjellemzőbb, a foglalkoztatottak több mint 65 százaléka dolgozik így. Az adatok szerint ez Magyarországon kevésbé jellemző, mindössze 12,4 százalék. A nem tanulókat tekintve, Spanyolországban és Lengyelországban 40 százalék feletti a foglalkoztatott fiatalok közül a határozott idejű szerződéssel rendelkezők aránya, ugyanakkor 10 százalék alatti az Egyesült Királyságban és Írországban, Ausztriában, Szlovákiában, Izlandon és a balti országokban.³²

A fiatalok által ellátott foglalkozások fizikai, szellemi, szolgáltatási kategóriák szerinti megoszlását jól reprezentálja az öt országra bemutatott táblázat (1.24. táblázat). A foglalkoztatott tanulók többsége szellemi munkát végez Görögországban, Szlovákiában és Magyarországon, míg Dániában és Ausztriában egyenletesebb az eloszlásuk a foglalkozási kategóriák között. A fizikai foglalkozások magas aránya a nyugati országokban bizonyára a szakmunkásképzés gyakorlatorientáltságának következménye. A nem tanulók közül viszont a két volt szocialista országban valamivel többen dolgoznak fizikai foglalkozásokban, mint szellemiekben, éppen fordított a helyzet a másik három országban.

1.24. táblázat: A foglalkoztatottak százalékos megoszlása foglalkozás szerint, 2005

Ország	Tanuló			Nem tanuló		
	szellemi	szolgáltatási	fizikai	szellemi	szolgáltatási	fizikai
Ausztria	39,1	22,3	38,6	47,6	16,2	36,2
Dánia	26,7	34,4	38,9	41,9	22,5	35,6
Görögország	45,5	36,1	18,5	38,0	25,1	36,9
Magyarország	69,0	18,1	12,9	38,6	19,6	41,7
Szlovákia	75,3	17,5	7,3	38,0	18,5	43,5

Minta: 15–29 éves foglalkoztatott tanulók, illetve nem tanulók.

Szellemi: vezetői, felsőfokú végzettséget igénylő és irodai foglalkozások, fizikai: mezőgazdasági, ipari foglalkozások, gépkezelők, összeszerelők és egyéb.

Az atipikus (esti, éjszakai, illetve hétvégi munkavégzés) mind a tanulók, mind a nem tanulók körében a déli országokban a legjellemzőbb, itt a legmagasabb azoknak az aránya, akik gyakran végeznek ilyen jellegű munkákat (1.25. táblázat). A tanulók esetében Magyarországon és Ausztriában a legmagasabb azoknak az aránya, akik sohasem végeznek atipikus munkát, a nem tanulókat tekintve pedig Magyarországon, Belgiumban, Finnországban és Svédországban.

A legfontosabb eredményeket egy logit modell segítségével foglaljuk össze, amellyel a 15–49 évesek foglalkoztatási valószínűségét becsültük egyrészt a nem, másrészt a nem tanulók esetében a végzettség és a megszerzése óta eltelt idő interakciójának, továbbá a tanulók esetében a legmagasabb, már megszerzett iskolai végzettség függvényében (1.26. táblázat). Referenciának a felsőfokú végzettségű, diplomájukat kilenc évnél régebben szerző férfiakat tekintettük, az ő foglalkoztatási rátáik olvashatók a táblázat alsó sorában.

32 A határozott idejű szerződéssel rendelkező pályakezdő fiatalok szempontjából fontos kérdés, hogy saját elhatározásukból választottak-e ilyen állást, vagy határozatlan idejűt kerestek, de nem találtak. Egy 2006. évi OECD-tanulmány szerint Spanyolországban a határozott idejű szerződéssel rendelkező fiatalokra az utóbbi jellemzőbb, emellett hosszabb időbe telik számukra a határozatlan idejű állásra történő váltás (Quintini–Martin, 2006).

1.25. táblázat: A fiatalok atipikus munkavégzése,
annak gyakorisága szerint, 2005 (százalék)

Ország	Tanuló			Nem tanuló		
	gyakran	néha	soha	gyakran	néha	soha
Esti vagy éjszakai munkavégzés						
Ausztria	10,2	13,3	76,5	15,7	18,9	65,4
Dánia	32,6	13,6	53,7	25,6	20,8	53,6
Görögország	28,8	39,6	31,6	26,6	37,2	36,2
Magyarország	10,2	11,5	78,3	11,4	15,4	73,2
Szlovákia	17,9	13,9	68,3	27,6	13,7	58,7
Hétvégi munkavégzés						
Ausztria	28,2	10,3	61,5	30,6	12,8	56,6
Dánia	40,3	19,3	40,4	28,0	17,7	54,3
Görögország	38,8	24,3	36,9	42,5	23,6	33,9
Magyarország	11,4	20,5	68,1	14,4	25,9	59,7
Szlovákia	19,2	15,9	64,9	29,0	27,0	44,0

Minta: 15–29 éves foglalkoztatott tanulók, illetve nem tanulók.

A becslés eredményeit összefoglaló 1.26. táblázatban szereplő országok esélyrátái határozottan elkülönülnek a földrajzi dimenzió mentén, adott változó esetében jellemzően a két nyugati országban magasabbak, mint Magyarországon és a Szlovákiában. A diákstátus mind az öt országban jelentősen csökkenti a foglalkoztatás valószínűségét a referenciacsoporthoz képest, minél alacsonyabb fokozatról van szó, annál kisebb esélyrátákat találunk. Dániában a középiskolás tanulók referenciakategóriához viszonyított foglalkoztatási valószínűsége jóval nagyobb, mint a másik négy ország esetében, aminek oka a tanonrendszerű szakmunkásképzés.

A nem tanulók esélyrátái a végzettségi szint és a munkaerőpiacon eltöltött idő növekedésével emelkednek. Nem teljesen igaz ez azonban Görögországra, megmutatkoznak ugyanis az eredményekben a pályakezdő fiatalok elhelyezkedési nehézségei (a görögöknél – bármely végzettségi szintről legyen is szó – a frissen végzettek esélyrátája nagyon alacsony a kilenc évnél régebben végzettekéhez képest). A többi országnál ennek épp az ellenkezője figyelhető meg, az esélyráták lassabb ütemben emelkednek az egyes végzettségi szinteken belül a végzettség megszerzése óta eltelt idő növekedésével, mint egy magasabb végzettségi szintre történő váltásnál.

Csökkenést figyelhetünk meg a két nyugati és a két közép-kelet-európai ország esélyrátaiban a 6–8 éve végzett diplomások esetében (a két nyugati ország és a Szlovákia esetében a középiskolát végzettekénél is megfigyelhető egy ennélfogva enyhébb visszaesés). Annak igazolására, hogy ezt a nők gyermeknevelés miatti „távolmaradása” okozza, a becslést lefuttattuk a két nemre külön-külön is, és azt találtuk, hogy ezek a visszaesések csak a nők esélyrátaiban fordulnak elő.³³

33 Az 1.26. táblázatban közölt eredményeknél is informatívabb lenne a férfiakra és a nőkre külön lefuttatott logit modell, de a Dánia és Szlovákia esetében több változónál tapasztalt alacsony esetszámok miatt ezt nem mutatjuk be.

1.26. táblázat: A 15–49 évesek foglalkoztatási esélye (logit esélyráta)

	Ausztria	Dánia	Görögország	Magyarország	Szlovákia
Nem	0,471 ^c	0,582 ^c	0,185 ^c	0,456 ^c	0,518 ^c
Nem tanulók (végzettség szintje, megszerzése óta eltelt idő)					
Alacsony, 1–3 éve	0,0289 ^c	0,122 ^c	0,00984 ^c	0,00495 ^c	0,00544 ^c
Alacsony, 4–5 éve	0,0821 ^c	0,148 ^c	0,105 ^c	0,0249 ^c	0,0139 ^c
Alacsony, 6–8 éve	0,113 ^c	0,216 ^c	0,161 ^c	0,0612 ^c	0,0190 ^c
Alacsony, 9-nél több éve	0,188 ^c	0,181 ^c	0,254 ^c	0,107 ^c	0,0358 ^c
Közepes, 1–3 éve	0,449 ^c	0,398 ^c	0,0955 ^c	0,153 ^c	0,146 ^c
Közepes, 4–5 éve	0,623 ^c	0,701 ^b	0,236 ^c	0,244 ^c	0,234 ^c
Közepes, 6–8 éve	0,573 ^c	0,609 ^c	0,335 ^c	0,307 ^c	0,196 ^c
Közepes, 9-nél több éve	0,526 ^c	0,590 ^c	0,380 ^c	0,381 ^c	0,300 ^c
Magas, 1–3 éve	0,819 ^a	0,688 ^c	0,271 ^c	0,917	0,501 ^c
Magas, 4–5 éve	1,087	1,584 ^b	0,650 ^c	0,767 ^c	0,540 ^c
Magas, 6–8 éve	0,667 ^c	1,032	0,833 ^c	0,597 ^c	0,380 ^c
Tanulók (legmagasabb iskolai végzettség)					
Alacsony	0,0391 ^c	0,104 ^c	0,00197 ^c	0,000983 ^c	0,000165 ^c
Közepes	0,0717 ^c	0,0987 ^c	0,00730 ^c	0,0238 ^c	0,0146 ^c
Magas	0,194 ^c	0,165 ^c	0,0544 ^c	0,252 ^c	0,118 ^c
Konstans	37,75 ^c	32,23 ^c	125,2 ^c	32,30 ^c	34,25 ^c
Megfigyelések száma	98 392	23 377	140 061	142 237	55 904
Pszedo R^2	0,172	0,122	0,306	0,292	0,334
Foglalkoztatás a referencia-kategóriában (százalék)	95,73	95,54	95,17	94,75	96,03

Referencia: magas végzettségű, több mint 9 éve végzett, férfi.

^a 10 százalékos szinten, ^b 5 százalékos szinten, ^c 1 százalékos szinten szignifikáns.

Záró megjegyzések

Az alfejezet legfőbb tanulsága, hogy a fiatalokra vonatkozó foglalkoztatási és munkanélküliségi statisztikák a részletek közelebbi vizsgálata nélkül félrevezetők, sem a helyzet felmérésére, sem foglalkoztatáspolitikai intézkedések megalapozására nem alkalmasak. A szakképzés jellege és a diákmunka elterjedtsége alapvetően befolyásolja a fiatal korosztályokra számított ILO–OECD-mutatókat, amelyek kirívó szélsőségek között szóródnak az európai országokban. A mértékeket két példával: egy dán-magyar és egy magyar-portugál összehasonlítással érzékeltetjük.

A 15–29 éves népesség foglalkoztatási rátája Magyarországon 41,1 százalékos, Dániában pedig 68,2 százalékos volt 2005-ben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a dán fiataloknak az iskola elvégzése után ennyivel jobb lenne az elhelyezkedési esélye, mint a magyaroknak, ugyanis a dán rátát felfelé húzza a diákok magas foglalkoztatási aránya, ami a tanonrendszerű szakmunkásképzés következménye, és ráadásul Dániában még magasabb is a részaránya – magyar viszonyokhoz képest sokkal nagyobb arányban dolgozó – diákoknak e korosztályban.

Ha Magyarországon a tanulók foglalkoztatási aránya akkora lenne, mint Dániában, akkor a teljes 15–29 éves népesség foglalkoztatási rátája lényegesen magasabb lenne: a dánhoz hasonló mértékű diákfoglalkoztatás a magyar ifjúsági foglalkoztatási rátát a dán szintet megközelítő 60,9 százalékra húzná fel (19,9 százalékpontos növekedés).³⁴

Ha a nem tanuló fiatalok dolgoznának ugyanolyan arányban nálunk, mint Dániában – vagyis a nem tanulók foglalkoztatási rátáját cseréljük le a dán adatra – akkor a 15–29 évesek foglalkoztatási rátája kisebb mértékben, 52,35 százalékra (11,26 százalékponttal) növekedne.

Ha a diákok aránya a 15–59 éves korosztályon belül akkora lenne, mint Dániában, és a csoportspecifikus foglalkoztatási ráták nem változnának, az a magyar foglalkoztatási rátát 32,74 százalékra csökkentené (8,36 százalékpontos csökkenés).³⁵

A komponensek hatását megvizsgáltuk olyan országok esetében is, ahol nem tanoncrendszerű a szakmunkásképzés. Portugáliában például 52,5 százalék a fiatalok foglalkoztatási rátája, ami 11,4 százalékponttal magasabb a magyarnál. A diákok aránya a 15–29 éveseken belül, illetve a diákok foglalkoztatási aránya hasonló a két országban, vagyis a különbség legnagyobb része a nem tanulók magasabb foglalkoztatási rátájából ered: ha Magyarországon a nem tanuló fiatalok foglalkoztatási aránya ugyanolyan lenne, mint Portugáliában, akkor ez a teljes 15–29 éves népesség foglalkoztatási rátáját 49,8 százalékra húzná fel (9 százalékos növekedés). A nem tanuló fiatalok foglalkoztatási arányának hatása Ausztria, Dánia, Norvégia, Portugália és Szlovénia esetében (ezen országok rátáinak komponenseit hasonlítottuk a magyarhoz) 7,7–11,3 százalékpontos növekedést jelentene a magyar fiatalok foglalkoztatási rátájára vonatkozóan.

Az alfejezetben ismertetett egyszerű számításokban figyelembe vettük a megszerzett képzettség szintjét, a diákstátust, illetve az iskola elhagyása óta eltelt időt. Az így képzett mutatók szerint a felsőfokú végzettségű fiatalok foglalkoztatásában a legkisebbek az országok közötti eltérések, a diplomával rendelkezők minden vizsgált országban igen jó eséllyel válnak foglalkoztatottá röviddel az egyetem befejezését követően. Az, hogy mit mutatnak az ifjúsági foglalkoztatásra vonatkozó munkaerő-felvételi adatok az alap- és középfokú végzettséggel rendelkezőkre, erősen függ az adott ország szakmunkásképzésének gyakorlatorientáltságától. A nyugati és északi országok többségében duális rendszerű a szakmunkásképzés, amelynek keretében a vállalatoknál eltöltött idő legalább olyan hangsúlyos, mint a tantermi. Ez egyfelől növeli a foglalkoztatottként megfigyelt tanulók számát, másfelől valószínűleg javítja ezekben az országokban a középfokú végzettségű fiatalok munkába lépési esélyeit. A legfeljebb általános iskolai végzettségű *nem tanuló* fiatalok foglalkoztatási rátái a közép-kelet európai országokban kirívóan alacsonyak, és a középfokú végzettségűeké sem tekinthető magasnak.

34 A 15–29 évesek foglalkoztatási rátája $e = d \times e^d + (1 - d) \times e^{nd}$, ahol d a diákok aránya, e^d és e^{nd} pedig a tanulók és nem tanulók foglalkoztatási rátái. A számítások azt érzékeltetik, hogyan változna, ha a magyar d és e^d , e^{nd} értékek helyett a dán szintek lennének érvényben.

35 Magyarországon $e = 0,41$, $e^d = 0,08$, $e^{nd} = 0,64$, $d = 0,41$. Dániában $e = 0,68$, $e^d = 0,57$, $e^{nd} = 0,83$, $d = 0,55$.

A magyarországi ifjúsági foglalkoztatás szintjét erőteljesen csökkenti, hogy a középiskolás diákok közül kevesen dolgoznak „tanoncként”, és a főiskolai, egyetemi hallgatóknak is kis része dolgozik. Feltűnő, hogy a tanulóként, hallgatóként dolgozók esetében (is) ritka az atipikus foglalkoztatás: a részmunkaidős, szezonális, hétvégi és esti-éjszakai munkavégzés. A dolgozó diákok kevésbé mobilak, hosszabb ideje dolgoznak adott munkahelyen.

Nyugdíj előtt álló férfiak

Magyarországon a foglalkoztatottak aránya a 40–64 éves férfiak között a második legalacsonyabb európai összehasonlításban³⁶ – a magyar férfiak a lengyel és a szlovén társaik között helyezkednek el ezen a téren –, míg a nyugdíjasoké és munkaképteleneké³⁷ a legmagasabb (1.27. táblázat). Megemlítendő, hogy a szlovák, cseh és lengyel nyugdíjkorhatárhoz közeledő férfiaknál körülbelül tíz, nyolc és hat százalékponttal alacsonyabb a nyugdíjasok és munkaképtelenek aránya, mint Magyarországon.

1.27. táblázat: A 40–64 éves férfiak százalékos megoszlása munkaerő-piaci kategóriánkénti önbesorolás szerint, 2005

Ország	Dolgozik	Nyugdíjas/ munkaképtelen	Munkanélküli/ egyéb inaktív	Összesen
Ausztria	71,77	21,72	6,50	100,00
Belgium	70,12	20,71	9,17	100,00
Ciprus	83,56	10,22	6,22	100,00
Cseh Köztársaság	74,80	20,63	4,57	100,00
Dánia	79,33	16,17	4,50	100,00
Észtország	71,32	16,18	12,50	100,00
Spanyolország	78,27	4,66	17,07	100,00
Finnország	70,95	19,38	9,67	100,00
Franciaország	72,27	17,45	10,28	100,00
Görögország	79,40	16,34	4,26	100,00
Magyarország	62,69	29,28	8,03	100,00
Írország	79,92	13,59	6,49	100,00
Izland	94,26	3,53	2,21	100,00
Olaszország	71,59	20,91	7,50	100,00
Litvánia	74,54	14,77	10,69	100,00
Luxemburg	75,49	21,08	3,43	100,00
Lettország	73,17	14,64	12,19	100,00
Hollandia	77,60	14,52	7,87	100,00
Norvégia	81,55	13,95	4,50	100,00
Lengyelország	61,25	22,89	15,87	100,00
Portugália	74,53	14,99	10,48	100,00
Svédország	80,02	12,87	7,11	100,00
Szlovénia	67,90	21,90	10,20	100,00
Szlovákia	69,48	18,98	11,54	100,00

Minta: 40–64 éves férfiak a nappali tagozatos tanulók és a katonák nélkül.

Egyéb inaktív csoport: háztartását látja el, egyéb okból nem dolgozik.

36 A nemzetközi összehasonlítás 24 európai országra vonatkozik: Norvégia, Izland és az EU 25 tagállama Németország, az Egyesült Királyság és Málta kivételével. Míg a fejezet szövege mind a 24 országra kiter, két táblázat csupán öt ország értékeit ismerteti – Magyarországot, illetve egy nyugat-, egy észak-, egy dél- és egy közép-kelet-európai EU-tagállamét.

37 A nyugdíjas és munkaképtelen csoportokat összevontuk, mivel országonként változhat a nyugdíjas, illetve rokkantnyugdíjas besorolásának kritériuma.

Ha a foglalkoztatott férfiak arányát – minden iskolázottsági fokozatot összevonva – a különböző korcsoportokban³⁸ hasonlítjuk össze, Magyarországon a 45–54 évesek állnak a legrosszabb helyen nemzetközi összehasonlításban. Mind a 24 európai országban megfigyelhető, hogy az alapfokú végzettségű 40–64 évesek között a foglalkoztatottak aránya alacsonyabb, mint a középfokon, illetve felsőfokon végzeteknél. Nem meglepő, hogy a foglalkoztatottak aránya iskolázottsági szintenként Magyarországon rendkívül eltérő: például 55 százalék az alapfokon képzett 40–44 éves férfiak körében, 87 százalék a középfokon képzett 40–44 éves férfiak között, és 94 százalék a felsőfokon képzett 40–44 éves férfiaknál (1.28. táblázat). Az alapfokon képzettek legidősebb korcsoportja esetében igen nagy az országok közötti eltérés a foglalkoztatottak arányát illetően: míg számos kelet-európai országra jellemző a Magyarországhoz hasonló alacsony arány, az észak-európai országokban jóval magasabb – Svédországban eléri az 53 százalékot. Míg Magyarország az alapfokon képzett foglalkoztatottak arányában minden korcsoport esetében a sereghajtó országok közé tartozik, a magasabb iskolázottsági fokozatoknál számos korcsoport jobb helyen áll: a középfokon végzetek 40–44, illetve 60–64 évesek esetében Magyarország a hetedik helyen áll, míg a felsőfokon képzett 55–64 évesek esetében a középmezőnyben helyezkedik el.

A nyugdíjas és munkaképtelen férfiak esetében (1.29. táblázat) – ha minden iskolázottsági fokozatot együtt vizsgálunk – Magyarország három korcsoportban (a 40–44, 45–49 és 50–54 évesek is) a legrosszabb helyen áll nemzetközi összehasonlításban. Továbbá a 24 országra vonatkozó értékek arra utalnak, hogy a magas nyugdíjas és munkaképtelen arány a 60–64 éves férfiak között közép-kelet-európai jelenség: míg a visegrádi országokban 66 és 85 százalék között mozog a nyugdíjas és munkaképtelen férfiak aránya ebben a korosztályban, a Skandináv országokban 39 és 54 százalék között mozog.

Magyarország mindhárom iskolázottsági fokozat minden korcsoportja esetében a rangsor sereghajtó országaihoz tartozik a nyugdíjas és munkaképtelen férfiak arányát illetően. A 40–49 évesek körében Magyarország mindhárom iskolázottsági fokozatnál az utolsó, illetve utolsó előtti helyen áll nemzetközi összehasonlításban. Említésre méltó, hogy a magas nyugdíjas és munkaképtelen arány az alapfokon képzett 45–49 éves férfiak körében számos közép-kelet-európai országban is megfigyelhető: a visegrádi országokban 17 és 21 százalék között mozog az alapfokon képzett nyugdíjas és munkaképtelen férfiak aránya ebben a korosztályban.

38 Az Európai Munkaerő-felvétel hátránya, hogy nem tartalmaz információt a személyek pontos életkoráról, csak egy öt-éves bontást, így nem tudjuk teljesen figyelembe venni a különböző országok eltérő nyugdíjkorhatárait.

1.28. táblázat: A foglalkoztatottak százalékaránya a 40–64 éves férfiak között, korcsoportonként és iskolai végzettség szerint, 2005

Ország/ korcsoport	Alapfokon képzettek	Középfokon képzettek	Felsőfokon képzettek	Összesen
Ausztria				
40–44	81,6	91,8	95,1	91,4
45–49	80,4	89,3	94,6	89,1
50–54	75,7	83,9	92,1	84,1
55–59	49,1	58,4	78,8	60,8
60–64	9,2	13,5	29,2	15,7
Dánia				
40–44	77,9	91,5	96,5	90,3
45–49	77,8	90,8	94,9	89,2
50–54	71,6	87,7	91,2	86,0
55–59	66,1	82,1	87,3	81,0
60–64	31,8	39,7	60,6	43,8
Görögország				
40–44	89,7	94,3	95,5	93,0
45–49	87,4	92,9	94,9	91,1
50–54	83,8	85,6	91,8	86,0
55–59	69,6	67,2	77,6	70,3
60–64	44,1	36,7	54,3	43,8
Magyarország				
40–44	54,8	86,8	93,9	82,5
45–49	53,1	77,9	92,5	75,6
50–54	48,6	70,5	90,2	69,6
55–59	34,3	56,6	79,3	55,6
60–64	8,1	20,2	43,2	18,8
Szlovákia				
40–44	39,6	85,1	97,2	83,8
45–49	35,4	81,9	91,6	79,3
50–54	49,1	77,5	91,1	76,1
55–59	37,0	69,3	84,1	67,6
60–64	3,9 ^a	13,4	29,0	13,9

Minta: 40–64 éves férfiak a nappali tagozatos tanulók és a katonák nélkül.

^a A megfigyelések száma nem éri el az ötvenet.

Összefoglalóan, Magyarországon a nyugdíjkorhatárhoz közeledő korosztályban a foglalkoztatottak aránya rendkívül alacsony az alapfokon képzett férfiak körében – ami a 60–64 évesek esetében számos volt szocialista országra jellemző – ellentétben a magasabb iskolázottsági fokozattal rendelkező férfiakkal. Továbbá, a nyugdíjasok és munkaképtelenek arányára vonatkozó részletes elemzések mind azt a tényt igazolják, hogy Magyarországon kiemelkedően nagy a támogatásra szoruló férfiak aránya a 40–64 éves korosztályban: Magyarország a nyugdíjasok és munkaképtelenek arányát illetően – mindhárom iskolázottsági fokozatnál és ezen belül főleg a 40–49 éves korcsoportnál – az európai rangsor sereghajtója.

1.29. táblázat: A nyugdíjasok és munkaképtelenek százalékaránya a 40–64 éves férfiak között, korcsoportonként és iskolai végzettség szerint, 2005

Ország/ korcsoport	Alapfokon képzettek	Középfokon képzettek	Felsőfokon képzettek	Összesen
Ausztria				
40–44	7,9	1,9	0,7 ^a	2,3
45–49	7,8	3,9	1,7 ^a	4,1
50–54	10,1	9,9	5,3	9,0
55–59	38,1	33,4	15,8	30,7
60–64	82,8	83,3	69,2	80,4
Dánia				
40–44	14,1 ^a	3,8 ^a	0,0 ^a	4,8
45–49	18,6	5,8 ^a	1,8 ^a	7,3
50–54	20,3 ^a	9,1	4,5 ^a	9,6
55–59	24,2	11,1	6,7 ^a	12,0
60–64	65,6	57,6	38,1	53,9
Görögország				
40–44	4,8	1,4	1,7 ^a	2,7
45–49	6,2	3,0	3,0	4,3
50–54	10,1	10,5	5,9	9,4
55–59	25,4	28,8	19,4	25,3
60–64	52,8	59,6	44,1	53,1
Magyarország				
40–44	17,3	5,5	3,1 ^a	7,1
45–49	26,5	12,3	4,5	13,7
50–54	36,1	21,7	6,6	22,0
55–59	53,6	36,1	17,2	36,7
60–64	90,4	78,4	56,1	79,8
Szlovákia				
40–44	17,1 ^a	2,7	0,3 ^a	3,3
45–49	17,1	5,9	3,0 ^a	6,4
50–54	23,5	11,1	4,7 ^a	11,7
55–59	34,3	19,6	8,5 ^a	19,8
60–64	94,8	85,5	70,5	85,0

Minta: 40–64 éves férfiak a tanulók és a katonák nélkül.

^a A megfigyelések száma nem éri el az ötvenet.

Záró megjegyzések

Áttekintésünk célja nem az volt, hogy megmagyarázzuk, miért alacsony a foglalkoztatás Magyarországon, ilyesmire az Európai Munkaerő-felvétel keresztmetszeti vagy akár ismételt keresztmetszeti adatai sem alkalmasak, legfeljebb arra, hogy rámutassanak, milyen területeken érdemes behatóbb vizsgálatokat folytatni.

Az egyik – régen felismert – probléma a munkából való korai, már 40 éves kor körül megkezdődő végleges kiválás. Ennek fékezésére számos intézkedést hoztak az elmúlt tíz évben, a probléma aktívabb kezelésére is születtek javas-

latok, továbbá az is kezd nyilvánvalóvá válni, hogy a kiválásban leginkább érdekelt csoportok nyugdíjba vonulási lehetőségei az előttünk álló években radikálisan szűkülni fognak (*Augusztinovics*, 2005, *Augusztinovics–Köllő*, 2007, *Augusztinovics–Gyombolai–Máté*, 2008).

Az ifjúsági munkanélküliséggel – kiváltképp a pályakezdő diplomás munkanélküliséggel – kapcsolatban hangoztatott aggodalmak az európai összehasonlítás alapján eltúlzottnak tűnnek: a 15–29 éves korosztály kétségtelenül alacsony foglalkoztatási rátájáért igen nagy részben a képzés szerkezete (a vállalatoknál folyó szakképzés hiánya), valamint a diákok munkavállalásának alacsony szintje felel. Súlyos helyzetet az oktatási rendszert alapfokú végzettséggel elhagyók (zömmel a középfokról lemorzsolódók) esetében jeleznek az adatok.

A legjobb munkavállalási korúakra vonatkozó áttekintés alapján két nagy kutatási irány látszik indokoltnak. Egyfelől – és legfőképpen – újabb elemzésekre van szükség annak megítéléséhez, hogy milyen mértékben kötődik a piachoz az ILO–OECD-meghatározás szerint inaktívnak minősülő népesség, és támaszt-e olyan versenyt a munkahelyekért, ami fékezi a bérek növekedését. E kérdéskörön belül fontos lenne megvizsgálni a regisztráció és a segélyezés kapcsolatát az álláskeresői aktivitással, ami egyszerre jelentené annak megértését, hogy miért nem jutnak el a munkaügyi szervezet szolgáltatásai még az aktívan állást keresők közel 40 százalékához sem, továbbá, hogy miért rendkívül alacsony az álláskereső aránya a regisztráltak és a segélyezettek között. Az Európai Munkaerő-felvétel keresztmetszeti adatai nem alkalmasak annak megítélésére, hogy statisztikai látszatról vagy valós problémáról van-e szó – ez kohorszkövető vizsgálatokkal tárható fel –, de arra rámutatnak, hogy az inaktivitásnak a napi politikában is folyamatosan felszínen tartott problémájához itt – a jóléti rendszerben – kell keresni a kulcsot.

Másfelől többet kellene tudnunk arról, hogy milyen – munkáltatói vagy munkavállalói – költségek gátolják azoknak a köztes formáknak a terjedését, amelyek hiánya Magyarországon és más volt szocialista országokban éles határvonalat húz munka és nem munka közé. Ha igaz is, hogy a legjobb munkavállalási korban lévők által kifejtett munkamennyiség nem áll messzebb a potenciálistól, mint Nyugat-Európában, sőt közelebb áll hozzá, azért az emberfőben mért alacsony foglalkoztatás intő jel, mert a segélyek iránti „kereslet” ettől, nem pedig a munkaórákban mért foglalkoztatástól függ elsősorban. Az atipikus formák terjedését nem feltétlenül indokolt támogatni (emlékezzünk a *work sharing* nyugat-európai kudarcaira lásd például *Kapteyn és szerzőtársai*, 2004), de ha ezen formák terjedését a magas fix munkavállalói költségek akadályozzák, azok csökkentése enyhítheti a tartós munkátlanságot, és összességében akár mérsékelheti is a jóléti kiadásokat.

1. Függelék

A 20–29 évesek részvétele iskolarendszerű képzésben

A magyar 20–29 évesek részvételi aránya iskolai képzésben – mely túlnyomóan felsőfokú képzést jelent – nemzetközi összehasonlításban a középmezőnyben helyezkedik el, ugyanakkor jóval alacsonyabb, mint egyes skandináv országokban: míg Magyarországon a 20–29 éves férfiak 23 százaléka, illetve a 20–29 éves nők 24 százaléka részesült iskolai képzésben 2005-ben, Dániában 36, illetve 43 százaléka (F1.1. táblázat). A lengyelekkel ellentétben, a szlovákok és csehek iskolai képzésben való részvétele alacsonyabb szintű, mint magyar társaiké. Említésre méltó, hogy az OECD-statisztikák – bár nem teljesen azonos célcsoporttal foglalkoznak – hasonló képet nyújtanak, mint az F1.1. táblázat eredményei: Dániában a 25–34 éves népesség (kimagaslóan magas aránya) 40 százaléka rendelkezett felsőfokú képzettséggel 2005-ben, míg Magyarországon csupán 20 százalék (OECD, 2007).

A korcsoportos bontásból látszik, hogy a 20–24 évesek részvételi aránya iskolai képzésben jóval magasabb, mint a 25–29 éveseké.³⁹ Magyarország mind két korcsoportban az európai középmezőnybe tartozik, de jelentősen lemarad egyes északi országok mögött: a 20–24 évesek esetében 12 százalékpontos a lemaradás Dánia és Finnország mögött, a 25–29 évesek körében még nagyobb, 19 és 16 százalékpontos a lemaradás.

**F1.1. táblázat: A 20–29 évesek részvétele
az iskolarendszerű képzésben, 2005 (százalék)**

Ország	Egész minta			Felsőfokon képzettek		
	férfiak	nők	együtt	férfiak	nők	együtt
20–24 évesek						
Ausztria	30,6	33,1	31,9	33,8	31,8	32,8
Dánia	47,6	57,9	52,8	62,0 ^a	51,4 ^a	56,1
Magyarország	39,6	42,0	40,8	24,0	24,2	24,1
Olaszország	35,5	44,1	39,8	65,4	51,0	56,7
Szlovákia	29,3	35,4	32,3	22,5 ^a	19,8	20,7
25–29 évesek						
Ausztria	13,8	11,0	12,4	21,8	14,8	17,9
Dánia	25,6	29,6	27,6	28,8	26,8	27,7
Magyarország	9,0	9,8	9,4	14,6	13,6	14,0
Olaszország	13,2	15,8	14,5	19,1	17,3	18,0
Szlovákia	5,4	6,2	5,8	7,9	8,2	8,1
20–29 évesek						
Ausztria	22,2	22,2	22,2	24,7	18,5	21,3
Dánia	35,5	42,6	39,0	33,3	30,1	31,5
Magyarország	22,6	24,2	23,4	16,1	16,0	16,1
Olaszország	23,2	28,5	25,9	28,8	24,2	26,0
Szlovákia	17,1	20,6	18,8	10,2	11,0	10,6

^a A megfigyelések száma nem éri el az ötvenet.

39 A korcsoportos bontásnál igen nagy hátrányt jelent, hogy – mint már említettük – az Európai Munkaerő-felvétel nem rendelkezik adattal a személyek pontos életkoráról, így nem tudjuk figyelembe venni a különböző országok eltérő iskolai korhatárait. Például, a végzettség megszerzésének életkora felsőoktatási ISCED 5A illetve ISCED 5B intézményekben Ausztriában jellemzően 23–25 év, illetve 20–22 év, Dániában a legmagasabb 22–27 év, illetve 21–25 év, Magyarországon 21–25 év, illetve 21 év, Olaszországban 23–25 év, illetve 22–23 év, Szlovákiában: 22–25 év, illetve 21–22 év (OECD, 2007).

40 A 24 vizsgált európai ország között Magyarországon a nyolcadik, illetve kilencedik legalacsonyabb a már főiskolai vagy egyetemi képzettséggel rendelkezők részvételi aránya iskolai képzésben a nők, illetve 25–29 évesek körében.

Az *F1.1 táblázat* utolsó három oszlopa a másoddiplomások és a tudományos fokozatot szerzők arányát mutatja a 20–29 éves felsőfokon képzettek között öt kiválasztott országban. Már az öt országos összehasonlításból is látszik, hogy Magyarország – Szlovákiához hasonlóan – lemarad ezen a területen, bármely nemet, valamint bármely korcsoportot vizsgáljuk. A 24 vizsgált európai ország között Magyarországon a hatodik legalacsonyabb a már főiskolai vagy egyetemi képzettséggel rendelkezők részvételi aránya iskolai képzésben a 20–29 évesek körében. Számszerűleg, míg Magyarországon a részvétel 16 százalékos a minta egészében, Norvégiában, Svédországban és Dániában 30 százalék körül forog. A nőknél a lemaradás kisebb mértékű, mint a férfiaknál.⁴⁰

2. AZ ÉRETTSÉGIT NEM ADÓ SZAKMUNKÁSKÉPZÉS VÁLSÁGTÜNETEI

KÉZDI GÁBOR–KÖLLŐ JÁNOS–VARGA JÚLIA

Bevezetés

A hagyományos, érettségit nem adó szakmunkásképzés mindmáig fontos területe maradt a magyar közoktatásnak és a gazdaság „munkaerő-ellátásának”. Ugyanakkor a képzés minőségére, valamint a végzettek készségeire és munkaerő-piaci sikerességére vonatkozó kutatások egyaránt aggasztó képet festenek erről az iskolatípusról.

A szakmunkásképző intézetek tanulói mindig is a társadalom szegényebb és kevésbé iskolázott rétegeiből és az általános iskolák gyengébben teljesítő végzettjeiből kerültek ki, de a középiskolák és a szakiskolák közötti különbség az elmúlt évtizedben a korábbinál is élesebbé vált. Liskó (2008) áttekintése szerint az ezredforduló után az alacsony iskolázottságú szülők gyermekei nyolcszor nagyobb eséllyel kerültek a szakmunkásképzésbe, mint az iskolázottabb középrétegek gyermekei. Idejár a középfokon továbbtanuló roma gyerekek közel kétharmada. A legalább érettségizett szülők gyermekeinek aránya nem haladja meg a 25 százalékot. A lemorzsolódás ötször-hatszor, az évvisméltésre buktatás két és félszer, illetve háromszor gyakoribb volt, mint a szakközépiskolákban és a gimnáziumokban.¹ A szakmunkásképzésben tanulók és a végzettek is nagyon rossz eredményeket érnek el a készségmérő teszteken, mint arra a későbbiekben kitérünk. A béradatok a szakmunkás-oklevél elértéktelenedéséről tanúskodnak, a foglalkoztatás pedig csak annak köszönhetően maradhatott viszonylag magas, hogy a végzettek tömegesen foglalnak el egyszerű, szakképzettséget nem igénylő munkahelyeket.

Mindebben egyidejűleg tükröződik két hatás: az oktatás rossz minősége és az erősödő kontraszelekció. Ez utóbbi elkerülhetetlenül következett a) a tankötelezettség tényleges kiterjesztéséből 16, majd 18 évre,² b) abból, hogy a jobb szakiskolák egy része érettségit adó szakközépiskolává alakult, valamint c) abból, hogy nagyobb tömegek számára váltak elérhetővé a főiskolák és egyetemek, még vonzóbbá téve az oda könnyebb bejutást ígérő iskolatípusokat. A szelekciós és az oktatás minőségével összefüggő hatások szétválasztása bonyolult, csak különleges „kísérletszerű” helyzetek elemzésével megoldható feladat, amire a magyar munkaerőpiac-kutatás egyelőre nem vállalkozott, vállalkozhatott.³

A kontraszelekcióra, a „gyerekanyag romlására” történő hivatkozás azonban sem a végzettek alacsony tudásszintjének kimerítő oksági magyarázataként, sem az oktatás kudarcaira adott felmentésként nem fogadható el. Egyfelől, mint a későbbiekben megmutatjuk, a szakmunkásképző végzettek alapkészségei ezen iskolatípus visszaszorulását közvetlenül megelőzően is súlyosan

1 Liskó (2008) 30 százalékot megközelítő lemorzsolódási arányról ír. Ugyanakkor a Tárki-Educatio Életpálya-vizsgálat adatai (Kertesi–Kézdi, 2008) a 9. és 10. évfolyam között csak 3,7 százalékos lemorzsolódást jeleznek a szakmunkásképzésben, és 0,5, illetve 0,1 százalékosat a szakközépiskolákban és gimnáziumokban. Elképzelhető, hogy a lemorzsolódás zömmel a 10. osztály után következik be, de az is, hogy az Életpálya-vizsgálat tízezres mintája megbízhatóbban mér, és a lemorzsolódási arány abszolút szintje alacsonyabb. Az iskolatípusok között mindkét forrás nagy különbséget mutat ki.

2 2005 végén a 16. életévükben lévőknek csak a 3 százaléka és a 17–18. életévükben lévőknek is csupán 6 százaléka nem minősítette magát tanulónak a fő munkapiaci státusra vonatkozó kérdés megválaszolása során a munkaerő-felvételben. A kérdézet megelőző négy hétben iskolarendszerű képzésben való részvételre vonatkozó válaszok is hasonló arányokat jeleztek.

3 Romániában Malamud–Pop-Eleches (2008) elemezte az 1973. évi oktatási reform hatását, amikor jelentősen megnövelték az általános képzés részarányát a tízosztályos általános iskolában addig folyt szakképzés rovására. Azt találták, hogy az érintett kohorszok tagjai nagyobb arányban helyezkedtek el nem fizikai munkakörökben, de – szemben azzal, amit a keresztemetszeti adatok mutatnak – sem a foglalkoztatási szintjük, sem a relatív béreik nem növekedtek, amiből a szerzők arra következtetnek, hogy az általános, illetve szakképzésből kikerülők között különbséget mutató keresztemetszeti adatok alapvetően szelekciós hatást tükröznek. Meg kell jegyeznünk, hogy a romániai reform csak a képzés tantárgyi szerkezetét változtatta meg, anélkül, hogy a tanári kar összetételét a rendelkezésre álló rövid idő alatt jelentősen érintette volna.

elmaradtak a középiskolát végzetteknél mért értékektől, és nem mutattak olyan fejlődést az idősebb generációkhoz képest, mint amilyen javulást a középiskolát végzettek esetében tapasztalhattunk. Másfelől, a kontraszelekció nyilvánvalóan nem megszűnteti, hanem csak átalakítja és megnehezíti a pedagógiai feladatot: ma egy rosszabb készségekkel induló tanulói kört kellene eljuttatni arra a szintre, ami elégséges a szolgáltatásokban és a modern gyár-
iparban történő munkavállaláshoz. A következőkben áttekintett adatok és kutatási eredmények arra utalnak, hogy ezzel a feladattal egyelőre nem sikerült megbirkózni, és a szakmunkásképzésre vonatkozó fejlesztési tervek sem ígérnek radikális változást.

A szakmunkásképzés működési zavarai a teljes közoktatási rendszert minősítik, mert ma is az érettségit nem adó szakmunkásképző intézetek végzettjei és lemorzsolódottjai adják a közoktatás „végső kibocsátásának” jóval több, mint egyharmadát, továbbra is ők alkotják a közoktatásból közvetlenül a munkaerőpiacra kerülő népesség *legnagyobb* csoportját.

A felsőfokú oktatás kiterjesztésével megváltoztak az alsó- és középfokú oktatás funkciói. A középiskolákban tanulók zöme (az utolsó mérések szerint nagyjából 90 százaléka, vö. Liskó, 2008, 102. o.) sikeresen eljut az érettségiig, majd a gimnáziumot végzettek közel 90 százaléka, a szakközépiskolát végzettek kétharmada továbbtanul, és csak legalább néhány évi felsőfokú tanulmányokat követően lép a munkaerőpiacra.⁴ Az érettségit adó középiskolák – 10–14 éves kortól kezdődően – alapvetően a továbbtanulásra és nem a végzés utáni azonnali munkába állásra készítene fel. A szakmunkásképző intézetekben egészen mások az arányok: a beiratkozott tanulók sokkal nagyobb része morzsolódik le, és a végzetteknek csak az egyharmada tanul tovább (Liskó, 2004).

Az arányokat a lemorzsolódási arányokra vonatkozó adatok hiányosságai miatt lehetetlen pontosan megállapítani, a hozzávetőleges mértékekre azonban következtethetünk a KSH munkaerő-felvételeinek adataiból. A 2.1. táblázat a 20–25 éves, már nem tanuló és a kérdés időpontjáig diplomát sem szerzett népességre vonatkozó megoszlásokat mutat 1995-ben, 2000-ben és 2005-ben. Az életkori határokat úgy húztuk meg, hogy semmiképp se becsülhessük túl a közoktatásból a munkapiacra végül is alacsony végzettséggel vagy szakmunkásképzettséggel kikerülők részarányát. A 20–25 éves korban általános iskolai vagy szakiskolai végzettséggel rendelkező és a megfigyelés pillanatában nappali tagozaton nem tanuló fiatalok között viszonylag alacsony, a szakközépiskolában vagy gimnáziumban érettségizettek között pedig jóval magasabb a felsőfokú tanulmányok megkezdésére várók aránya. A főiskola vagy egyetem tényleges elkezdése és (az esetek nagyobb részében) sikeres befejezése ezért az életkor előrehaladtával e két csoport nagyobb mértékű fogyatkozásával és a szakmunkásképzőt vagy azt sem végzettek aránynövekedésével jár, amit csak kismértékben tompít a főiskolai-egyetemi lemorzsolódás ellentétes irányú hatása.⁵

4 Hangsúlyoznunk kell, hogy az elterjedt vélekedéssel szemben a magyar felsőoktatás terjedelme még ma is jelentősen elmarad az európai átlagtól. Magyarországon 2005-ben a 25–29 éves, már nem tanuló népesség 20,9 százaléka rendelkezett felsőfokú végzettséggel, míg az EU-átlag (pontosabban a Málta nélkül, de Norvégiával és Izlanddal együtt számított Európai Munkaerő-felvétel átlaga) 29 százalék volt. A magyarországi diplomásarány a hetedik legalacsonyabb volt a 26 országra vonatkozó Európai Munkaerő-felvétel adatai szerint. (Saját számítás az Európai Munkaerő-felvétel adataiból. A felvételtől lásd az idei Közelkép 1. részét!)

5 A 26–30 éves, diplomával nem rendelkező, nem tanuló népességben a szakmunkásképzőt végzettek aránya 39 százalék, a szakközépiskolát végzettek 31 százalék, a gimnáziumot végzettek 12 százalék volt a munkaerő-felvétel 2005. negyedik negyedévi adatai szerint.

2.1. táblázat: A 20–25 éves, nappali tanulmányokat nem folytató és a megfigyelés időpontjáig felsőfokú végzettséget sem szerzett népesség megoszlása legmagasabb iskolai végzettség szerint, 1995, 2000 és 2005 (százalék)

Legmagasabb iskolai végzettség	1995	2000	2005
0–8 osztály	26,4	21,9	24,7
Szakkultúrásképző ^a	41,3	40,3	32,2
Szakközépiskola ^b	20,7	28,0	29,1
Gimnázium	11,6	9,8	13,9
Összesen	100,0	100,0	100,0

^a Érettségít nem adó szakkultúrásképző: szakkultúrásképző, szakiskola, a régi típusú, egy- vagy kétéves képzési idejű szakiskolával együtt.

^b Idesorolva az érettségít adó, iskolarendszerű szakkultúráképzés minden formáját.

Forrás: a KSH munkaerő-felvételeinek negyedik negyedévi adatai.

A 2.1. táblázatban szemügyre vett fiatalok között – akik gyakorlatilag a felsőfokú tanulmányokba nem kezdőkkel azonosíthatók – a szakkultúrásképzőt végzettek részaránya nagyjából tíz százalékponttal csökkent 1995 és 2005 között. A hagyományos szakkultúráképzés visszaszorulását teljes mértékben ellensúlyozta az érettségít adó szakkultúráképzés növekedése.⁶ Igen magas maradt a közoktatásból legfeljebb általános iskolai befejezett végzettséggel kilépők aránya, amit – ha Liskó (2008, 101–102. o.) adatainak adunk hitelt – közel fele részben a szakkultúrásképző intézetek lemorzsolódása táplál. A Kertesi–Kézdi (2008) tanulmány lemorzsolódási adatát alsó, a Liskó-félt felső becslésként tekintve úgy számíthatjuk, hogy 2005-ben a 20–25 éves, felsőfokon tovább nem tanuló népesség 35–45 százaléka fordult meg a kéredezést megelőzően hosszabb-rövidebb ideig a szakkultúráképzésben.

A következőkben ismertetett kutatások (Kertesi–Varga, 2005.; Kézdi, 2008; Kézdi–Varga 2007, Köllő, 2006, 2008) arra utalnak, hogy a szakkultúráképzés nem ruházta fel a végzetteket a tanulóképeség, az alkalmazkodási készség szempontjából fontos alapvető jártasságokkal, alapkészségekkel. Közvetlen megfigyelések is alátámasztják ezt, s világosan felismerhetők a szakkultúrá végzettségűek foglalkoztatási pályájában, foglalkozási szerkezetében és béralakulásában. A képzés szerkezete, a szakismeretek hiányosságai is e problémakörhöz tartoznak, de úgy gondoljuk, a legsúlyosabb válságtünetről beszélünk, amikor az alapkészségek kérdését helyezzük a középpontba.

A szakkultúrástanulók és a végzettek alapkészségei

Közvetett jelek: a szakkultúráások életpálya-keresete

Az alapkészségek hiányosságaira közvetett módon utal a szakkultúráások kereseti pályájának sajátos formája. A kereseti pálya elemzése segíthet annak magyarázatában, hogy miért maradt le oly nagy mértékben a szakkultúráképzés munkaerő-piaci értéke az érettségít adó középiskolához képest. Utóbbi iskolák nagyobb hangsúlyt fektetnek az általános készségekre (a gimnáziumok csak

⁶ Látható, hogy a középfokról a munkapiacra kerülők között a szakkultúráképzést szerzők részaránya 2005-ben lényegében azonos volt a tíz évvel korábbival, bár alacsonyabb, mint 2000-ben.

arra), az érettségi nélküli szakképzésben azonban a hangsúlyt (az ezredfordulóig mindenképpen) elsősorban a szakmaspecifikus készségeken helyezték. Okunk van azt feltételezni, hogy a rendszerváltás leértékelt a specifikus készségeket. Egyrészt megváltozott a foglalkoztatás stabilitása, így ma sokkal kevésbé lehet arra számítani, hogy a munkavállalók ugyanabban a szakmában dolgozzák le aktív évtizedeiket. Másrészt megváltozott a szakmák tartalma is. Ez utóbbi jelenség az általános technológiai fejlődés következménye, ami Magyarországra a rendszerváltás után különösen gyorsan ment végbe.

Ha az általános készségek több feladatkörben alkalmazhatók, vagy jobban lehet építeni rájuk az életpálya során, akkor az ilyen készségekkel rendelkezők keresetei jobban emelkednek az életpálya során. A középiskolai végzettségek összehasonlításakor ezért azt várjuk, hogy a szakmunkások keresete az életpálya során egyre inkább lemarad a középiskolát végzettek keresetétől. Ha a rendszerváltás az általános készségeket felértékelt, akkor pedig azt várjuk, hogy a rendszerváltás után ez a lemaradás nagyobb mértékű. Mindezek vizsgálatára a következő regressziót becsüljük külön az 1972., 1982., 1986. és 2002. évi béradatokra, minden esetben olyan mintán, amelyben csak azok a munkavállalók szerepeltek, akiknek a legmagasabb iskolai végzettsége vagy szakmunkásképző, vagy érettségit adó középiskola:

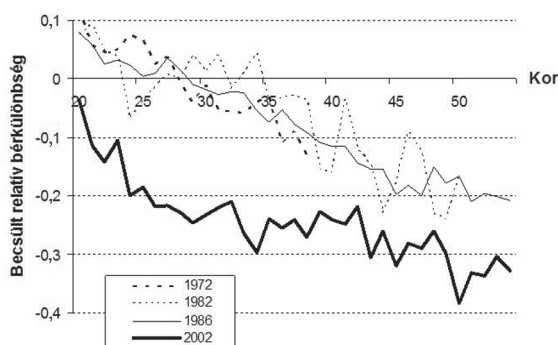
$$\ln w_i = \sum_{s=20}^{54} \alpha_s A_{si} + \sum_{s=20}^{54} \beta_s A_{si} \times szm_i + \gamma' x_i + u_i \quad (1)$$

Az egyenletben i az egyént jelöli, az s index pedig az életkort. Az A_{si} az életkor kétértékű változó, (1 , ha i -edik egyén s éves, 0 , egyébként), az szm_i kétértékű (szakmunkás) változó (1 , ha szakmunkás, 0 , ha érettségizett), az x vektor pedig egyéb egyéni tulajdonságok vektora (nem, régió, településtípus). Az elemzés célja a β_s együtthatók becslése. Ezek azt mutatják, hogy az adott életkor (s) mellett mennyivel tér el a szakmunkások keresete az érettségizettek keresetétől.

A 2.1 ábra jelentős csökkenést mutat az életkor növekedésével mind a szocialista, mind a rendszerváltás utáni Magyarországon. Az 1972., 1982. és 1986. évi becslések gyakorlatilag azonosak. Mindegyik azt mutatja, hogy fiatal korban a szakmunkáspálya igen vonzónak tűnhetett, hiszen kevesebb tanulással magasabb keresetet lehetett elérni, mint a középiskolai végzettség esetében. Ez az előny azonban hamar elmúlt, és 25–30 éves kortól már a középiskolát végzettek kerestek többet. Figyelemre méltó a szakmunkáskeresetek folyamatos lemaradása. Ez azt mutatja, hogy a szakmunkások speciális készségei már a szocializmusban is elavultak az életpálya során.

A rendszerváltást követően két lényeges dolog történt témánk szempontjából. Egyrészt már a pálya kezdetén is kevesebbet kerestek a szakmunkások. Másrészt a lemaradás jelentősen felgyorsult, legalábbis 35 éves korig. 35 éves kor után a lemaradás mértéke csökkent, de a relatív keresetek végig jóval a rendszerváltás előtti szint alatt maradtak.

2.1. ábra: A szakmunkások keresetének alakulása az életpálya során a középiskolát végzettekhez képest, 1972, 1982, 1986, 2002

Az (1) regressziós egyenlet alapján saját becslések eredményei. A relatív bérkülönbség értelmezése: például a $-0,1$ érték 10 százalékos lemaradást jelent.

Az adatok tehát igazolják a feltételezést: a rendszerváltás után a szakmunkásképzésben elsajátított speciális készségek nagymértékben leértékelődtek. Ennek következtében már a pályájuk elején járó szakmunkások keresete is alacsonyabb, mint az érettségit adó középiskolát végzetteké, és életpályájuk során lemaradásuk gyorsan és jelentősen nő. Az eredmények arra is rámutatnak, hogy a speciális szaktudás leértékelődése az életpálya során nem új jelenség: a rendszerváltással felerősödött, de markánsan jelen volt a szocialista Magyarországon is. A szakmunkásképző elvégzése a munkavállalók számára akkor rövid távon jó beruházás volt, hosszabb távon azonban nem. Ma rövid távon sem az.

Közvetlen megfigyelések a szakmunkásképzőt végzett felnőttek alapkészségeiről

A szakmunkás végzettségűek alapkészségeiről – bár az adatok immár tízévesek – értékes közvetlen megfigyelések állnak rendelkezésre. Az OECD és a kanadai statisztikai hivatal által 21 országban, két hullámban – Magyarországon 1998-ban – lebonyolított nemzetközi felnőttírásbeliség-vizsgálat (*International Adult Literacy Survey, IALS*) a gyakorlatban hasznosítható írási, olvasási és számolási alapkészségekről próbált képet adni. A kérdezetteknek nem iskolai feladatokat kellett megoldaniuk, hanem egyszerű szövegeket és dokumentumokat (rövid hírek, közlemények, használati utasítások, menetrendek, számlák) kellett értelmezniük, és egyszerű, a munkában és a mindennapi életben előforduló számolási feladatokat kellett megoldaniuk. A felvétel tehát olyan alapkészségek meglétét vizsgálta, melyek hiánya erősen korlátozza nemcsak a munkavállalást és a modern világ eszközeinek használatát, hanem a tanulóképességet és a változásokhoz való alkalmazkodást is (erről lásd pél-

7 A felvételtől részletes kutatási beszámoló készült (OECD, 2000), amit az egyéni adatok felhasználóit segítő kiadvány (*Statistics Canada*, 2001) egészített ki. Micklewright–Brown (2004) tanulmánya behatóan elemezte az IALS és néhány további „skill survey” feldolgozásakor felmerülő módszertani problémákat. Devroye–Freeman (2000) valamint Blau–Kahn (2000) az amerikai és európai készség- és bérelőslást hasonlították össze, Micklewright–Schnepf (2004) az angol nyelvű országokra vonatkozó IALS, PISA és TIMMS eredményeket vetette össze. Denny és szerzőtársai (2004), Carbonaro (2002) és McIntosh–Vignoles (2000) tanulmányai az iskolázottság és az írástudás kereseti (és az utóbbi tanulmány esetében: foglalkozási) hozamait próbálták elkülöníteni.

8 Ez alól részben kivételt jelent Csehország, ahol 1960 és 1978 között, valamint 1990 után az általános iskola 9 osztályos volt. Ezért az 1954–1964-ben, valamint 1975 után született, és 12 osztályt végzett kérdezettek egy része valószínűleg szintén hároméves szakképzésben részesült. Ez vonatkozhat az 1953, illetve 1974 szeptember-decemberben születettekre is, de a születés hónapjáról nincs adatunk a felnőttek írásbeliségének nemzetközi vizsgálatában. Lásd a 2.1. Függelék!

9 Az olvasás- és oktatáskutatásban megengedhetetlen lenne az eredmények egyetlen számba sűrítése, de a közgazdász más célú vizsgálódása meglehetősen egy átlagos mutatószámmal, ha az nem rejt túlságosan nagy, az átlagszámítás értelmét megkérdőjelező különbségeket. Az IALS-eredményekben meglévő országok közötti különbségek nagyon stabilak, feladat típusokon belül alig szóródnak, és a különbségek a feladat típusok között sem olyan mértékűek, hogy az megkérdőjelezze egy összevont mutatószám használatát.

dául Murnane–Levy, 1996). A véletlen háztartási mintákon végrehajtott felvétel kiterjedt a munkahelyeken előforduló írás-olvasási feladatokra, továbbá képet adott a kérdezettek származásáról, iskolázottságáról, munkaerő-piaci státuszáról és kulturális szokásairól is.⁷

Ebben az összegzésben a magyarországi szakmunkás végzettségűekre vonatkozó adatokra és eredményekre összpontosítjuk a figyelmet. Nehezen eldönthető kérdés, hogy kiket tekintünk ebbe a körbe tartozónak, mert a felnőttek írásbeliségének nemzetközi vizsgálatában is használt nemzetközi iskolázottsági (ISCED) kód nem nyújt pontos felvilágosítást. [A magyarok a csehekhez és szlovénokhoz hasonlóan, de a lengyelektől eltérően a középiskolát végzettek közé sorolják a szakmunkásiskolából kikerülőket. Ennek az eljárásnak a tartóhatatlanságáról lásd Kertesi–Varga (2005) cikkét]. Szerencsére a nemzetközi írásbeliségvizsgálatban rendelkezésre áll a sikeresen befejezett iskolai osztályok számára vonatkozó adat is. A közép-kelet-európai szakmunkás képzettségűek döntő többsége 11 évig járt iskolába az évismétléseket nem számítva – ne feledjük, hogy 1998-ban vagyunk, a kérdezettek zöme még a hagyományos szakmunkásképző iskolában szerezte a képesítését.⁸ *A következőkben a 11 osztályt végzett magyarokat, lengyeleket, szlovénokat és cseheket szakmunkás végzettségüként kezeljük, és a vizsgált dimenziók mentén az ugyanennyi iskolai osztályt végzett nyugat-európaiakhoz hasonlítjuk.* Arra nincs mód, hogy a magyar szakiskolai végzetteket az esetenként nagyon eltérő szerkezetű nyugat-európai szakképzésből kikerültekhez hasonlíthassuk, de választásunkat nem csak a kényszer diktálja: értelmes kérdésnek gondoljuk, milyen alapkészségeket birtokolnak az összességében azonos idejű iskolai oktatásban részesült kérdezettek Európa két felén.

A nemzetközi írásbeliségvizsgálat (IALS) eredményeit egyfelől folytonos pontszámokkal, másfelől a részeredmények alapján kialakított, egytől ötig terjedő osztályzatokkal mérte a kutatási jelentés, a kérdés három nagy területén (szövegértési, dokumentumértelmezési és számolási) külön-külön (OECD, 2000). Itt a háromféle teszten elért pontszám (0–500 pont) átlagát használjuk.⁹

A teszteredmény-rangsorban Csehország viszonylag jól (283 pont, 16 ponttal az átlag felett) Magyarország, Lengyelország, és Szlovénia (254, 229 és 235 pont) nagyon rosszul szerepeltek. (Lásd a 2.1. Függelék!) A volt szocialista országokon belüli teljesítményszóródás nem volt nagyobb az átlagosnál, de az eredmények az összes volt szocialista országban erősebben – és mindenhol hasonló módon – tapadtak az iskolázottsághoz, mint Nyugaton.

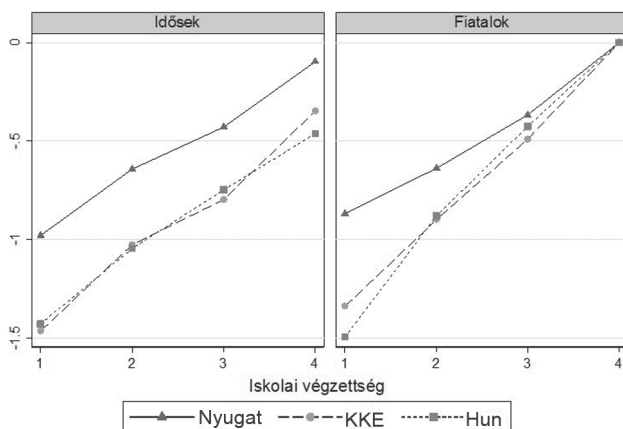
Az országon, illetve országcsoportokon belüli teljesítménykülönbségek forrásait olyan regressziós modellekkel vizsgáltuk, amelyek a standardizált írásbeliségvizsgálat országonkénti eredményének szóródását magyarázták különféle egyéni és környezeti jellemzőkkel. Az elvégzett osztályok száma és az életkor alapján kialakított csoportok esetében a *fiatal diplomások* alkották a viszo-

nyítási alapot, akiknek az abszolút teszteredménye viszonylag kis mértékben, mindössze 3 százalékkal maradt el a nyugat-európai társaikétól (300 pont a nyugat-európai résztvevők 309 pontos átlagához képest).¹⁰ Ezért a paraméterek, amelyek szórásegységben mérik az iskolázottság hatását, a *relatív* és (kis hibával) az *abszolút* előnyök/hátrányok értékelésére egyaránt alkalmasak.¹¹

Míg a származás, a lakóhely, a bevándorlóstátus, az anyanyelv és a kulturális szokások (jár-e moziba, színházba, olvas-e újságot, könyvet) szerinti teszteredmény-különbségek Közép-Kelet-Európában hasonlóak vagy kisebbek, mint Nyugat-Európában (Köllő, 2006), az iskolázottság és életkor szerintié sokkal nagyobbak (2.2. ábra). A Nyugattól való lemaradás mintázata eltér az idősebbek és a fiatalabbak esetében: az idősebb korosztályok minden iskolázottsági fokozatban nagyjából hasonló mértékben maradtak el a nyugati társaiktól. A fiatal érettségizettek hátránya a fiatal diplomásokhoz képest Keleten és Nyugaton hasonló mértékű volt, következésképpen, ahogy a fiatal diplomások teszteredményei abszolút értékben nem maradtak el sokkal a nyugati társaikétól, a fiatal érettségizettek lemaradása sem volt kirívó mértékű. *Ezzel szemben az érettségit nem szerzett fiatal közép-kelet-európaiak – ezen belül a 11 osztályt végzettek – súlyos hátrányban voltak a hazai érettségizettekhez és a nyugati társaikhoz viszonyítva is, továbbá a teljesítményük nem, vagy alig volt jobb, mint a hasonló iskolázottságú idősebbeké.*

2.2. ábra: Standardizált felnőttírásbeliség-vizsgálat eredményei a fiatal diplomásokhoz viszonyítva (IALS, Európa, 15–59 éves nem tanuló népesség)

Iskolai végzettség: 1: 0–10 osztály; 2: 11 osztály; 3: 12–14 osztály; 4: 15-nél több osztály. *Idősek:* 35–59 évesek. *Fiatalok:* 15–34 évesek, a tanulók kizárásával.

Nyugat: Az írásbeliségvizsgálatban (IALS) részt vevő európai országok a volt szocialista országok nélkül.

KKE: Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovénia.

A görbék pontjai az egyes iskolázottsági kategóriákba tartozók IALS-eredményének lemaradását mutatják az adott országcsoporth fiatal diplomásaihoz képest, szórás-egységben mérve, más tényezők (nem, lakóhely, apa iskolázottsága, bevándorló státus, anyanyelv, kulturális szokások) hatásának kiszűrése után.

10 Az ide tartozók átlagosan 1970-ben születtek, és 1989 táján kezdték meg felsőfokú tanulmányaikat.

11 Az itt ismertetett számítások részleteiről, a felmerülő módszertani problémákról és adatkorlátokról lásd Köllő (2006), (2008).

Biztató fejlemény, hogy a fiatal generációk iskolázottabb tagjai már a nyugatihoz mérhető írás-olvasási képességekkel rendelkeznek, míg az idősebb közép-kelet-európai diplomások és érettségizettek alapkészségei mélyen a nyugati kortársaiknál mért szint alatt voltak. *Hasonló mértékű generációs felzárkózásnak azonban nem látjuk nyomát a szakmunkásképzőt végzeteknél*, és ez nem a szakmunkásképző iskolákba kerülők súlyosbodó kontraszelekciójával függött össze. Az írásbeliségvizsgálat mintájának átlagos fiatal szakmunkás végzettségű tagja a felvétel idején 27 éves volt, valamikor 1986 és 1990 között járt szakiskolába, tehát jóval az előtt, hogy ennek az iskolatípusnak a visszaszorulása megkezdődött volna.¹²

A mai szakmunkástanulók alapkészségei

A szakmunkástanulókra vonatkozó, az alapkészségek meglétét az írásbeliségvizsgálathoz (IALS) hasonló módszerekkel vizsgáló mai adatfelvételek továbbra is súlyos lemaradásról tanúskodnak a középiskolába járókhoz képest. A 2006. évi, a 10. évfolyamosok körében végrehajtott magyarországi *kompetenciafelvétel* szerint a szövegértési feladatokat a gimnáziumba járók 8 százaléka, a szakközépiskolába járók 25 százaléka oldotta meg egyetemes szinten, míg a számolási teszten 14, illetve 31 százalék teljesített ilyen nívón. Ugyanakkor a szakmunkástanulók 75–75 százaléka ért el *egy* szintet a két teszten!¹³

A *PISA-felvételek*¹⁴ ugyancsak súlyos lemaradást mutattak ki. A szakmunkásképző intézetek csak a 2000. évi felvételen különíthetők el a többi szakképző iskolától. Ebben az évben a szakmunkástanulók a szövegértési teszten 152 pontos (30 százalékos) hátrányban voltak a gimnáziumba járókhoz képest, míg az OECD-ben átlagosan csak 50 pontos (9 százalékos) különbség mutatkozott a két iskolatípus között (Liskó, 2008, 101. o.). A matematikai teszten a szakiskolai tanulók lemaradása Magyarországon 119 pontos, a természettudományi teszt esetében 137 pontos volt, míg az OECD-ben átlagosan 47, illetve 53 pont. A 2003. és 2006. évi felvételek esetében csak az általános és szakképzésben (szakmunkásképzőben, illetve szakközépiskolában) tanulók közötti különbségek hasonlíthatók a megfelelő OECD-adatokhoz. Ezek 70–90 pontos lemaradást jeleznek a szakképzésben tanulóknál Magyarországon, míg az OECD-ben a lemaradás 2 és 40 százalék között mozog a tesztől és a felvételi évtől függően. Fontos hangsúlyozni, hogy a PISA az IALS-hoz hasonlóan nem a lexikális tudást kéri számon, hanem a legfontosabb alapkészségek meglétét, a tanult gondolati eljárások alkalmazására való képességet méri gondosan kimunkált tesztek segítségével.

A *fiatal szakmunkásokra* vonatkozó IALS írásbeliségvizsgálat, valamint a *szakmunkástanulókra* vonatkozó PISA- és kompetenciamérési eredmények arra utalnak, hogy az alapkészségek hiányosságaiért igen nagy mértékben a *képzés* jellege és színvonala felelős. Az *idősebbek* alapkészségeire és a képzés

12 Látható az is, hogy az általános iskolát végzettek esetében a magyar adatok rendkívül súlyos lemaradásról és az idősebbekhez képest további *romlásról* tanúskodnak.

13 Az országos közoktatási kompetenciafelvételekről lásd Hermann–Molnár (2008) ismertetését.

14 PISA: a tanulói teljesítmények nemzetközi értékelésének programja (*Programme for International Students Assessment*).

kialakult szerkezetére és tartalmára azonban nyilvánvalóan erős befolyást gyakorolt, hogy a magyar és általában a közép-kelet-európai szakmunkások hagyományosan milyen munkahelyeken dolgoztak.

A munkatapasztalat szerepe

Írni-olvasni ugyan az iskolában tanulunk, de a tanultakat a munkában, a munka által tartjuk karban, vagy éppen – ha olyan a munka – ott felejtjük el. Közép-Kelet-Európa munkásai nem kis részben azért állnak hadilábon az írás-olvasással, mert *a funkcionális írásbeliséget igen kevésbé mozgósító munkahelyeken dolgoztak évtizedeken keresztül*, és az iskoláik is ilyen munkahelyekre készítettek fel őket. Ennek nyomai még a rendszerváltás után tíz évvel felvett IALS-adatokban is világosan megmutatkoznak.

Az IALS írásbeliségvizsgálat 13 különféle munkahelyi írás-olvasási feladat előfordulásáról és gyakoriságáról tett fel kérdéseket. Ezeket a 2.2. táblázatban foglalja össze. A munkahelyek írásbeliségigényének összefoglaló jellemzésére megfelelő mutatónak bizonyul az *előforduló írás-olvasási feladatok száma*, egy folytonos változó, amelynek értéke 0 és 13 között változhat. (Előfordulásnak tekintve, ha a kérdezett a 2.2. táblázat jegyzetében jelzett 1–4 válaszlehetőségek valamelyikét jelölte meg.)¹⁵

2.2. táblázat: Kérdések a nemzetközi felnőttírásbéliség-vizsgálatban a munkahelyi írás-olvasási követelményekről

Olvasás a munkahelyen	Írás a munkahelyen	Számolás a munkahelyen
Levelek, emlékeztetők olvasása	Levelek, emlékeztetők írása	Tárgyak mérése
Számlák, formanyomtatványok olvasása	Számlák, formanyomtatványok kitöltése	Árak, költségek kalkulálása, költségvetések készítése
Beszámolók, katalógusok, kézikönyvek olvasása	Beszámolók, cikkek írása	
Diagramok, rajzok olvasása	Becslések, műszaki leírások készítése	
Költségvetési táblák olvasása		
Receptek, használati utasítások olvasása		
Idegen nyelvű anyagok olvasása		

Válaszlehetőségek: 1. mindennap; 2. hetente néhányszor; 3. hetente; 4. ritkábban, mint hetente; 5. nagyon ritkán vagy soha.

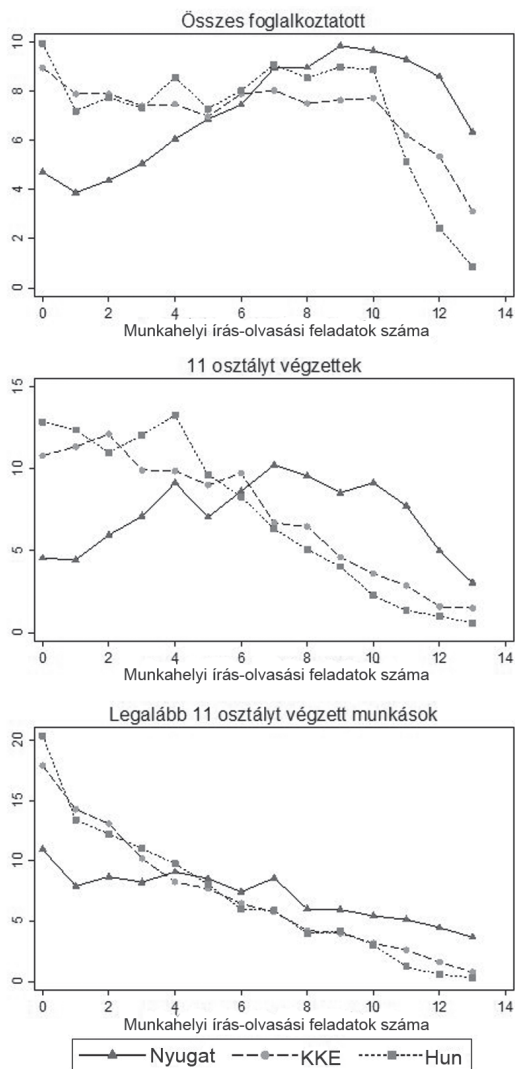
Forrás: Statistics Canada (2000).

A 2.3. ábra három része az összes foglalkoztatott, a 11 osztályt végzettek, valamint a legalább 11 osztályt végzett és *fizikai munkaként dolgozó* kérdezettek megoszlását mutatja a munkahelyen előforduló írás-olvasási feladatok száma szerint a nemzetközi írásbeliségvizsgálatban részt vevő nyugat- és közép-kelet-európai országokban, valamint Magyarországon. [Az IALS-ban alkalmazott, nemzetközileg elfogadott ISCO munkaköri besorolás logiká-

15 A legfontosabb követelmény, hogy a mutató (R) jól tükrözze, és lehetőleg lineáris leképezését adja a munka bonyolultságának. Hogy így van-e, azt a teljes elemzési mintán végrehajtott számításokkal ellenőrizhetjük. A munka bonyolultságának tükröződnie kell az adott munkafajta végzők képzettségében, amit többféleképpen mérhetünk: az iskolai végzettséggel, az IALS-teszteredménnyel és a bérrel. A bonyolultság közelítésére választott mutatóval akkor lehetünk elégedettek, ha azt tapasztaljuk, hogy a legegyszerűbb, $R = 0$ típusú munkától a legösszetettebb, $R = 13$ típusú munka felé haladva folyamatosan és lehetőleg lineárisan növekszenek a munkát ellátók különféle képzettségmutatói. Ez a követelmény kielégítő mértékben teljesül: kevés kivétellel igaz, hogy R -nek eggyel magasabb szintjén iskolázottabb, jobban író-olvasó és jobban fizetett munkavállalók dolgoznak, és az összefüggéseket a lineáris-hoz közel álló görbék írják le (Köllő, 2008).

ja eltér az itthon megszokottól. Fizikai munkásnak a „*craft and related trades worker*”, a „*plant and machine operator*” és „*elementary occupation*” (nagyjából szakmunkás, betanított munkás, segédmunkás) kategóriákba soroltakat tekintjük.]

2.3. ábra: A munkahelyek megoszlása az ellátott írás-olvasási feladatok száma szerint (IALS, Európa, a 15–59 évesek munkahelyei)

Nyugat: Az írásbeliségvizsgálatban (IALS) részt vevő európai országok a volt szocialista országok nélkül.

KKE: Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovénia.

A görbék azt mutatják, hogy a vizsgált munkavállalók hány százaléka esetében fordult elő 0, 1, ..., 13 írás-olvasási feladat a 2.2. táblázatban felsoroltak közül.

Látható, hogy 1998-ban Közép-Kelet-Európában, ezen belül Magyarországon is, *kétszer annyian* dolgoztak írás-olvasási feladatokat egyáltalán nem támasztó munkahelyeken, mint Nyugat-Európában. A nyugat-európai mintához képest erősen túlreprezentáltak azok, akik 0–4, és alulreprezentáltak azok, akik a 7–13 írás-olvasási feladattal szembesülnek. Mindez nemcsak a munkavállalók összességéről, hanem a 11 osztályt végzettekről is elmondható. A szakképzett munkások (akiket a legalább 11 osztályt végzett fizikai munkásokkal azonosítunk) foglalkoztatásában Nyugaton is túlsúlyban voltak a funkcionális írástudást kevésbé mozgósító munkahelyek, de ebben a munkavállalói körben is igaz volt, hogy Keleten sokkal több 0–4, és sokkal kevesebb 7–13 írás-olvasási feladatot támasztó munkahely létezett. Ezen belül Nyugaton a képzett munkások 10 százaléka, Magyarországon viszont 20 százaléka dolgozott olyan munkahelyen, ahol semmilyen írás-olvasási-számosítási feladat nem fordult elő.

Nem állítható, hogy a 2.3. *ábra* adatai egyszerűen csak a szocializmus örökségét tükröznék. Az IALS írásbeliségfelvétel időpontjában az öregségi nyugdíjkorhatárnál fiatalabb, nem tanuló népességnek már csak a 30 százaléka dolgozott az 1990 előtti munkahelyén – a versenyszférában ennél is jóval kevesebben –, 40 százaléka a rendszerváltás után lépett be az 1998-ban megfigyelt munkahelyére (30 százaléka pedig nem dolgozott). A szakmunkás végzettségűeknél az arányok 29, 43 és 28 százalékra rúgtak (Köllő, 2008). Az IALS írásbeliségfelvételben megfigyelt kép már szorosan összefüggött azzal, ahogyan a posztoszocialista gazdaság allokalta a különböző iskolázottságú munkavállalókat a különböző írásbeliség-szinteket követelő munkahelyek között – amit a következő alfejezetben tárgyalunk.

A szakmunkás végzettségűek foglalkoztatása és munkahelyei

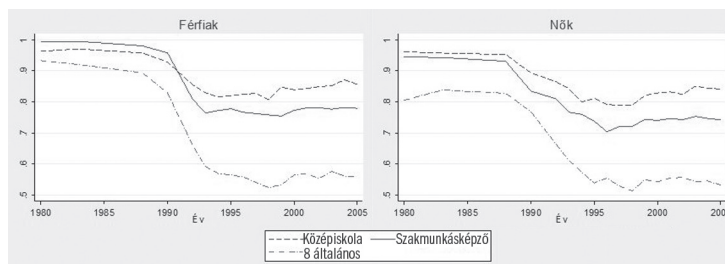
A rendszerváltás sokkja és a gazdasági szerkezet átalakulása a szakmunkás végzettségűek iránti keresletet nagymértékben csökkentette, ami a foglalkoztatási szint visszaesésében, a képzettséget nem igénylő munkahelyekre szorulásban és a bérek csökkenésében éreztette hatását. A foglalkoztatásra vonatkozó legfontosabb adatokat tekintjük át ebben az alfejezetben.

Foglalkoztatási szint

A foglalkoztatás vizsgálatához a következő adatokat használjuk fel: az 1980, illetve az 1990. évi népszámlálás 3, illetve 2 százalékos háztartási mintáját; a KSH 1983., illetve 1988. évi jövedelemfelvételének adatait, valamint 1992-től 2005-ig a KSH munkaerő-felvételének adatait. A munkaerő-felvételek közül ebben a fejezetben az első negyedéves mintákat használjuk. Az adatbázisok egyéni szintűek, és egyenként is rendkívül nagy méretűek. A foglalkoztatás definíciója a KSH munkaerő-felvételében az ILO nemzetközi standardjait követi, a korábbi felvételek pedig a népszámlálásokhoz használt definíciókat

alkalmazzák. A kettő között vannak eltérések, ám ezek jelentősége elemzésünk szempontjából nem túl nagy. Az adatbázisok részletes leírását például *Ábrahám–Kézdi* (2000) tartalmazza. A foglalkozási arányok trendjeit a rendelkezésre álló adatok segítségével a 2.4. ábra mutatja be.

2.4. ábra: A foglalkoztatási arányok változása a nyolc általánost, szakmunkásképzőt és középiskolát (érettségivel) végzettek körében, 1980–2005

Adatok: saját becslések az 1980 és 1990. évi népszámlálás egyéni mintái, a KSH 1983. és 1988. évi jövedelemfelvételének egyéni mintái, illetve az 1992–2005 közötti KSH munkaerő-felvétel első negyedévi egyéni mintái alapján.

Megjegyzés: Férfiak: 20–59, nők 20–54 éves korig. Az adatokból ki vannak zárva a nappali tagozaton tanulók és a gyed/gyes stb. részesedők.

A rendszerváltás után jelentősen csökkent a szakképzetlen munkaerő foglalkozása, ami a kereslet, visszaesését mutatja. A nyolc általánost végzettek foglalkoztatása a férfiaknál 90 százalékról, a nőknél 80 százalékról esett 50 százalék körüli 1989 és 1995 között, és azóta sem emelkedett. A szakképzett, de érettségivel nem rendelkezők foglalkoztatása is jelentősen csökkent, de kisebb mértékben. A férfiak esetében a rendszerváltás előtti csaknem 100 százalékról 80 százalék alá, a nőknél 90 százalékról 70 körülire. A középiskolai érettségivel rendelkezők foglalkoztatása hasonló pályát járt be, de a csökkenés kisebb volt, mint a szakmunkások esetében. Az ő foglalkoztatásuk ráadásul 2000 után enyhén emelkedni kezdett, ami a többi, itt vizsgált csoportról nem, vagy kevésbé mondható el.

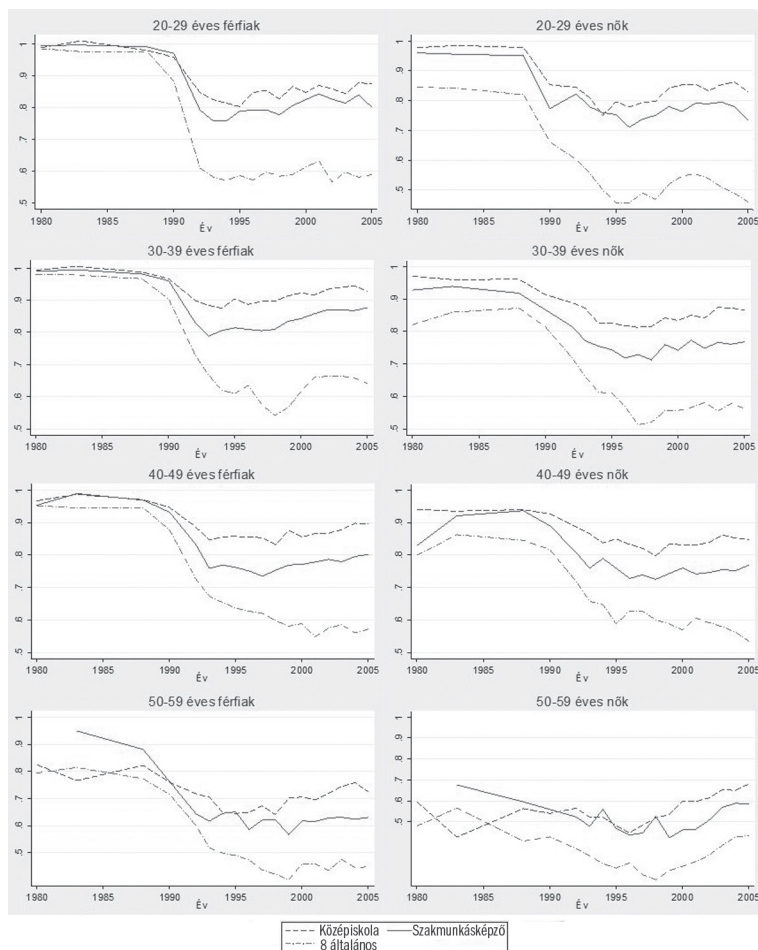
Ugyanezeket a trendeket korcsoportok szerint a 2.5. ábra tartalmazza. Az ábrák legszembetűnőbb tanulsága az, hogy míg a fiatalok esetében az érettségi nélküli szakképzettek és az érettségizettek foglalkoztatása teljesen együtt mozog, a középkorúak esetében jobban szétválnak. Az idősebbek között abszolút szintben ismét közelebb kerülnek egymáshoz, de szintben a nyolc általánost végzettekhez is közelednek.

A foglalkoztatás szakmai összetételét vizsgálja a 2.6. ábra, ami csak az érettségi nélküli szakképzettséggel rendelkezőket (szakmunkás végzettségűekre) tekinti. Azt mutatja meg, hogy akik közülük foglalkoztatottak voltak, hogyan oszlottak meg az egyes szakmákban, pontosabban a hasonló szakmákat összesítő szakcsoportokban. Az ábrán külön ki van emeltük azon szakmunkás végzettségűek arányát, akik olyan szakmában dolgoznak, amelyre nem képeznek és soha nem is

képeztek a szakképző iskolák. Ez utóbbi információ a szakképzésből kiáramlók szakma szerinti vizsgálatából származik (lásd a következő alfejezetet).

2.5. ábra: A foglalkoztatási arányok változása korcsoportok szerint. nyolc általánost, szakkunskásképzőt és középiskolát (érettségivel) végzettek

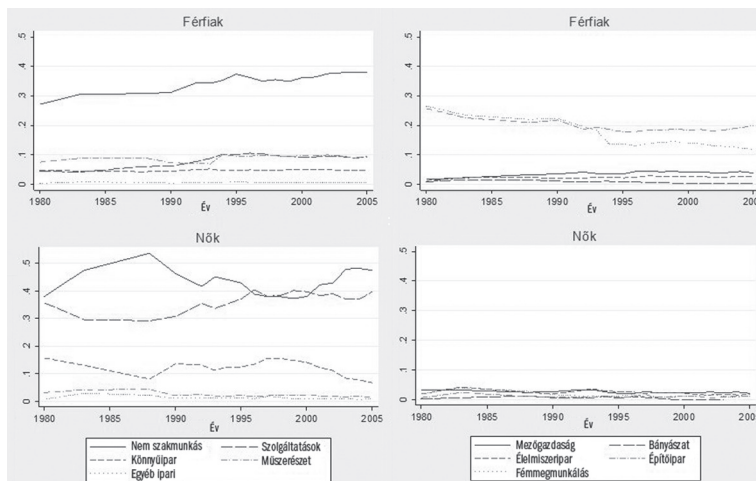
Adatok: saját becslések az 1980 és 1990. évi népszámlálás egyéni mintái, a KSH 1983. és 1988. évi jövedelemfelvételének egyéni mintái, illetve az 1992–2005 közötti KSH munkaerő-felvételei első negyedévi egyéni mintái alapján.

Megjegyzés: kizártuk a nappali tagozaton tanulók és gyed/gyes stb. kapók.

A nem szakmunkás foglalkozásokban dolgozó szakmunkás végzettségűek természetesen mind „pályaelhagyók”: közülük senki sem dolgozik az eredeti szakmájában. Arányuk a férfiak körében folyamatosan növekedett: az 1980-as 25 százalékról 2005-re csaknem 40 százalékra. A nők esetében hasonló növekedés figyelhető meg, de magasabb kezdeti szintről, legalábbis a szocializmus

utolsó éveiben. Ezt 2000-ig tartó hullámvölgy követett, hogy 2005-re ismét magasra, közel 50 százalékosra nőjön a nem szakmunkás foglalkozásban dolgozó szakmunkás végzettségű nők aránya.

2.6. ábra: Az érettségi nélküli szakképzettek foglalkoztatási megoszlása szakcsoportok szerint, kiemelve a nem szakmunkásszakmákat (azokat, amelyekre nem képeznek szakképző iskolákban)

Adatok: saját becslések az 1980 és 1990. évi népszámlálás egyéni mintái, a KSH 1983. és 1988. évi jövedelemfelvételének egyéni mintái, illetve az 1992–2005 közötti KSH munkaerő-felvételei első negyedévi egyéni mintái alapján.

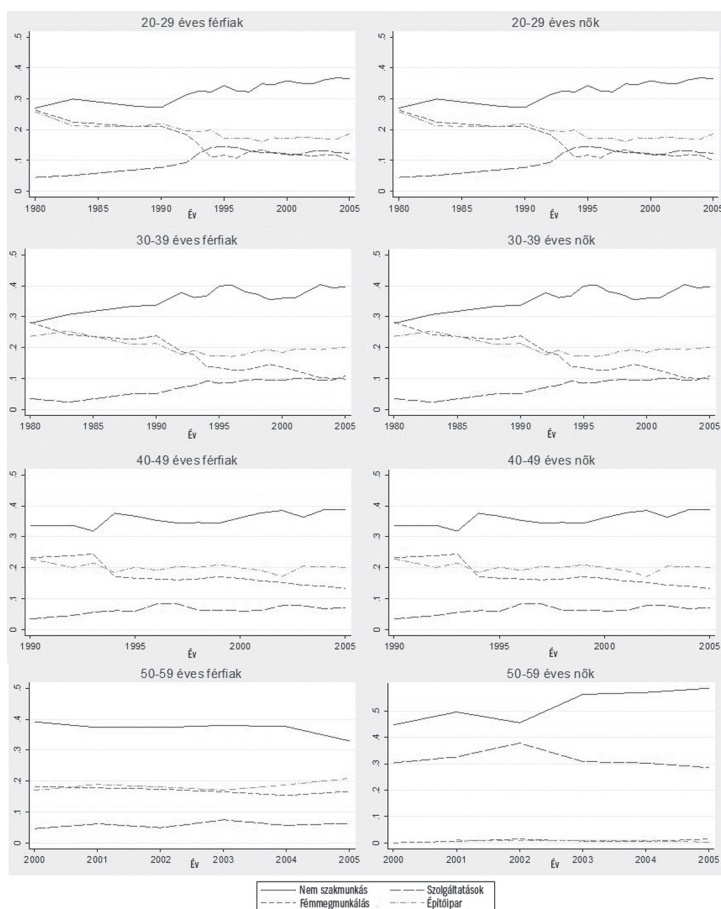
Megjegyzés: az adatok csak az érettségi nélküli szakképzetteket (szakmunkások) tartalmazzák, és közülük is csak a foglalkoztatottakat. Életkori megkötés: 20 és 59 év között.

A férfiak esetében a „rendes” szakmunkásszakmák közül a szolgáltatási és mezőgazdasági típusúakban volt kisebb növekedés, és kisebb hullámvölgy után a műszerész szakmákban foglalkoztatottak aránya is stabilizálódott a rendszerváltást megelőző 10 százalékos arányon. Látványos csökkenést a fém-megmunkálás és az építőipari szakmák mutatnak, míg a többi szakmában foglalkoztatottak aránya stagnált, vagy némileg csökkent. A nők esetében a könnyűipari és szolgáltatási szakmákon kívül érdemleges foglalkoztatás semmilyen szakmában sem volt. A rendszerváltás a könnyűipari szakmákban dolgozók arányának jelentős csökkenését hozta – párhuzamosan a szolgáltatási szakmákban dolgozók arányának növekedésével.

Fontos kiemelnünk, hogy az ábrák a foglalkoztatottak közötti arányokat mutatják. A foglalkoztatás a rendszerváltással csökkent, így a markáns növekedést mutató szakmákat (vagyis a férfiaknál a nem szakmunkás foglalkozásokat és a nőknél a szolgáltatási szakmákat) leszámítva, minden foglalkozásban csökkenés volt tapasztalható. Vagyis a szolgáltatási szakmák kivételével valamennyi szakmunkásszakma iránti kereslet csökkent, többségük iránt jelentős mértékben.

A legfontosabb szakmák trendjeit korcsoport szerinti bontásban mutatja a 2.7. ábra. Az ábrának két fontosabb mondanivalója van. Először is, a nem szakmunkásszakmákban dolgozók aránya magasabb az idősebbek között, az időbeli trend viszont esetükben laposabb. Ennek következtében a nem szakmunkás foglalkozásokban dolgozók aránya minden korosztályban, férfiaknál és nőknél egyaránt 40 százalék körül volt 2005-ben (kivéve az idősebb nőket, ahol az arány a 60 százalékot közelíti). Másodszor, a szakmunkásszakmák trendjei is markánsabban bontakoznak ki a 20–39 évesek között, mint a 40 évesnél idősebbek körében.

2.7. ábra: Az érettségi nélküli szakképzettek foglalkoztatási megoszlása a legfontosabb szakcsoportokban, életkor szerint

Adatok: saját becslések az 1980 és 1990. évi népszámlálás egyéni mintái, a KSH 1983. és 1988. évi jövedelemfelvételének egyéni mintái, illetve az 1992–2005 közötti KSH munkaerő-felvételi első negyedévi egyéni mintái alapján.

Megjegyzés: az adatok csak az érettségi nélküli szakképzetteket (szakmunkások) tartalmazzák, és közülük is csak a foglalkoztatottakat.

A kínálat és a kereslet illeszkedése

A szakképzési kínálat és kereslet illeszkedéséről pontosabb képet formálhatunk annak vizsgálatával, hogy az egyes szakmákban (szakcsoportokban) végzettek az évek során milyen mértékben maradtak szakmájukban, dolgoztak más szakmában, vagy maradtak ki a munkaerőpiacról. Elképzelhető ugyanis, hogy a szakmunkásképzés munkaerő-piaci értékének jelentős csökkenése arra vezethető vissza, hogy a rendszerváltás után a szakmunkások kevésbé tudnak saját szakmájukban elhelyezkedni, mint a rendszerváltás előtt.

Fazekas–Köllő (1990) bemutatta, hogy a szocialista Magyarországon jelentős különbségek voltak a tanulók preferenciái és a vállalatok bejelentett munkaerőigénye között, valamint mindezek és a szakmunkásképző iskolák kapacitása között. Végül a foglalkoztatás szakmai struktúrája igen távol esett mind a szakmunkás végzettség szakmai struktúrájától, mind a vállalatok bejelentett igényeitől, és közelebb állt a tanulók eredeti preferenciáihoz.

A rendszerváltás nemcsak a kereslet drasztikus megváltozásához vezetett, de decentralizálta is a keresletet, és alapvetően megváltoztatta az alkufolyamatok természetét is. A szakképzés ugyanakkor továbbra is szoros központi tervezés alatt maradt. Mindez elvileg jobb és rosszabb illeszkedéshez is vezethetett volna: a decentralizált kereslet miatt a központi tervezésnek kevesebb információból kell gazdálkodnia, ugyanakkor az alkufolyamatok politikai torzulásai enyhébbek lehetnek. *Liskó* (2001) bemutatta, hogy jóval a rendszerváltás után a szakmunkás végzettségűek mindössze 50 százaléka helyezkedett el egy évvel a végzés után, és ez az arány öt év alatt is mindössze 75 százalékra emelkedett. Az elhelyezkedő szakmunkások több mint egyharmada eredeti szakmájától távoli foglalkozásban helyezkedett el.

Mint bemutattuk, a rendszerváltás előtt a szakmunkás végzettségű férfiak gyakorlatilag 100, a nők 90 százaléka volt foglalkoztatott. A rendszerváltással a férfiak foglalkoztatása 80, a nőké 70 százalékosra csökkent. Arról is láttunk adatokat, hogy a rendszerváltás előtt a foglalkoztatott szakmunkás végzettségű férfiak 30, a nők 40–50 százaléka dolgozott nem szakmunkásszakmákban. Ez az arány a rendszerváltással a férfiaknál folyamatosan 40 százalékosra emelkedett, míg a nőknél kezdeti csökkenés után visszatért 50 százalékra.

Ezeket a számokat összerakva azt kapjuk, hogy a férfi szakmunkás végzettségűeknek a rendszerváltás előtt legalább 30, utána legalább 60 százaléka nem dolgozott a saját szakmájában. A nők esetében ez az arány 50–60 százalékról emelkedett 70–80 százalékra. Összesítve, és felhasználva a férfiak kétharmados súlyát a szakmunkás végzettségűek között, ez azt mutatja, hogy nem szakmájukban (más szakmában vagy egyáltalán nem) dolgozók aránya a rendszerváltás előtti 35–40 százalékról 60 százalék körülire emelkedett. Mindezek alsó becslések, hiszen nem tartalmazzák azokat, akik szakmunkásszakmában, de nem a sajátjukban helyezkedtek el. Ennek vizsgálata az itt

bemutatott elemzés tárgya. A rendelkezésre álló adatok hiányosságai miatt (lásd a keretes írást) a saját szakmájukban foglalkoztatottak arányát, illetve ezen aránynak az időbeli alakulását keresztmetszeti adatok időbeni összehasonlításával vizsgáljuk.

A hosszú távú elemzéshez rendelkezésre álló adatok hiányosságáról

A szakmai illeszkedés kérdését optimális esetben a különböző években végzett szakmunkások életpályájának a követésével lehetne vizsgálni, ehhez azonban Magyarországon nem áll rendelkezésre megfelelő adatforrás. A Sulinova–Tárki *életpálya-vizsgálata* 10 ezer, 2006-ban nyolcadikos pályáját kezdte el követni. Évek múlva e korosztályból az érettségi nélküli szakképzésben részt vevők karrierje is követhető lesz, akikről ráadásul rendkívül gazdag információ áll majd rendelkezésre. Ez az adatbázis azonban csak évek múltán lesz alkalmas elemzésre, akkor is egyetlen évfolyamra korlátozódik. Amennyiben a cél különböző évfolyamok életútjának összehasonlítása – márpedig a kereslet és kínálat alakulását vizsgáló elemzéseknek ez is célja –, rendszeres követéses vizsgálatokra van szükség valamennyi végzős évfolyam bevonásával.

Követéses vizsgálatok híján elvileg *keresztmetszeti* felmérések alapján is képet kaphatunk a szakmák szerinti életpályákról. A felnőtt lakosság körében végzett felmérésekben ugyanis meg lehet kérdezni a szakmai végzettséget és a jelenlegi foglalkozás szakmáját is. Ekkor elvileg rekonstruálhatjuk, hogy a különböző szakmákban végzettek a felmérés idején mekkora hányadban dolgoztak eredeti szakmájukban, eredeti szakmájukon kívül, illetve mekkora hányaduk nem dolgozott. Ha minden évben rendelkezésre áll ilyen keresztmetszeti felmérés, akkor ezen a módon elvileg folyamatosan követni lehet az egyes szakmákban végzettek foglalkozás szerinti arányait. Ez nem helyettesítheti a követéses vizsgálatokat, hiszen a szakmák közötti váltások vizsgálatára nem ad lehetőséget. Választ adhat azonban arra a kérdésre, hogyan alakul az eredeti szakmájukban dolgozók aránya különböző ismérvek szerint.

Az ilyen, a szakmai végzettséget visszatekintő módszerrel mérő felmérésekben azonban jelentős problémát jelent a végzettség hibás felidézése, amely hiba ráadásul szisztematikus. Az ilyen felmérésekben a megkérdezettek nagyobb hányada szokott úgy emlékezni, hogy az eredeti szakmai végzettsége azonos volt a jelenlegivel (vagy közel volt ahhoz), mint ahány esetben ez tényleg így volt. Ez a torzítás önmagában is problematikussá teszi a szakképzettség szerinti foglalkoztatás elemzését.

A KSH munkaerő-felvétele, amely a hazai foglalkoztatási információk kitűnő forrása, nem követéses vizsgálat, hanem megismételt keresztmetszeti felmérések sorozata. Bár felmérésnek van követéses eleme, ugyanis a háztartásokat másfél éven keresztül hatszor is felkeresik, nem történik erőfeszítés az elköltözött vagy más okból nem válaszolók követésére, így a munkahelyváltások torzítva vizsgálhatók csak benne. A munkaerő-felvételt ezért rövid távon sem célszerű követéses vizsgálatként használni, hanem keresztmetszeti felmérések sorozataként kell tekinteni. Az itt alkalmas hosszú távú elemzésekhez pedig nyilván nem használható (a szakmai karriert csak a végzés utáni egy-másfél évig lehetne követni). A munkaerő-felvétel elvileg tartalmaz retrospektív szakmai adatokat, hiszen kérdőívében a kezdetek óta szerepel a foglalkoztatottak szakmája, valamint minden felnőtt esetében a szakmai végzettség. A szakmai végzettség azonban a vizsgált időszak nagy részére nem hozzáférhető a publikus (az MTA KTI adatbankja által tárolt) adatbázisokban. A retrospektív szakmai végzettség általános problémái mellett ezért itt gyakorlatilag sem volt kivitelezhető a hosszú távú elemzés.

A vizsgálatban a szakképzésből (szakmunkásképzésből) szakmánként kiáramlók számát használjuk minden évben 1966 óta, és ezt hasonlítjuk össze a szakmunkásképző végzettségű foglalkoztatottak szakmai struktúrájával. A felhasznált adatforrások a szakmunkásképző végzős évfolyamainak létszáma szakmák szerint, valamint a foglalkoztatás keresztmetszeti adatfelvételei.

A módszer lényege, hogy egy adott évben adott szakmában végzettek száma összehasonlítható a későbbi, megfelelő életkorú felnőttek között az adott szakmában dolgozók (és szakmunkás végzettségűek) számával. Ha minden szakmunkás-bizonyítványt szerzett fiatal 17 éves volt, amikor végzett, és a halálozás és a kivándorlás elhanyagolható, akkor például egy 20 évvel későbbi, a szakmunkás végzettségű, Magyarországon született 37 éves foglalkoztatottak számáról szakmánkénti bontásban készülő felmérés informál a saját szakmájukban dolgozók arányáról. Természetesen ez a módszer nem kezeli az esetleges szimmetrikus szakmaváltásokat. Tegyük fel, hogy minden textilipari szakmunkás vagy a saját szakmájában dolgozik, vagy fodrászként, és fordítva, minden fodrász végzettségű vagy a saját szakmájában dolgozik, vagy textilipari szakmunkásként. Ha ugyanannyi textilipari szakmunkás végzettségű dolgozik fodrászként, mint ahány fodrász textilipari szakmunkásként, akkor ebben az esetben a módszer azt jelzi, hogy mindenki a saját szakmájában dolgozik. A módszer tehát egyfajta nettó szakmában maradáást mutat, és így is alsó becslést ad a nem saját szakmájukban elhelyezkedők arányáról, de tartalmaz olyan elemeket, amelyeket az előző számítások nem tudtak kezelni. A módszer természetesen nagymértékben függ a mérési hibáktól, amelyek több irányúak lehetnek.

Az alkalmazott modell egy panelregresszió, ami hasonlít a *Bound és szerzőtársai* (2002) cikkben alkalmazott mérési modellhez, ahol tartalmilag más, struktúrájában azonban nagyon hasonló problémára alkalmaztuk azt. Jelölje j a szakcsoport, g a szakképzés megszerzésének, t pedig a foglalkoztatás vizsgálatának az évét. Legyen S_{jgt} azon szakmunkás végzettségű emberek száma, akik a j -edik foglalkozásban dolgoztak a t -edik évben, és a g -edik évben végeztek. Legyen F_{jg} a j -edik szakmában a g -edik évben végzettek száma. F kiáramlás (*outflow*), S foglalkoztatási állomány (*stock*). Ebben az elemzésben nem használjuk a nem szakmunkásszakmákban dolgozókat. A becsült regressziók a következők:

$$\log(S_{jgt}) = \beta \log(F_{jg}) + \alpha_j + u_{jgt} \quad (2)$$

$$\log(S_{jgt}) = \beta \log(F_{jg}) + \alpha_j + \gamma_g + u_{jgt} \quad (3)$$

$$\log(S_{jgt}) = \beta \log(F_{jg}) + \alpha_j + \gamma_g + \theta_t + u_{jgt} \quad (4)$$

A minket érdeklő paraméter β . Ha a kiáramlások exogének, a β rugalmasságként értelmezhető. Azt mutatja meg, hogy az adott szakmában a kiáram-

lás egyszázaléknyi növekedése a g -edik évben milyen mértékben (hány százalékban) vezet majd a t -edik évben a foglalkoztatás növekedéséhez az adott szakmában, abban a korosztályban, amely a kiáramlás növekedésében érintve volt. A α_j , γ_g és ϑ_t rendre a fix foglalkozási, a kiáramlási év és foglalkoztatás év hatások.

Ha a végzettek a foglalkozások mindegyikében egész életpályájuk során dolgoznak, ráadásul a saját szakmájukban, akkor β értéke 1 (tökéletes illeszkedés). Ha a végzettek teljesen más szakmában helyezkednek el (pontosabban ugyanolyan eséllyel helyezkednek el másutt, mint a saját szakmájukban), akkor β értéke 0 (nulla illeszkedés). A β várhatóan e két szélső érték közé esik. Alacsonyabb β rosszabb illeszkedést jelez. Alacsonyabb illeszkedés előfordulhat azért, mert a végzettek egyáltalán nem helyezkednek el, de azért is, mert elhelyezkednek, csak nem a saját szakmájukban. Ahogy már említettük, ez az elemzés nettó mozgásokat képes megfogni: a β értékét nem befolyásolja, ha A végzettségűek ugyanakkora százaléka helyezkedik el B szakmában, mint ahány százaléka a B végzettségűeknek helyezkedik el A szakmában. Az eredményeket a 2.3. táblázat mutatja.¹⁶

2.3. táblázat: Becsült foglalkoztatási kiáramlás regressziós paraméterek a szakképzés szakmai illeszkedésének a vizsgálatára (súlyozott becslések)^a

	A rendszerváltás előtt			A rendszerváltás után		
	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)
	egyenlet			egyenlet		
A kiáramlás logaritmusa [$\log(F)$]	0,416 (0,056) ^b	0,420 (0,059) ^b	0,295 (0,077) ^b	0,518 (0,038) ^b	0,514 (0,038) ^b	0,360 (0,037) ^b
Szakma, fix hatások ^a	+	+	+	+	+	+
Foglalkoztatás éve, fix hatások	-	+	+	-	+	+
Szakképzés megszerzés éve, fix hatások	-	-	+	-	-	+
Megfigyelések száma (N)	1235	1235	1235	8426	8426	8426
Belső R^2	0,54	0,54	0,54	0,48	0,48	0,48
Teljes R^2	0,80	0,80	0,83	0,70	0,71	0,73

Függő változó: $\log(S)$

^a A súlyok a kiáramlási létszámok.

^b 1százalékos szinten szignifikáns.

Fix hatások: a fix szakmai és évhatások figyelembevételét jelenti.

Robusztus standard hibák a zárójelben, év $\times$ foglalkozás cellákon belüli klaszterezve.

A leginkább hihető, (3) specifikációs (minden fix hatásra kontrollált) eredmények azt mutatják, hogy a saját szakmájukban hosszú távon elhelyezkedők aránya a rendszerváltás előtt 30, utána 36 százalék volt. Megfordítva, a rendszerváltás előtt a szakmunkások 70, utána 64 százaléka nem dolgozott a saját szakmájában. Emlékeztetőül, ezek az eredmények elvileg a nem foglalkoztatottak és a nem szakmunkás foglalkozású foglalkoztatottak mellett azokat is tartalmazzák, akik más szakmunkásszakmában dolgoznak hosszú távon. A legutóbbiakat nem tartalmazó korábbi eredményeink a rendszerváltás előtt

16 A regressziókat súlyozva végeztük el, a súlyok a kiáramlási létszámadatok. Minthogy néhány cellában nulla érték található, $\log(S + 1)$ és $\log(F + 1)$ értékeket használtuk $\log(S)$ és $\log(F)$ helyett, és a kiáramlási súlyokhoz is $F + 1$ -et használtunk. Ezek elhanyagolható módon érintik a nem nulla cellák értékeit, hiszen a számok ezres nagyságrendűek. A standard hibák becslése robusztus a heteroszkedaszticitásra és az év $\times$ foglalkozás cellákon belüli klasztereződésre.

35–40, utána 60 százalékot mutattak. A rendszerváltás előtti időszakra a regressziós eredmények vagy azt mutatják, hogy a szakmunkásszakmák között nagyságrendekkel nagyobb volt az átjárás, mint a rendszerváltás után, vagy azt, hogy azokban az adatokban túl zajos a foglalkoztatás szakmájának mérése, nagyobb, mint a munkaerő-felvételben. Egyik sem túl valószínű.

A rendszerváltás utáni eredmények jól beláthatók: azt az eredményt adják, hogy a szakmunkásszakmák közötti mobilitás mértéke elhanyagolható (vagy legalábbis a netó mobilitás elhanyagolható). Mindent egybevetve tehát a rendszerváltás után a saját szakmájukban hosszú távon nem dolgozók körülbelül egyharmada egyáltalán nem foglalkoztatott, a fennmaradó rész pedig olyan szakmában dolgozik, amelyben nincsen szükség szakmunkás képzésre. A más szakmunkásszakmákban dolgozók aránya tehát elhanyagolható.

Beáramlás a szakképzettséget nem igénylő foglalkozásokba

Abban, hogy a szakmunkás végzettségűek foglalkoztatása viszonylag magas maradt a rendszerváltás után, alapvető szerepet játszott, hogy – mint az most áttekintett adatokból láthattuk – tömegesen áramlottak be szakképzettséget nem igénylő foglalkozásokba, illetve, tömegesen szorították ki a 0–8 osztályt végzetteneket a valódi szakmunkákból. Hogyan ment végbe ez a folyamat?

A szocializmusban a nagy gyártási sorozatok és az alacsony minőségi követelmények megengedték az iskolázatlan munkaerő tömeges alkalmazását a szakmunkák egész sorában: 1986-ban a 0–8 osztályt végzettenek aránya elérte a szakmunkás-oklevéllel rendelkezőkét a szakácsok, a pincérek, a pékek, a szabók, a kárpitosok, az ékszerészek, a villanyszerelők, a nyomdászok, a kohászok és a hegesztők között, és igen magas volt olyan szakmák művelői között is, mint az ácsok (33 százalék), a kőművesek (35 százalék), a forgácsolók (29 százalék), a lakatosok (26 százalék) vagy a cipészek (19 százalék). Összességében, az általános iskolát vagy azt sem végzetteneknek kevesebb mint fele dolgozott egyszerű foglalkozásokban, és több mint egyharmaduk szakmunkásként.¹⁷ Tömegesen alkalmazták őket a hiányzó kisegítő gépi berendezések (például anyagmozgató és csomagológépek, adagolóberendezések) helyettesítésére azokban az üzemekben, amelyek leírására *Ellmann* (1979) találóan alkalmazta a „tőkeintenzív technológiák munkaintenzív változatai” kifejezést.

Tekintsük át az általános iskolát és szakmunkásképzőt végzettenek foglalkoztatásának alakulását, külön-külön és együttesen, megkülönböztetve a foglalkozásspecifikus és a foglalkozásokon belüli változásokat! Míg az előbbieket szorosan kapcsolódnak a gazdaság ágazati szerkezetében végbemenő változásokhoz, az utóbbiak jobban tükrözik a tudáskereslet és túlkínálat átalakulását.¹⁸ Az adatok arra utalnak, hogy a két csoport közötti *foglalkozáson belüli* eltolódások mindvégig fontos, 1995 után pedig egyeduralgó szerepet játszottak. Az általános iskolát végzettenek térvesztése majdnem minden foglalkozásban és időszakban gyorsabb volt a népességbeli aránycsökkenésüknél. A

17 Az idézett adatok az 1986. évi bértarifa-felvételből származnak.

18 A két komponens ilyen szembeállítását csak rövid távon jogos, hosszabb távon maga az ágazati szerkezet is idomul a népesség iskolázottságának változásaihoz.

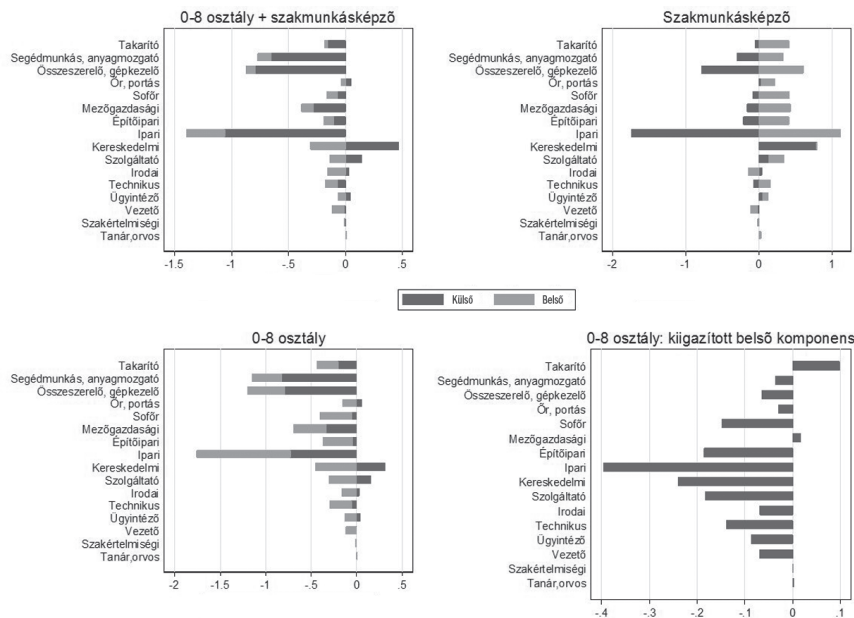
folyamat nem önkéntes jellegére – a szó szoros értelmében vett kiszorításra – utal, hogy az egyes foglalkozásokon belüli aránycsökkenésük a foglalkozási munkanélküli-rátáik folyamatosan emelkedése mellett ment végbe.

A számításokban egy 16 foglalkozást és négy iskolázottsági szintet, összesen 54 képzettségi csoportot megkülönböztető panel adatbázisra támaszkodunk, ami 1986-ra, 1992-re, valamint 1994–2003-ra vonatkozó foglalkozási, munkanélküliségi és béradatokat tartalmaz. Az adatokról áttekintést ad a 2.2. Függelék.

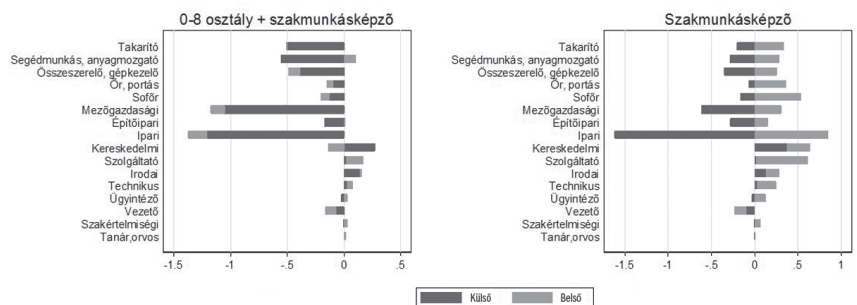
Az általános iskolát, illetve szakmunkásképzőt végzettek foglalkoztatásának változását foglalkozási csoportonként – külön-külön és együtt – a 2.8–2.10. ábrák mutatják be, az átmenet korai (1986–1992), középső (1992–1995) és kései (1995–2003) szakaszában. A változásokat foglalkozások közötti (c_K , külső) és foglalkozásokon belüli (c_B , belső) komponensekre bontjuk az (5) egyenlet szerint, ahol F az adott iskolázottságú foglalkoztatottak száma az egyes foglalkozásokban, f a foglalkozáson belüli arányuk, L a foglalkozási csoportban dolgozók összlétszáma, az összegzés a foglalkozásokra vonatkozik, a 0 és 1 indexek pedig a bázis- és tárgyidőszakra utalnak.

$$\Sigma F_1 - \Sigma F_0 = \Sigma f_1 L_1 - \Sigma f_0 L_0 = \Sigma (L_1 - L_0) \frac{f_0 + f_1}{2} + \Sigma (f_1 - f_0) \frac{L_0 + L_1}{2} = c_K + c_B \quad (5)$$

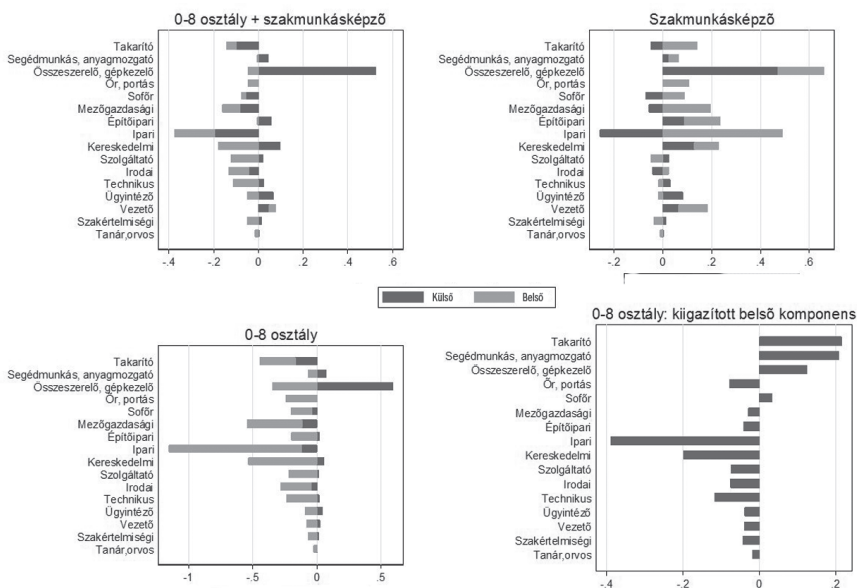
2.8. ábra: Az érettségivel nem rendelkezők létszámváltozásának komponensei
1986–1992

2.9. ábra: Az érettségivel nem rendelkezők létszámváltozásának komponensei 1992–1995

2.10. ábra: Az érettségivel nem rendelkezők létszámváltozásának komponensei 1995–2003

A komponenseket a 2.8–2.10. ábrákon az adott iskolázottságú munkaerő induló aggregált foglalkoztatotti állományának százalékában, a megfelelő

időszak egy évre vetítve adjuk meg. Így például az ipari foglalkozású, érettségivel nem rendelkező csoportra 1986–1992-ben vonatkozó $c_K = -1,1$ érték azt jelenti, hogy az időszak egy-egy évében ennyivel csökkent volna a szóban forgó csoport aggregált foglalkoztatása az ipari létszámcsökkenés következtében, ha a foglalkozást az időszakra átlagosan jellemző iskolázottsági összetétel jellemezte volna. Az ugyanide tartozó $c_B = -0,3$ érték azt mutatja, hogy ennyivel csökkentette volna a foglalkoztatást az érettségizettek beáramlása az ipari szakmákba, ha az ipari foglalkozásokban dolgozók összlétszáma az időszak átlagára jellemző szinten állandósult volna. Az ipari foglalkozásokban végbement változások összességükben évente $c_K + c_B = -1,4$ százalékkal csökkentették az érettségivel nem rendelkezők foglalkoztatását.

A 2.8–2.10. ábrákon a külső és belső komponenseket mutató három-három grafikonon kívül egy negyediket is találunk „kiigazított belső komponens” címmel. Az (5) egyenlet bizonyos értelemben túlbecsli a foglalkozáson belüli változások arányát, mert nem veszi figyelembe az általános iskolai végzettséggel rendelkezők kínálatának csökkenését, illetve a szakmunkás végzettségűek kínálatának növekedését. Ezért becslünk egy kiigazított belső komponens is, a (6) egyenlet szerint, a 0–8 osztályt végzettekre. Ennek negatív értékei arra utalnak, hogy az adott foglalkozási csoportban az általános iskolát végzettek aránya gyorsabban csökkent (lassabban nőtt), mint a munkavállalási korú népességben belüli arányuk. A képletben N az adott iskolázottságú aktív korú népesség nagyságát jelzi.

$$c_B^* = \Sigma \left(f_1 - \frac{N_1}{N_0} f_0 \right) \frac{L_0 + L_1}{2} \quad (6)$$

Az átmenet korai szakaszában, 1986–1992-ben az érettségivel nem rendelkezők foglalkoztatását az ipar hanyatlása – az ipari foglalkozások, az összeszerelők és gépkezelők, valamint a segédmunkások és anyagmozgatók számának csökkenése – érintette a legerősebben. Ehhez társult a fizikai foglalkozásokon *belüli* eltolódás a szakmunkás végzettségűek javára. A 0–8 osztályt végzettek térvesztése két kivétellel (a takarítóknál, valamint sokkal kisebb mértékben a mezőgazdaságban) gyorsabb volt, mint a népességben belüli aránycsökkenésük. A kereskedelem és a szolgáltatások bővülése mindkét csoport foglalkoztatását növelte, de a 0–8 osztályt végzettek esetében ez a növekedés kisebb mértékű volt, mint a foglalkozáson belüli aránycsökkenésük.

1992 és 1995 között – az időszak nagy része a transzformációs visszaesés éveire esik – az ipar folytatódó visszaesése mellé majdnem azonos súllyal a mezőgazdaság térvesztése társult. A tercier szektor bővülése továbbra is csak a szakmunkás végzettségűek foglalkoztatását bővítette. Az általános iskolát végzettek helyét tömegesen foglalták el szakmunkások az örök és portások, a sofőrök és a kereskedelmi fizikaiak között. A legkevésbé iskolázottak kiszorulása egy kivétellel (segédmunkások és anyagmozgatók) továbbra is minden szakmában gyorsabb volt népességbeli aránycsökkenésüknél.

1995 után lelassultak a változások, és jellegükben is eltértek a korábbiaktól. Rendkívül gyors ütemben (1995 és 2003 között 42 százalékkal) nőtt az összeszerelők és gépkezelők száma. Ez volt az egyetlen foglalkozási csoport a rendszerváltást követően, ahol növekedett a 0–8 osztályt végzettek foglalkoztatása is (11 százalékkal), annak ellenére, hogy a belső arányok itt is a magasabb képzettségűek, elsősorban a szakmunkás végzettségűek javára tolódtak el. Ugyanakkor az általános iskolát végzettek száma itt, továbbá a takarítók és a segédmunkások között a népességbeli aránycsökkenésüknél lassabban esett vissza.

A 2.8–2.10. ábrákból is érzékelhető, hogy a külső és belső komponensek aránya erősen eltért az átmenet különböző szakaszaiban. A 2.4. táblázat erről pontosabb képet ad, kihasználva, hogy a foglalkozásonként számított külső és belső komponensek összegezhethők. Látható, hogy a foglalkozások összlétszámának változásából eredő hatások 1995 után már pozitívak (és nagyon gyengék) voltak, a foglalkozásokon belüli eltolódások negatív hatása azonban alig csökkent.

2.4. táblázat: A külső és belső komponensek hozzájárulása a 0–8 osztályt végzettek foglalkoztatásának éves változásához az átmenet három szakaszában (százalék, bázisidőszaki foglalkoztatás=100)

Komponens	1986–1992	1992–1995	1995–2003
Külső (c_K)	-2,5	-4,3	0,4
Belső (c_B)	-4,5	-4,7	-4,2

A meghatározásokat lásd a (5) egyenletben és a kapcsolódó szövegben.

Kiszorulás az írás- és olvasásigényes munkahelyekről

A kilencvenes évek közepén-végén a közép-kelet-európai országokban az alacsony iskolázottságú munkavállalók foglalkoztatása még sokkal erősebben koncentráldott az írást-olvasást nem igénylő munkahelyekre, mint Nyugat-Európában. Ez az idősebbekre és a fiatalokra egyaránt érvényes volt, és az ágazati és foglalkozási összetétel hatását kiszűrve is igaz marad. Egyértelműen közép-kelet-európai jelenségről van szó: nem találunk hasonló mértékű koncentráldásra utaló jeleket még azokban a nyugati országokban sem, ahol alacsony az alapfokon végzettek foglalkoztatása.¹⁹

Az elemzési mintára és a szelekciós szempontokra vonatkozó adatokat és megjegyzéseket a 2.1. Függelék ismerteti. Nyilvánvaló, hogy a munkahelyek és munkavállalók egymáshoz rendelésének vizsgálatát országonként, sőt, azon belül is egy-egy nagyobb ágazati csoportra kellene elvégezni, de az is, hogy erre – megfelelő elemszám hiányában – nincs lehetőség. Ezért a becslések három országcsoportra vonatkoznak. Az elsőt hat kontinentális európai ország (Norvégia, Dánia, Németország, Hollandia, Belgium és Olaszország) alkotja. A másodikat Nagy-Britannia, Írország és Finnország, három olyan nyugati ország, ahol az alapfokon képzett népesség foglalkoztatása rendkívül

19 A munkahely-munkavállaló párosítások elemzéséhez tehát két, több-kevesebb joggal exogénnek tekinthető változót használunk. Az egyik az iskolai végzettség, ami az esetek többségében nem nő azután, hogy az egyén először belépett a munkaerőpiacra. A másik a munkahelyi követelményeket leíró indikátor. A kérdésre, hogy ez utóbbi vajon nem az egyéntől függ-e, még visszatérünk.

vül alacsony szintű volt a felvétel idején, majdnem olyan alacsony, mint a volt szocialista országokban. A harmadik csoportba a négy résztvevő közép-kelet európai ország: Csehország, Magyarország, Lengyelország és Szlovénia tartozik. A három csoportot elnevezése röviden NYUGAT1, NYUGAT2 és KKE néven említjük.²⁰

Az elemzés célja annak becslése, hogy a munkahelyi írás-olvasási követelmények leírására választott indikátor egységnyivel magasabb szintje hogyan befolyásolja annak valószínűségét, hogy az adott munkakört alacsony, közepes vagy magas iskolázottságú munkavállaló tölti-e be. A probléma első hallásra esetleg furcsának tűnő megfogalmazása magyarázatot kíván: vizsgálódásunk főszereplője nem a munkavállaló, hanem a *munkáltató*, aki feltevésünk szerint szabadon dönthet – valamikor régebben szabadon dönthetett – abban, hogy a meghatározott készségeket igénylő munkakört milyen iskolázottságú jelölttel töltsse be. Úgy tekintünk a megfigyelhető munkahely-munkavállaló párosításokra, mint amelyek létezésükkel bizonyítják a hajdani döntés helyességét. Kiindulópontunk, hogy a különböző iskolázottságú egyének eltérő termelékenységgel látják el az itt használt értelemben eltérő bonyolultságú feladatokat. Egy írás-olvasási követelményeket nem támasztó munkát esetleg hasonló termelékenységgel képes elvégezni egy egyetemet és egy általános iskolát végzett jelölt, a sokféle írás-olvasási és számolási készséget mozgósító munkában azonban biztosan termelékenyebb az előbbi. A racionális munkáltató egyfelől a várható termelékenység, másfelől a kifizetendő bér figyelembevételével választ a különböző iskolázottságú álláskeresőik közül.

A probléma egy *alternatíváspecifikus multinomiális választási modell*hez vagy McFadden-modellhez (McFadden 1974) vezet, ahol a munkáltató választása egyfelől a munkahely, másfelől a választott alternatíva jellemzőitől függ (R , illetve a bér). (Az R definícióját lásd a 15. lábjegyzetben). Az R növekedése a különböző iskolázottságú rétegek várható termelékenységétől és relatív bérétől függően – de a meg nem figyelt egyéni különbségektől is befolyásolva – sztochasztikusan hat a munkaerő-összetételre. Az 2.1. Függelékben tárgyalt okokból erős érvek szólnak amellett, hogy a McFadden-modell mellett, sőt helyett az adott mintában érdemes olyan egyszerűbb modellt (multinomiális logit) használni, ami a rendelkezésre álló kétes értékű béradatokat nem használja, azonban jobban kontrollálható. Egy ilyen modell arra kérdésre keres választ, hogy meghatározott számú munkahelyi írás-olvasási követelmény esetén a munkáltatók milyen valószínűséggel választanak alapfokon, közép- vagy felsőfokon végzett munkaerőt a termelékenység és az általunk meg nem figyelt bér viszonya alapján, meghatározott ágazati és foglalkozási csoportokon belül.²¹

Minden modellspecifikáció azt jelezte, hogy a volt szocialista országokban R növekedésével sokkal erőteljesebben csökken az alacsony végzettségűek aránya, és gyorsabban nő a diplomásoké, mint a két nyugati országcsoportban, amelyek esetében nagyon hasonlóan alakul a munkaerő-összetétel R függvényében. A

20 A NYUGAT1 csoport országaiiban egy-egy iskolaév 0,7–1,9 százalékkal javította a férfiak foglalkoztatási esélyét, a NYUGAT2 csoportban 3,1–4,2 százalékkal, a KKE-országokban pedig 2,5–5,3 százalékkal. Az országok csoportos kezelése miatt – elkerülendő, hogy a nagy országok adatai mozgassák az eredményeket – az eredeti gyakorisági súlyokat átalakítottuk úgy, hogy az összegük országonként 1 legyen. Továbbá, a számítások nagy részében standardizált (országonként 0 várható értékű és 1 szórású) változókat használunk.

21 Az alternatíváspecifikus modellek eredményeit lásd Köllő (2008)

2.11. *ábra* mutatja be, hogyan változik a munkaerő-összetétel R növekedésének hatására a NYUGAT2 és a KKE országokban, a multinomiális logit becslés alapján. Az „iparban” szerepel az építőipar és a mezőgazdaság is, a „nem fizikaiak” közé pedig a vezetők, a diplomás szakemberek (*professionals*), az ügyintézők, az irodai munkások és a technikusok kerültek. A 2.11. *ábra* azt mutatja, hogyan változik a 0–10 osztályt, illetve 11 osztályt végzettek aránya, ha R 1-ről 2-re, 3-ról 4-re, ..., 11-ről 12-re ugrik. A marginális hatások összege 0, tehát a két figyelembe vett iskolázottsági fokozat együttes arányváltozásával szemben a két magasabb fokozat ellenkező előjelű együttes arányváltozása áll.

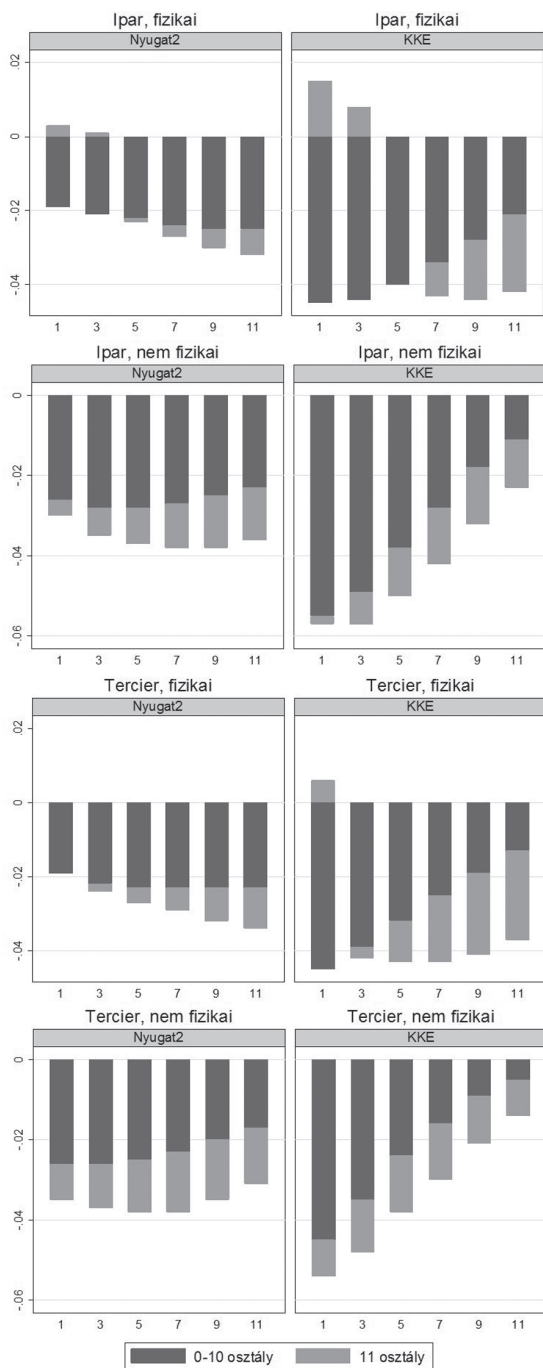
Az ipari munkások esetében a NYUGAT2 csoportjában R növekedése a 0–10 és 11 osztályt végzettek gyorsuló ütemű aránycsökkenésével jár. A hatás azonban sokkal gyengébb, és részben eltérő jellegű, mint a volt szocialista országokban. Az utóbbi esetben R növekedése R *alacsony szintjén* a szakmunkás végzettségűek aránynövekedésével (is) jár a 0–10 osztályt végzettek rovására. Ugyanakkor R növekedése R *magasabb értékeinél* mindkét érettségivel nem rendelkező csoport erőteljes aránycsökkenését vonja maga után. A hatások hasonlóak a tercier szektor fizikai munkaköreiben is.

A NYUGAT2 csoportjában, a fehérgalléros munkakörökben R egységnyi növekedése a 0–11 osztályt végzettek 3,5–4 százalékos aránycsökkenésével jár R teljes értelmezési tartománya mentén. Az írás- és olvasásigényes nem fizikai munkahelyekről való kiszorulás a volt szocialista országokban sokkal erőteljesebb R *alacsony értékeinél*. A marginális hatás 5–6 százalékpontos, ha R 1-ről 2-re, 3-ról 4-re vagy 5-ről 6-ra ugrik, majd a nyugatihoz hasonlóvá válik R magasabb értékeinél.

Azt látjuk tehát, hogy a közép-kelet-európai munkáltatók már nagyon kevés írás-olvasási feladat esetén is érettségizett vagy diplomás munkaerőt kerestek az állásaik betöltéséhez, vagy másképpen: az érettségivel nem rendelkezők a kilencvenes évek végén rendkívül erősen koncentráltak az írást-olvasást nem, vagy alig igénylő munkakörökben. Láthatjuk azt is, hogy az írás-olvasási követelmények alacsony tartományaiban a követelmények szigorodása az általános iskolát végzettek szakmunkásokkal való helyettesítéséhez vezetett.

Az alapkészségekre és a munkahelyek jellemzőire vonatkozó adatok összevetésekor felmerülhet a kérdés: miért korlátozná a szakmunkás-foglalkoztatást az írni-olvasni tudásának hiánya, ha egyszer – a Nyugathoz viszonyítva – bőségben állnak rendelkezésre ilyen jártasságokat nem kívánó munkahelyek? Ha igaz is, hogy az általános iskolát vagy szakmunkásképzőt végzett közép-kelet-európaiakat nem foglalkoztatják az írás- és olvasásigényes munkahelyeken, ezt ellensúlyozza, hogy ilyen munkahelyből eleve kevesebb van. A kérdés csak addig zavarba ejtő, amíg szemügyre nem vesszük a *régebbi és újabb munkahelyek* közötti különbségeket – amit annak ellenére is meg fogunk tenni, hogy az IALS-minta kevés (ráadásul pontatlan) megfigyelést tartalmaz az utóbbiakról.

2.11. ábra: Az írás-olvasási feladatok számának marginális hatása a 0-10 és 11 osztályt végzettek számarányára különböző ágazatokban és foglalkozási csoportokban, két országcsoportban (IALS, Európa, 15-59 évesek)

Az IALS írásbeliségvizsgálat nem rögzítette az adott munkáltatónál eltöltött időt (a munkavállaló-munkahely párosítások korát), kerülő úton mégis azonosíthatók bizonyos típusú „új” munkahelyek. A minta tagjainak feltették azt a kérdést, hány munkahelyük volt az interjút megelőző 12 hónapban. Abban az esetben, ha kettő vagy több, az aktuális munkahelyet újnak tekintettük. Ha csak egy munkahelyük volt, és a válaszadó kora és iskolában töltött éveit alapján feltételezhető volt, hogy nem pályakezdőről van szó, akkor a munkahelyet réginek minősítettük.²² Nyilvánvaló, hogy a réginek minősített munkahelyek egy része az itt használt értelemben valójában új, például akkor, ha a belépés az interjú előtti utolsó éven belül történt, az előző munkahelyről való kilépés pedig több mint egy évvel az interjú előtt, vagy ha egy korábban nem dolgozó felnőtt az interjú előtti utolsó évben lépett a piacra, és csak egy munkahelye volt (az utolsó 12 hónapban betöltött munkahelyek száma mindkét esetben egy, de 12 hónapnál rövidebb a szolgálati viszony). Ez a hiba várhatóan tompítja a régi és új munkahelyek között kimutatható különbségeket.

Azt az állítást, amely szerint az új munkahelyek esetében kisebb az írás- és olvasásigényességben mutatkozó kelet-nyugati különbség, iskolai fokozatokon és munkahelytípusokon (rég, új) belül futtatott egyszerű regressziókkal vizsgáljuk [(7) egyenlet], ahol a béták mérik a NYUGAT1-hez viszonyított írásbeliségigényt, azonos iskolázottságú munkavállalók és azonos ideje betöltött munkahelyek összehasonlításában. Az egyenletet ágazati és foglalkozási kontrollváltozókkal (X) és anélkül is megbecsüljük.

$$R_i = \alpha X_i + \beta_1 \text{NYUGAT2}_i + \beta \text{KKE}_i + u_i \quad (7)$$

2.5. táblázat: A munkahelyi írás-olvasási követelmények száma Közép-Kelet Európában valamint a NYUGAT2 csoportban a régi és új munkahelyeken (Európa)

	Kontrollváltozók nélkül		Kontrollváltozókkal		Esetszám
	NYUGAT2	KKE	NYUGAT2	KKE	
0-10 osztály					
Régi munkahelyek	0,47 ^c	-2,73 ^c	0,34 ^c	-2,06 ^c	5515
Új munkahelyek	0,28	-1,75 ^b	0,14	-0,72	527
11 osztály					
Régi munkahelyek	-0,28 ^a	-2,38 ^c	-0,18	-2,06 ^c	3166
Új munkahelyek	-0,39	-1,23 ^c	-0,38	-0,90 ^b	380
12-14 osztály					
Régi munkahelyek	-0,43 ^c	-1,15 ^c	-0,30	-0,93 ^c	7923
Új munkahelyek	-0,55 ^b	-1,03 ^c	0,27	-0,97 ^c	1076
15 vagy több osztály					
Régi munkahelyek	0,57 ^c	-0,22 ^b	0,38 ^c	-0,40 ^c	5749
Új munkahelyek	0,35	0,40	0,16	0,01	930

22 Az ilyen esetek kiszűréséhez csak a becsült munkaerőpiaci tapasztalat változója (életkor – iskolaévek száma – 6) állt rendelkezésre.

A számok azt mutatják, hogy az adott régióban lévő, adott iskolázottsággal betöltött munkahelyek mennyivel több vagy kevesebb írás-olvasási feladatot követeltek meg a NYUGAT1 csoport országainak hasonló munkahelyeihez képest. Kontrollváltozók: 12–12 ágazati és foglalkozási kétértékű (dummy) változó.

^a 10 százalékos szinten, ^b 5 százalékos szinten, ^c 1 százalékos szinten szignifikáns.

A 2.5. táblázatban összefoglalt eredmények szerint a NYUGAT1 és NYUGAT2 csoportban az írás-olvasási feladatok száma csak kismértékben különbözött. Közép-Kelet Európában a *régi munkahelyek* a nyugatinál jóval kevesebb írásbeli feladatot róttak a munkavállalóra (a diplomásokat kivéve), és minél alacsonyabb iskolázottsági szinten voltunk, annál nagyobb volt az elmaradás a nyugati szinttől. Az *új munkahelyek* esetében azonban a nyugati követelményszinttől való eltérések sokkal kisebbek, és gyakran gyengébben vagy egyáltalán nem is szignifikánsak. *A legnagyobb változásokat éppen a legkevésbé iskolázott rétegek munkahelyeinek esetében látjuk.* Ezekben a „generációs” különbségekben annak a jelét látjuk, hogy fokozatosan felszámolódik az írás-olvasási követelmények eloszlásának az az alsó módusza, ami élesen megkülönböztette a volt szocialista országokat a nyugatiaktól – még a kilencvenes évek végén is.

A kereslet változásának következményei akkor válnak láthatóvá, ha a kérdést úgy tesszük fel: hogyan befolyásolja az alapkészségek megléte vagy hiánya az *elhelyezkedési* esélyeket. Az eddig áttekintett elemzési eredmények az IALS írásbeliségfelvételt megelőzően létrejött és az IALS írásbeliségfelvételig fennmaradt – átlagosan legalább 7–8 éves – munkahely-munkavállaló párosításokra vonatkoztak. Nyilvánvalóan célját tévesztett lenne azt vizsgálni – a teljes mintán futtatott regressziókkal –, hogy milyen összefüggés van az írni-olvasni tudás és a foglalkoztatotti státus vagy a meghatározott írásbeliségigényt támasztó munkahelyeken történő foglalkoztatás között. Az ugyanis, hogy a foglalkoztatottak, kivált pedig az írás-olvasás igényes munkahelyeken dolgozók jobban írnak-olvasnak a munkanélkülieknél, nemcsak következmény (a jobb alapkészségek javítják a foglalkoztatási esélyt), hanem ok is (aki a munkában gyakorolja, nem felejt el a betűvetést). Az írástudás és a foglalkoztatás kölcsönkapcsolatából adódó endogenitási problémán úgy próbálunk segíteni, hogy figyelmünket az IALS írásbeliségfelvétel időszakában *ténylegesen vagy potenciálisan elhelyezkedőkre* korlátozzuk. Azokat vizsgáljuk, akik a felvételt megelőző évben megfordultak a munkaerőpiacon, és vagy munkanélküliek/inaktívak maradtak a felvétel időpontjáig, vagy elhelyezkedtek egy, a már tárgyalt értelemben „új” munkahelyen. Ennek a sokaságnak az esetében az írni-olvasni tudást adottnak, a munkára való alkalmasság szempontjából exogénnek tekinthetjük, és megvizsgálhatjuk, hogy a potenciálisan elhelyezkedők közül hogyan választódtak ki a ténylegesen elhelyezkedettek. Az elemzést egy kétegyenletes modellel vizsgáljuk, ahol:

a) az írni-olvasni tudás függ az iskolázottságtól, a munkapiacon töltött időtől és attól, hogy ez legalább részben munkában telt-e, továbbá a származástól (bevándorló státus, anyanyelv, apa iskolázottsága) és a kulturális szokásoktól (jár-e kulturális eseményekre, szokott-e olvasni);

b) a foglalkoztatási esély (amit a kérdezést megelőző évben ledolgozott hetek számával mérünk) függ az írni-olvasni tudástól, az iskolázottságtól, a

nemtől, az életkortól és annak négyzetétől, a lakóhelytől és a transzferstátusztól (kap-e nyugdíjat).

Az írni-olvasni tudásnak és a foglalkoztatási esélynek lehetnek további – egymással esetlegesen korreláló – meghatározói, ennek a lehetőségével számolva, a két egyenletet szimultán, egyetlen rendszerként becsüljük meg a háromlépéses legkisebb négyzetek módszerével (3SLS). A kulcsfontosságú IALS írásbeliségvizsgálat teszteredmény-változót kétféleképpen mérjük. Az egyik változatban az országokra standardizált értékeket használjuk, az eredmények tehát azt mutatják, hogyan függ össze az *országokon belüli relatív tudás* egyfelől az iskolázottsággal, másfelől a foglalkoztatással. A másik esetben az IALS írásbeliségvizsgálat mintájának egészére standardizált teszteredményt vesszük számításba, a kérdés tehát az, miként hat az iskolázottság egy évvel magasabb szintje a világátlaghoz (IALS-átlaghoz) mért tudásra, és ez utóbbi hogyan hat a foglalkoztatási esélyre. A becslést az eddig követett eljárás szerint a két nyugat-európai országcsoporthoz és Közép-Kelet-Európára külön-külön végezzük el. Az eredményeket a 2.6. táblázat foglalja össze a kontrollváltozók egyúttartóinak elhagyásával.

2.6. táblázat: Az iskolázottság, az alapkészségek és a foglalkoztatás összefüggése Nyugaton és Közép-Kelet-Európában
(kétegyenletes regressziós modell szimultán becslése a háromlépéses legkisebb négyzetek módszerével)

	Az írás-olvasásteljesítmény méréseire használt változó:					
	országokra standardizált teszteredmény			a teljes mintára standardizált teszteredmény		
	NYUGAT1	NYUGAT2	KKE	NYUGAT1	NYUGAT2	KKE
Teszteredmény-egyenlet. Függő változó: standardizált IALS-tesztpontszám (átlag = 0, szórás = 1).						
Iskolázottság (év)	0,3266 (24,3)	0,4110 (19,45)	0,3782 (19,75)	0,0801 (25,35)	0,1144 (18,20)	0,1138 (19,35)
Iskola elhagyása óta eltelt idő × már dolgozott	-0,0084 (9,01)	-0,0021 (1,51)	-0,0064 (5,06)	-0,0066 (8,47)	0,0001 (0,14)	-0,0049 (4,17)
Iskola elhagyása óta eltelt idő × soha nem dolgozott	-0,0105 (7,53)	-0,0051 (1,88)	-0,0131 (4,57)	-0,0126 (10,45)	-0,0071 (2,82)	-0,0165 (6,15)
Foglalkoztatási egyenlet. Függő változó: az utolsó évben ledolgozott hetek száma						
Teszteredmény	5,7210 (6,73)	4,7056 (4,63)	8,4267 (4,74)	5,7952 (6,15)	4,6175 (4,75)	7,0820 (4,72)
Iskolázottság (év)	0,2873 (0,58)	1,7822 (2,49)	-0,9289 (0,95)	0,3880 (2,84)	0,6397 (3,05)	0,2334 (4,72)
N	5836	2518	2898	5836	2518	2829
„R ² ”: teszteredmény-egyenlet	0,3757	0,4065	0,3218	0,4198	0,4098	0,3723
„R ² ”: foglalkoztatási egyenlet	0,2295	0,2102	0,1224	0,2464	0,2167	0,1792

Egyéb kontrollváltozók a teszteredmény-egyenletben: bevándorló, anyanyelve eltér az interjú nyelvétől, apa iskolázottsága (5 kétértékű változó), sohasem jár színházba, moziba, sohasem olvas könyvet, sohasem olvas újságot. A foglalkoztatási egyenletben: életkor, életkor négyzete, nem, bevándorló, falusi, nyugdíjat kap, sohasem dolgozott.

Minta: Nem foglalkoztatott vagy a munkahelyére egy évnél nem régebben belépett, 15–59 éves, nem tanuló népesség.

A teszteredmény-egyenletre vonatkozó eredmények szerint az iskolázottság a NYUGAT2 és KKE csoportban valamivel erősebben hatott az alapkészségekre. Ezen belül egy-egy Közép-Kelet-európában elvégzett iskolai év a világ-átlaghoz mért tudást is erőteljesen növelte. Ugyanakkor az eredmény megfordítva azt jelenti: *Közép-Kelet-Európában többet számítanak, súlyosabb tudáshiányhoz vezetnek az el nem végzett iskolaévek.*²³

A második egyenletből látható, hogy a foglalkoztatást az írni-olvasni tudás és az iskolázottság egyaránt befolyásolja, bár ez utóbbinak a hatása a teszteredményre való kontrollálás után esetenként nem szignifikáns, és maga a hatás is gyengébb. Az iskolaévek szórása a három országcsoportban rendre 3,7, 2,7 és 3 év, ezt figyelembe véve egy szórásegységnyi iskolázottsági különbség 1–2 héttel növeli a munkában töltött időt, míg egy szórásegységnyi teszteredmény-különbség 4,7–8,4 héttel. Ami számunkra fontos: a becslés szerint Közép-Kelet-Európában az alapkészségek sokkal erősebben hatnak a foglalkoztatási esélyre, mint Nyugat-Európa két megvizsgált régiójában, a teszteredményre kapott hatáserekségek 25–50 százalékkal nagyobbak, mint a NYUGAT1 csoportban, és 50–80 százalékkal haladják meg a NYUGAT2 csoportra becsült értékeket.

Összefoglalóan, azt látjuk, hogy a szakmunkás végzettségűeket a közép-kelet-európai vállalatok előszeretettel alkalmazzák alacsony írni-olvasni tudást igénylő munkahelyeken (az alapfokon végzettek helyett), a tudásigényes munkahelyekről azonban ők is kiszorulnak. Az új közép-kelet-európai munkahelyek igényei az írni-olvasni tudás szempontjából sokkal közelebb állnak a nyugat-európai mintához, mint a régié. Különösen nagy változást éppen a 0–8 osztályt, valamint a szakmunkásképzőt végzetek munkahelyeinek esetében tapasztalhatunk. A kereslet változása és a meglévő készségek alacsony szintje azzal a következménnyel jár, hogy az írni-olvasni tudás Közép-Kelet-Európában nagyon erősen befolyásolja a foglalkoztatási esélyeket, és megfordítva: az alapkészségek fejlesztésére kellő hangsúlyt nem helyező képzés nagyon súlyos helyzetbe hozza a végzeteket a munkaerőpiacon.

A szakmunkás végzettségűek bérei

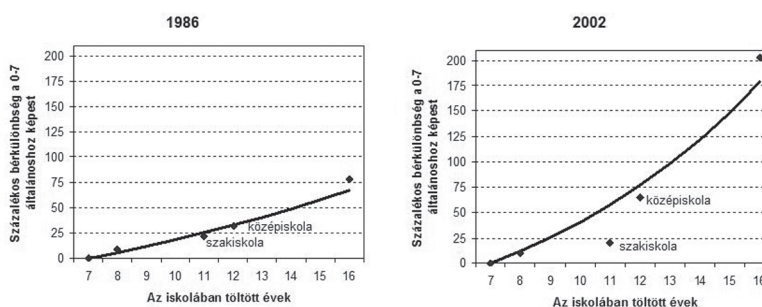
A foglalkoztatásra, illetve a kereslet és a kínálat változásaira és illeszkedésére vonatkozó adatok már előre vetítik a bérekre vonatkozó eredményeket: a szakmunkás oklevél, illetve a tanintézetekben megszerzett tudás a piacon nehezen értékesíthető, gyakran teljesen elvész.

A bérek (vagy általánosabban fogalmazva, a keresetek) vizsgálatához a következő adatokat használjuk fel: az 1973., illetve 1983. évi KSH jövedelemfelvételeinek az adatait, valamint az 1986., 1996. és 2002. évi bértarifa-felvétel adatait. A bértarifa-felvételeket az Országos Munkaügyi Központ készíti, a munkáltatók szolgáltatják az adatokat, és a minták nagyméretűek (százezret meghaladó esetszámmal). Ezekről az adatforrásokról részletesebb leírást ad *Ábrahám–Kézdi* (2000) és az MTA KTI adatbank leírása (*MTA KTI*, 2006).

²³ Látjuk azt is, hogy a tudás kopása az életkorral ezekben az országokban csak azoknál különösen gyors, akik egyáltalán nem dolgoztak az iskola elhagyása óta.

A 2.12. ábra az iskolai végzettség hozamának változását mutatja be úgynevezett Mincer-típusú kereseti regressziók alapján. Az iskolai végzettség hozama itt azt jelenti, hogy ugyanolyan nemű, korú, és azonos régióban, illetve településtípusban dolgozó embereket összehasonlítva, hány százalékkal tér el a magasabb iskolai végzettségűek keresete az alacsonyabb végzettségűek keresetétől. A regressziókat 1986-ra és 2002-re is megbecsültük, mindkét időpontban kétféle módon is. Az első változatban az iskolai végzettséget az mutatta, hogy a végzettség megszerzése hány évbe telt, a második változatban pedig maguk a végzettségi kategóriák szerepeltek.²⁴ A 2.12. ábra az iskolai végzettség hozamának változását mutatja be, folytonos vonallal az iskolaévben mért hozamokat, rombuszokkal az egyes végzettség-kategóriákat mutatva.

2.12. ábra: Az iskolai végzettség hozama, 1986 és 2002

Az ábrán két fontos dolgot láthatunk. Az első, hogy az iskolai végzettség hozama meredeken megnőtt. Míg 1986-ban eggyel több iskolai év átlagosan 6 százalékkal magasabb bért hozott, ez 2002-re megduplázódott. A másik, számunkra fontosabb üzenet az, hogy míg 1986-ban valamennyi végzettségi kategória rásimult az átlagos hozamot mutató görbére, 2002-re a szakmunkásképző látványosan leszakadt attól. A leszakadás hátterében az állt, hogy a középiskola és különösen a felsőfok hozama a nyolc általánost vagy az annál kevesebbet végzetekhez képest nagymértékben megnőtt (grafikusan: a görbe felfelé tolódott), a szakiskola hozama azonban ugyanott maradt, ahol a rendszerváltás előtt volt. Úgy tűnik, a munkaerőpiac a rendszerváltással kettészakadt érettségizett és érettségivel nem rendelkező munkavállalókra.

A tudáskereslet-növekedés és a kiszorítás hatása a bérekre

²⁴ Az eredeti regressziókban a bérek logaritmusai vannak a bal oldalon. Az együttthatókból így százalékos különbségeket képeztünk az $(e^{\beta} - 1) \times 100$ százalékos formula segítségével. E reprezentálás miatt lett a bérek logaritmusai és az iskolai évek közötti lineáris összefüggésből exponenciális összefüggés.

A rendelkezésre álló ismételt keresztszmetszeti adatok segítségével kísérletet tehetünk a foglalkozáson belüli arányváltozások két lehetséges forgatókönyvének, a képzettségigény-emelkedésnek (*upskilling*) és a „kiszorításnak” az elválasztására, ez utóbbit azt értve, amikor egy képzett csoport tagjai hajlandók képzetlen munkát végezni a képzetlenek bérszintjén. A vizsgálódás arra az eredményre vezet, hogy mindkét mozzanat jelen volt, és eltérő módon érintette a szakmunkások bérét. Az iskolázottsági szint általános jellegű

emelkedése (amikor a képzettebb munkások iránti kereslet a teljes képzettség eloszlása mentén növekedett) a szakmunkás végzettség felértékelődését vonta maga után. A szakmunkás képzettségűek aránynövekedése önmagában – az érettségizettek egyidejű aránynövekedése nélkül – viszont a szakmunkás végzettség leértékelődését jelentette.

A tapasztalat szerint sok munkahelyen egyszerű helycsere történt: az általános iskolát végzettek munkahelyeit valamivel jobban képzett szakmunkások foglalták el, akik maguk sem könnyen találtak munkát az átalakuló gazdaságban, és hajlandók voltak alacsony bérszinten segéd- és betanított munkát vállalni. Nem találkozunk a tudáskereslet-növekedés más jeleivel sem, mint amilyen az érettségizett szakmunkások, illetve szakközépiskolai végzettek beáramlása. Ugyanakkor gyakran láthattunk példát az ellenkezőjére is, amikor a műszaki változások és a minőségi követelmények szigorodása valóban megnövelte a jól képzett szakmunkások iránti keresletet, ami béremelkedéssel és képzettségi szint emelkedésével járt együtt.

Valószínű, hogy egy-egy ág foglalkozási csoportban a helyettesítés mindkét fajtája jelen volt, már csak azért is, mert az iskolázottsági csoportok közötti elmozdulások a technológia, a piac és a tulajdoni összetétel változásaihoz, tehát *vállalati* szintű történésekhez kötődtek (mint arra még kitérünk a későbbiekben). A két forgatókönyv jelentőségét ezért nem a *foglalkozások* egyik vagy másik típushoz sorolásával, hanem a foglalkozásokon belüli munkaerő-összetételbeli változások és bérváltozások kapcsolatának az elemzésével próbáljuk megragadni. Ehhez a (8) fix foglalkozási egyedhatásokat feltételező panelregressziós modellt hívjuk segítségül:

$$\left(\frac{w^S}{w^A} | X \right)_{jt} = \beta_1 \left(\frac{F_S}{F_A + F_S} \right)_{jt} + \beta_2 \left(\frac{F_K + F_F}{F_A + F_S} \right)_{jt} + c_j + u_{jt} \quad (8)$$

(8) egyenletben w a bér, A , S , K és F a négy iskolázottsági csoportot (általános, szakmunkás, középfokú, felsőfokú) jelöli, X kontrollváltozók vektora, c_j a foglalkozási fix hatásokra utal, a j foglalkozásokat, a t pedig éveket jelöl. A panelregresszió kétfajta munkaerő-összetételbeli változás hatását vizsgálja a szakmunkás képzettségűek relatív bérére. Az első komponens $[F_S/(F_A + F_S)]$ akkor növekszik, ha az arányok a képzetlen munkaerőn *belül* a szakmunkás végzettségűek felé tolódnak el. A második komponens $-(F_K + F_F)/(F_A + F_S)$, miközben $F_S/(F_A + F_S)$ rögzített – akkor nő, ha megemelkedik a legalább érettségivel rendelkező dolgozók száma az érettségivel nem rendelkezőkhöz képest, adottnak véve a képzetlen munkaerő iskolázottság szerinti összetételét. Azt várjuk, hogy az első komponens hatása a szakmunkások bérelőnyére negatív ($\beta_1 < 0$, a pusztá kizorítás csökkenti a szakmunkások bérelőnyét), a másodiké pedig pozitív ($\beta_2 > 0$, a képzettség iránti kereslet általános növekedése felfelé hajtja a szakmunkás képzettségűek relatív bérét is).

A modellt annak a tíz foglalkozásnak az 1994–2003. évi adataival becsüljük meg, amelyben jelentős számban dolgoztak alacsony iskolázottságú emberek: mezőgazdasági dolgozók, örök és portások, takarítók, segédmunkások, sofőrök, összeszerelők és gépkezelők, ipari, építőipari, kereskedelmi és szolgáltató foglalkozásúak. Ilyen mély bontásban csak a bértarifa-felvétel éveiben (1986, 1989, 1992, 1994–2003) rendelkezünk kereseti adatokkal, és éves panel csak a rendszerváltás viszonylag kései szakaszában (1994-től) áll rendelkezésre, az 1993. évi bértarifa-felvétel ugyanis nem tartalmazott a költségvetési szférára vonatkozó, iskolázottság szerint bontott adatokat.

A foglalkozáson belüli, iskolázottság szerinti béreket (w^A , w^S) oly módon mértük, hogy egyéni regressziós függvényeket becsültünk a bértarifa-felvétel adataival, amelyek bal oldalán a kereset logaritmusa, jobb oldalán a nem, a munkaerő-piaci tapasztalat és négyzete, egy Budapest kétértékű változó és 54 (16×4) foglalkozás-iskolázottság interaktív kétértékű változó állt. Ez utóbbi változók paraméterei a referenciakategóriaként szerepeltett csoporthoz – érettségizett irodai dolgozók – képest mutatózó bérelőny logaritmusát mérik a különböző foglalkozások különböző iskolázottságú művelőinél.

Az eredményeket a 2.7. táblázat első sora mutatja. Az együttthatók előjele megfelel a vártnak: a szakmunkás végzettségűeknek a képzetlen munkaerőn belüli egyszázalékos aránynövekedése (a nem érettségizett munkaerő változatlan aránya esetén) fél százalékkal *csökkentette* a szakmunkás végzettségűek bérelőnyét, míg a képzettek egyszázalékos aránynövekedése a százalékos szakmunkás-bérelőny 0,17 *növekedésével* járt.²⁵

2.7. táblázat: A (8) egyenlet becslése fix foglalkozási hatásokat feltételező panelregresszióval

	β_1	β_2	Konstans	R^2 belső	F	Hausman	Megfigyelések száma
Függő változó	(Prob > t)	(Prob > t)	(Prob > t)	R^2 teljes	(Prob > F)	(Prob > χ^2)	(csoportok száma)
$\ln(w^S/w^A)$	-0,4939 (0,000)	0,1696 (0,001)	0,2895 (0,038)	0,4106 (0,0707)	30,66 (0,000)	28,7 (0,000)	100 (10)
$\ln(w^S)$	-0,3693 (0,002)	0,1043 (0,229)	-0,0752 (0,155)	0,1147 (0,1220)	5,70 (0,004)	7,48 (0,024)	100 (10)
$\ln(w^A)$	0,1242 (0,328)	-0,0653 (0,494)	-0,3647 (0,000)	0,0100 (0,1860)	0,49 (0,614)	1,66 (0,436)	100 (10)

Minta: tíz fizikai foglalkozás 1994–2003-ben.

Megjegyzés: zárójelben a megfelelő statisztikai próba valószínűségi szintje áll.

25 Az eredmények nem változtak, ha 2001–2002-re egy, a minimálbéremeléseket kontrolláló kétértékű változót vezettünk be. Ennek együttthatója a várakozásnak megfelelően negatív: -0,026 volt, 1 százalékos szignifikanciaszinten.

A becslést megismételtük úgy, hogy függő változóként magukat a relatív béreket szerepeltettük, azaz az általános iskolát, illetve szakmunkásképzőt végzetteknek *az érettségizett irodistákhoz képest mutatózó* bérhátrányát (2.7. táblázat második és harmadik sora). A szakmunkás végzettségűek képzetlen munkaerőn belüli aránynövekedése ebben az értelemben is csökkenő bérek mellett ment végbe, míg az általános iskolát végzettek bérei nem reagáltak a munkaerő-összetétel változásaira. Ez arra utal, hogy a „kiszorítással” együtt

járó kereseti előnycsökkenés *nem* a 0–8 osztályt végzettek bérengedményeiből adódott, hanem a szakmunkások minden értelemben romló kereseti pozícióját tükrözte. A képzett munkaerő aránynövekedése a szakmunkások bérét emelte, az általános iskolát végzetteket kismértékben csökkentette, de önmagában egyik hatás sem volt statisztikailag szignifikáns (szemben a két bérhányadosára az első sorban kapott szignifikáns eredménnyel).

A „szakmunkáshiányról”

Miközben a tényadatok a szakmunkás végzettség munkaerő-piaci értékvesztéséről tanúskodnak, az üzleti sajtó, a kamarák és a gazdaságpolitikusok visszatérően *szakmunkáshiányról* panaszkodnak. A rendelkezésünkre álló adatok arra utalnak, hogy ennek hátterében alapvetően a technológiai változásokhoz való alkalmazkodás nehézsége és nem valamiféle mennyiségi „alulképzés” áll.

Nyilvánvalóan el kell fogadnunk, hogy szakmunkáshiány *van*, a tömeges panaszok valamilyen létező problémára utalnak. Azzal sem tehetjük félre a kérdést, hogy mivel „hiányról” csak valamilyen bérszintet adottnak véve beszélhetünk, a bérek emelése megoldaná a problémát. Hosszú távon valószínűleg így lenne, de ha ez lenne a rövid távú megoldás is, akkor a vállalatok – akiket senki sem korlátoz ebben – bizonyára emelnék a szakmunkásbéreket. Ezt azonban nem teszik: nemcsak az átlagos szakmunkás bére marad el tetemesen az érettségizettekéttől, de még a legjobban fizetett szakmunkások keresete is alacsonynak mondható. A sajtóban és a tévében nyilatkozó vállalati és kamarai vezetőktől gyakran hallani ugyan, hogy ma a vállalatok „a vezetői fizetéseket is meghaladó bért kínálnak a jó szakmunkásoknak”, ám ez az érdekharc hevében megfogalmazódott szónoki túlzásnak tekinthető: a 2005. évi bértarifa-felvétel adatai szerint a szakmunkásoknak mindössze *két ezreléke* keresett többet mint az *átlagos* vezető, a középvezetőket és a kisszervezeteket vezetőit is beleértve. A vállalatok nem kínálnak magas béreket a hagyományos szakmunkásiskolát végzetteknek, és ezt valószínűleg azért nem teszik, mert nem gondolják, hogy a hiány ettől enyhülni fog.

Az alfejezet hátralévő részében elemzett vállalati adatok arra utalnak, hogy a probléma valószínűleg az alkalmazkodási készségek hiányában áll. Elsősorban azok a vállalatok panaszkodnak szakmunkáshiányra, ahol a technológiai változásokhoz való alkalmazkodás nehézségekbe ütközik.

Az elemzéshez az EBRD 1997–2000-re vonatkozó magyar-orosz-román vállalati felvételének (*Commander–Köllő*, 2008) magyar adatait használjuk. A mintában 302 vállalat szerepel, melyeket a Foglalkoztatási Hivatal Munkaerő-piaci Prognózis elnevezésű felvételének mintakeretéből választották, a mezőgazdasági és általában a falusi-kisvárosi munkáltatók kihagyásával. (Egyes számításokban adathiány miatt vagy más okokból ennél kevesebb vállalat szerepel.) A mintára vonatkozó legfontosabb adatokat lásd a 2.3. *Függelékben!*

Mindenekelőtt, a 2.8. táblázat alapján megállapítható, hogy az ezredfordulón a vállalatok elég nagy része panaszkodott szakmunkáshiányra: míg más dolgozói kategóriák esetében a kívánnál alacsonyabb létszámot említő cégek aránya 7–11 százalékos volt, 36 százaléuk számolt be szakmunkáshiányról. A „hiányzó” szakmunkásoknak száma a foglalkoztatottakéhoz viszonyítva azonban ennél egy nagyságrenddel kisebb, mindössze 3–5 százalékos volt. Általánosságban, a vállalatok közel jártak az általuk optimálisnak tartott létszámokhoz, a feleslegek és a hiányok a 0–5 százalékos tartományban mozogtak. (Ez a mintabeli román és orosz vállalatokra is igaz volt).

2.8. táblázat: Létszámfeleslegekről és munkaerőhiányról panaszkodó vállalatok 2000-ben

	Magasabb a kívánatosnál			Alacsonyabb a kívánatosnál		
	a vállalatok	a kategóriában dolgozók		a vállalatok	a kategóriában dolgozók	
	százalékában	százalékában (becslés) ^a		százalékában	százalékában (becslés) ^a	
	ban	alsó	felső	ban	alsó	felső
Segéd- és betanított munkás ^b	7,3	1,2	1,5	11,2	1,5	2,4
Szakmunkás	3,0	0,7	1,0	35,8	3,2	4,5
Nem fizikai	9,0	3,6	3,7	9,9	0,4	0,4
Vezető	5,3	1,0	1,1	7,0	0,7	0,7

^a A vállalatok a következő kategóriákat választhatták: a létszám 0–5, 5–10, 10–20 vagy több mint 20 százalékkal magasabb a kívánatosnál, vagy 0–5, 5–10, illetve több mint 10 százalékkal alacsonyabb annál. Az alsó becslés úgy készült, hogy a felső, nyitott kategóriákban 25, illetve 15 százalékos felesleggel, illetve hiánnyal számoltunk, a felső becslés esetében pedig 40, illetve 25 százalékkal. Az alsó és felső becslések ezeknek az arányoknak és a zárt kategóriák középpértékének felhasználásával készültek.

^b Betanított munkásokkal együtt.

Forrás: EBRD-adatfelvétel 2001. Leírását lásd: *Commander–Köllő* (2008).

A 2.9. táblázatban szereplő becslések segítségével vizsgáljuk, hogy milyen tényezők növelték a különböző munkavállalói kategóriák esetében a hiánnyal kapcsolatos panaszok valószínűségét. A hiány (a kívánatosnál alacsonyabb tényleges létszám) előfordulásának esélyét csoportonként becsült probit modellekkel vizsgálva, éppen a szakmunkások esetében kapunk jól értelmezhető eredményeket.

Először is, azt látjuk, hogy a szakmunkáshiány az átlagosnál gyakoribb volt azoknál a vállalatoknál, amelyek előzőleg *csökkentették* a szakmunkások létszámát, ami a meglévő és az alkalmazni kívánt szakmunkásgárda összetételének eltéréseire utal. A hiány gyakoribb volt az iparban, mint a tercier szektorban, valamint a nagyvállalatoknál. A technológiai változások önmagukban nem emelték a hiánnyal kapcsolatos panaszok előfordulásának esélyét, de a panaszok az átlagosnál sokkal gyakoribbak voltak azoknál a technológiát váltó cégeknél, ahol a vezetők egyszersmind a munkavállalók alkalmazkodóképességével kapcsolatos panaszokat fogalmaztak meg. Egy olyan vállalatnál, amelyik a munkavállalói alkalmazkodóképességet nagyon súlyos fejlődési korlátnak tartotta, és egyidejűleg technológiát váltott, a szakmunkáshiány-

nyal kapcsolatos panaszok valószínűsége több mint 40 százalékponttal magasabb volt, mint a technológiát nem váltó cégeknél.

2.9. táblázat: A kívánatosnál alacsonyabb létszám valószínűségét befolyásoló tényezők 2000-ben. Probit marginális hatások és standard hibák

	Segédmunkás	Szaktmunkás	Nem fizikai	Vezető
Foglalkozásváltozás az adott kategóriában (1997–2000, logaritmusban)	0,0476 (0,0447)	-0,1509 (0,0736) ^b	0,0561 (0,0376)	0,0813 (0,0448) ^a
Középvállalat (51–250 alkalmazott)	0,0033 (0,0561)	0,1491 (0,0794) ^a	-0,0392 (0,0369)	-0,0202 (0,0332)
Nagyvállalat (251 vagy több alkalmazott)	0,0065 (0,0608)	0,1645 (0,0900) ^b	0,0385 (0,0465)	0,0126 (0,0392)
Ipar	0,0880 (0,0468)	0,1703 (0,0724) ^b	-0,0923 (0,0497) ^b	0,0447 (0,0300)
Magántulajdon (állami rész 50 százaléknál kisebb)	-0,0081 (0,0601)	0,1483 (0,0789) ^a	0,1078 (0,0266) ^c	-0,0631 (0,0524)
Jelentős technológiai változás (kétértékű változó) ¹	-0,0906 (0,0989)	-0,0026 (0,1104)	-0,0061 (0,0559)	-0,0559 (0,0686)
Jelentős technológiai változás × az alkalmazkodókészség a vállalat fejlődésének komoly akadálya ² (kétértékű változó × mennyire ért egyet az 1–5 skálán mérve)	0,0356 (0,0208) ^a	0,0940 (0,0298) ^c	0,0292 (0,0137) ^b	0,0276 (0,0122) ^b
LR χ^2	7,28	46,70	25,48	10,31
Prob > χ^2	0,4005	0,0000	0,0006	0,1716
Pseudo R^2	0,0405	0,1337	0,1468	0,0745
Vállalatok száma	228	263	261	276

Függő változó: 1, ha a vállalat létszáma az adott kategóriában alacsonyabb a kívánatosnál, 0 egyébként

¹ A változó értéke 0, ha a vállalat nem vezetett be új terméket, nem korszerűsített meglévő terméket és nem vezetett be minőségbiztosítást, A változó értéke 1, ha a fentiek közül legalább egy változás lezajlott

² Ötös, ha a dolgozók alkalmazkodóképessége komoly akadálya a vállalat fejlődésének, és egyes, ha ez egyáltalán nem jelent akadályt, Az osztályzatok átlaga a magyar mintában 1,89, a szórás 1,18,

^a 10 százalékos szinten, ^b 5 százalékos szinten, ^c 1 százalékos szinten szignifikáns.

A hiánnyal és az alkalmazkodóképességgel kapcsolatos panaszok *egyidejű* előfordulása – a technológiát váltó cégek körében – a többi munkaköri csoport esetében is gyakori volt, de a kapcsolat sehol sem volt olyan erős, mint a szakmunkásoknál. Mindez összhangban áll azokkal a megfigyelésekkel, amelyek az életkor-kereseti görbe, illetve az IALS írásbeliségvizsgálat adatai alapján az alapkészségeknek az alkalmazkodóképességet korlátozó hiányára utaltak a szakmunkásképzőt végzettek esetében.

A szakmunkásképzés fejlesztésének megoldatlansága

A szakmunkás/szakiskolai végzettség munkaerő-piaci értékének leértékelődése elsősorban ahhoz köthető, hogy a szakiskolai képzésben elsajátított speciális készségek egyre jobban leértékelődtek, az általános készségek pedig felértékelődtek. Ez egyrészt abból következik, hogy megváltozott a foglalkoztatás stabilitása, így ma sokkal kevésbé lehet arra számítani, hogy a munkaerő-piacra kikerülő fiatal ugyanabban a szakmában dolgozza le aktív évtizedeit. Másrészt az általános technológiai fejlődés következményeként, a szakmák tartalmának folyamatos változása nyomán, a foglalkoztatás még azonos szakmán belül is csak akkor lehet tartós, ha valaki alkalmas az új tudás folyamatos megszerzésére, adottak képezhetőségének feltételei. Az általános készségek hiánya – a munkakörök tartalmának változása és az alapkészségek iránti (például a munkahelyi írás-olvasási) követelmények növekedése miatt – pedig ugyancsak jelentősen csökkenti a szakmunkás/szakiskolai végzettségűek foglalkoztatási esélyeit.

A szakmunkás/szakiskolai képzésből kikerülők a munkaerőpiacra lépést követően még több mint 40 évet fognak eltölteni a munkaerőpiacon. Azt, hogy későbbi életpályájuk során mi lesz velük, szükség lesz-e a szaktudásukra, vagy sem, a technológia előre nem látható változásaitól függ. A technológiai változások pedig feleslegessé tehetnek bizonyos szakmákat, más szakmáknak a tartalmát pedig teljesen megváltoztathatják. A szakmunkások későbbi foglalkoztatási esélyei ezért azon múlnak, hogy át tudják-e képezni magukat, képesek-e követni saját szakmájuk tartalmi változásait, ennek híján szakképzetlen munkát kell-e majd végezniük, esetleg teljesen kiszorulnak-e a foglalkoztatásból. Mindez pedig attól függ, hogy a szakmunkások képesek lesznek-e elsajátítani azokat az új készségeket, melyeket a változások megkövetelnek, be tudnak-e kapcsolódni a felnőttképzésbe. Megfelelő alapokkal a szakmunkások maguk is ki tudják egészíteni, és meg tudják újítani szaktudásukat. Megfelelő alapok nélkül néhány évig esetleg elboldogulnak a szakismeretek rutinszerű alkalmazásával, de hosszú távon az alapok hiánya megakadályozza alkalmazkodásukat.

Az illeszkedés romlásában szerepet játszhatott, hogy szakiskolai képzés egyre szétaprózottabb intézményrendszerben folyik. A szakiskolai tanulók létszámának jelentős csökkenése ellenére a szakiskolai feladatellátási helyek száma az 1990 és 2006 között 465-ről 580-ra nőtt. A szakiskolai feladatellátás 90 százaléka többcélú, szakközépiskolai és/vagy általános iskolai, gimnáziumi képzést is nyújtó intézményben folyik. Az intézmények szakiskolai képzést is nyújtanak az érettségit is adó képzési programjaik mellett. A képzési kínálat kialakításakor számos szempont – tanári álláshelyek megtartása, a szakképzési alaphoz történő hozzáférés – is fontos szerepet játszott (*Mártonfi*, 2007). A szakiskolai képzésben végzettek munkaerő-piaci sikeressége

(az információk hiánya miatt is) nem döntő a képzési kínálat alakításában, és – a közkeletű vélekedéssel szemben, amely a „divatszakmák” képzési arányának növekedésében látja a képzési struktúra változásának legfőbb problémáját – nem döntő a tanulók különböző képzések iránti keresletének változása sem. Az általános iskolát végzett, továbbtanulásra jelentkezők 10 százalékát sem veszik fel saját jelentkezés alapján középfokú oktatásba (Híves, 2007). Ők azok, akik átirányítás nyomán kerülnek a szakiskolai képzésbe, vagyis a szakiskolában továbbtanulók csaknem fele olyan képzésben tanul, ahova nem jelentkezett a normál továbbtanulási eljárás során. Ez folytatását jelenti annak a pályairányítási gyakorlatnak, ami a szocialista időkben kimutathatóan növelte a pályaelhagyás valószínűségét.²⁶

A szakképzés képzési kínálatának a munkaerő-piaci igényekhez történő jobb alkalmazkodásának elősegítésére több törvénymódosítást fogadtak el 2007-ben. A regionális fejlesztési és képzési bizottságok feladatkörébe utalták, hogy meghatározzák a szakképzés fejlesztési irányait és beiskolázási arányait a régióban, hogy részt vegyenek a pályakövetési rendszer működtetésében, hogy a régióban működő helyi önkormányzatoknál kezdeményezzék a szakképzés-szervezési társulások megalakulását. A regionális képzési bizottságok tagjait a munkaadói szövetségek, illetve országos munkavállalói szövetségek, a területi gazdasági kamarák, az állami foglalkoztatási szerv, az Oktatási Hivatal, és az Oktatási és Kulturális Minisztérium delegálja. A pályakövetési rendszer működtetése céljából a közoktatási törvény módosítása rendelkezett arról, hogy mely szereplőknek milyen adatokat kell szolgáltatniuk a pályakövetési rendszer számára. E szerint a végzett tanuló információt szolgáltat a pályakövetési rendszer részére, ha nem foglalkoztatott; ha foglalkoztatott, akkor a foglalkoztató közöl adatot róla, közli, hogy milyen munkakörben foglalkoztatják frissen végzett dolgozóját, illetve hogy az milyen tevékenységet lát el; az iskola pedig a szakmai vizsga letételéről szolgáltat adatot a pályakövetési rendszer számára.

A képzési szerkezetnek a munkaerő-piaci kereslettel történő összehangolása akkor javíthatja a szakiskolai végzettségűek munkaerő-piaci esélyeit, ha megfelelő információkon alapul. A regionális fejlesztési és képzési bizottságok potenciálisan pontosabb információval rendelkezhetnek a szakképzésben végzettek munkaerő-piaci esélyeiről, mint az iskolafenntartók vagy az iskolák. A probléma azonban az, hogy a jelenleg az államigazgatásban keletkező vagy más eseti adatfelvételekből rendelkezésre álló adatok sem elégségesek a munkaerő-piaci sikeresség méréséhez, és roppant aggályos, hogy a bevezetésre kerülő pályakövetési rendszer nem lesz képes megbízható adatokat szolgáltatni. A különböző végzettségűek iránti igények megállapítása még rövid távon is igen nagy nehézségekbe ütközik. Aggasztó példa erre, hogy az Állami Foglalkoztatási Szolgálat rövid távú vállalati kikérdezéseken alapuló munkaerő-piaci prognózisában, amelyben keresett és romló pozíciójú szakmákat

26 Fazekas–Köllő (1990, 148. o.) adatfelvétele szerint például a hetvenes években Győr-Sopron megyében a szakmunkásképző iskolákba felvettek 31 százaléka nem az eredeti szándékának megfelelő szakmát tanult, és körükben a lemorzsolódás esélye lényegesen magasabb volt, mint az ugyanoda önként bekerültek esetében.

különböztetnek meg, gyakran ugyanazokat a foglalkozásokat lelhetjük fel mindkét foglalkozási csoport sorában. A 2.10. táblázat egy megyei, 2006. évi szakmapozíciós táblázat egy részét mutatja, azokat a szakmákat, melyek mindkét oszlopban szerepelnek.

2.10. táblázat: Szakma és foglalkozáspozíciós tábla, Észak-magyarországi Regionális Munkaügyi Központ, Borsod-Abaúj-Zemplén megye

Keresett foglalkozások, szakmák a tervezett létszámfelvételek alapján	Romló pozíciójú szakmák a tervezett munkaviszony-megszűnések alapján
Országos összesen	
150 fő és több	
Egyéb segéd munkások (például alkalmi munkás)	Egyéb segéd munkások (például alkalmi munkás)
Szabó, varrónő, modellkészítő	Szabó, varrónő, modellkészítő
Lakatos	Eladó
Eladó	Lakatos
Kézi anyagmozgató, csomagoló	Kézi anyagmozgató, csomagoló
100–149 fő között	
Egyéb örök és hasonló jellegű egyszerű foglalkozások	Egyéb könnyűipari gépkezelők és gyártósor mellett dolgozók
Egyéb könnyűipari gépkezelők és gyártósor mellett dolgozók	Egyéb örök és hasonló jellegű egyszerű foglalkozások
50–99 fő között	
Kőműves	Kőműves
Autóbusz-vezető	Autóbusz-vezető
Szociális ápoló, gondozó	Szociális ápoló, gondozó
Cipőgyártó gépkezelő és gyártósor mellett dolgozó	Cipész, cipőkészítő, -javító
Kárpitos	Kárpitos
Általános ápolónő, ápoló	Szociális ápoló, gondozó
Forgácsoló	Forgácsoló
Lakás-, intézménytakarító	Lakás-, intézménytakarító

Forrás: ÁFSZ 2006. szeptember 24. http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=full_borsod_stat_szakma_fogl_poz.

A vállalati kikérdezésen alapuló módszerek rövid távon is kevésbé használhatók a kereslet változásainak előrejelzéseikhez. A vállalatok számára semmilyen következménnyel nem jár, ha olyan foglalkoztatási szándékot jeleznek, amely a későbbiekben meghiúsul. A kikérdezések általában nem adnak információt arról, hogy az álláshelyek miért betöltetlenek: azért, mert magasabb bérek mellett sem lenne jelentkező, vagy azért, mert a kínált bérek nem elégségesek az állás betöltéséhez, vagy azért, mert a munkáltatók nem tartják megfelelőnek a jelentkezők tudását, ami többnyire egyet jelent azzal, hogy alacsonyabb kínálati bérek mellett csak a rosszabb képességű munkavállalók fogadnák el

az állást. A rövid távú munkaerő-piaci prognózisokban „hiányszakmaként” szereplő foglalkozások egy részében nagy valószínűséggel jelentős szerepet játszik, hogy alacsonyak a kínálati bérek (MKIK GVI, 2007). Ha rövid távon megbízható előrejelzések állnának rendelkezésre a várható munkakeresletről, akkor sem ezekre, hanem középtávú előrejelzésekre volna szükség a szakiskolai/szakközépiskolai beiskolázási arányok meghatározásához. Megbízható, módszertanilag is megalapozott középtávú munkaerő-piaci előrejelzések pedig jelenleg nem állnak rendelkezésre, és elégséges adatbázisok sincsenek ezek elkészítéséhez.

A kereslet és kínálat összehangolásának egyik fontos eszköze lehet az iskolából kikerülő egyének iskolai, illetve munkaerő-piaci életpályájának vizsgálata. A pályakövetési rendszer közoktatási törvényben lefektetett adatgyűjtési módszere viszont komoly aggályokat kelt a gyűjteni kívánt adatok megbízhatóságával kapcsolatban. Azok között a pályakezdők között, akik nincsenek foglalkozási viszonyban, minden valószínűség szerint igen gyakori lesz a bejelentési kötelezettség elmulasztása, az információt nem szolgáltatók várhatóan szisztematikusan különbözni fognak a válaszadóktól. Hasonló problémák merülhetnek fel a vállalati adatszolgáltatási kötelezettséggel kapcsolatban. A hiányzó vagy „gyártott” válaszok ugyancsak komolyan torzíthatják az eredményeket. Az adatfelvétel csak a foglalkoztatottságot vizsgálja, valamint azt, hogy a betöltött álláshely „illeszkedik-e” a képzésből kikerült végzettségéhez. Nem terjed ki a munkaerő-piaci sikeresség legfontosabb indikátorára, a keresetekre, valamint számos más, a munkaerő-piaci sikerességet befolyásoló jellemzőre, (például az egyén végzést követő képzéstörténetére, az iskolában és iskolán kívül szerzett általános készségeire).

Megfelelő előrejelzések és információforrások hiányában komoly veszélye van annak, hogy a regionális fejlesztési és képzési tanácsok a vállalati lobbik nyomására a középfokú szakképzés arányainak kialakításakor arra töreksenek, hogy az általános képzés és a hosszú távú alkalmazkodóképesség rovására elégítsék ki a *rövid távú* vállalati igényeket. Rövid távon a vállalatoknak ez megtakarítással jár, mert néhány évig esetleg foglalkoztathatják a szakképzésből kikerülőket; majd ha már azok nem tudnak alkalmazkodni a megváltozott igényekhez, akkor újabb frissen végzetteket alkalmaznak, akik átmenetileg ismét néhány évig foglalkoztathatók, és így tovább. Hosszú távon ez a megoldás igen nagy társadalmi költségekkel jár. Ez a veszély annál is inkább valószínűnek látszik, mivel jelenleg a magyar vállalatok közül csak nagyon kevesen foglalkoznak munkavállalóik folyamatos vállalaton belüli képzésével. A vállalatok zöme ma arra számít, hogy saját *speciális igényeire kiképzett, munkatapasztalattal rendelkező* végzetteket kap az iskolarendszertől. Amellett, hogy ez értelmetlen elvárás éles ellentétben is áll a modern nyugati vállalati gyakorlattal, ahol a vállalaton belüli képzés igen kiterjedt

mértékű, ez biztosítja tömegméretekben a speciális készségek és munkapasztalatok elsajátítását.

Magyarországon a felnőtt népesség képzési részvételi arányai a legalacsonyabbak között vannak az EU-országok között, amint azt Közelkép első fejezete kimerítően tárgyalta. Ugyancsak átlag alatti a vállalati képzést nyújtó vállalatok aránya, és átlag alattiak a vállalati képzési részvételi arányok is. Az Eurostat felvétele szerint a magyar cégek 37 százaléka nyújt képzést dolgozóinak (*Eurostat*, 2002), ez jóval elmarad az EU–25 57 százalékos átlagától és csak néhány országban figyelhetünk meg a hazainál alacsonyabb arányokat.

A képzést nyújtó vállalatokban a részvételi arány is átlag alatti: 26 százalék. Az MKIK GVI adatfelvétele még ennél is jóval alacsonyabb arányokat talált. Eredményeik szerint 2006-ban a vállalatok 18 százaléka képezte dolgozóit (*MKIK GVI*, 2007). Az alacsony képzési hajlandóság okairól nem állnak rendelkezésre kutatási eredmények. Ezek vizsgálatára azonban feltétlenül szükség lenne ahhoz, hogy olyan környezetet lehessen teremteni a vállalatok számára, amelyben képzési hajlandóságuk növekszik. Csak feltételezhetjük, hogy ebben szerepet játszhatnak a minimálbérszabályok, amelyek különösen a kevésbé iskolázott rétegek esetében nem teszik lehetővé, hogy a képzés költségeinek egy részét alacsonyabb keresetek formájában ráterheljék a dolgozókra, a vállalatok üzleti várakozásainak bizonytalansága, a munkavállalók általános és tanulási képességeinek hiánya, amely nagyon megnövelné a vállalatok számára a képzési költségeket, ha képezni akarnák dolgozóikat; és emellett más intézményi és szabályozási okok is szerepet játszhatnak ebben.

A képzési rendszernek a rövid távú vállalati igényekhez való igazítása viszont hosszú távon rontja a képzésből kikerülők foglalkoztatási esélyeit. A közpénzekből finanszírozott szakképzésnek elsősorban a résztvevők általános és szakmai alapkészségeit kell fejleszteniük, ez adhat lehetőséget az életpálya során a tovább- és átképzéshez és a vállalati speciális tudást biztosító (vállalati forrásokból finanszírozott) képzésekhez, vagyis a szakmunkás/szakiskolai végzettségűek hosszú távú munkaerő-piaci boldogulásához.

2.1. Függelék. A nemzetközi írásbeliségfelveételről

Elemzési minta. A számítások az IALS írásbeliségvizsgálat európai almintájára vonatkoznak a három svájci (német, francia, olasz) almintá kizárásával. Az *F2.1. táblázat* az esetszámokat tartalmazza.

F2.1. táblázat: IALS elemzési minta (15–59 éves, nem tanuló népesség)

Ország	NYUGAT1	NYUGAT2	KKE
Belgium (flamand)	2,261	0	0
Cseh Köztársaság	0	0	3,132
Dánia	3,026	0	0
Észak-Írország	0	2,907	0
Finnország	0	2,928	0
Hollandia	3,090	0	0
Írország	2,369	0	0
Lengyelország	0	0	3,000
Magyarország	0	0	2,593
Nagy-Britannia	0	3,811	0
Németország	2,062	0	0
Norvégia (bokmal)	3,307	0	0
Olaszország	2,974	0	0
Svédország	3,038	0	0
Szlovénia	0	0	2,972
Összesen	24,965	9,646	11,697

IALS teszteredmények. Az *F2.2. táblázat* az átlagos pontszámot, valamint az egyes és kettes szintet elérték arányát mutatja az elemzési mintában, az országokat az átlagos pontszám szerint rangsorolva.

F2.2. táblázat: Az IALS-teszteredmény különböző mutatói

Ország	Átlag	Szórás	Legalább egy teszt egyes vagy kettes	Az összes teszt egyes vagy kettes
Norvégia (Bokmal)	297,299	42,804	0,388	0,192
Dánia	295,286	39,309	0,471	0,180
Hollandia	291,061	43,103	0,445	0,228
Németország	290,105	42,138	0,514	0,219
Finnország	288,952	47,135	0,454	0,262
Csehország	287,789	45,732	0,564	0,247
Belgium (Flandria)	284,011	50,557	0,488	0,276
Egyesült Királyság	278,208	61,904	0,527	0,351
Írország	263,982	59,974	0,616	0,424
Magyarország	255,969	47,570	0,831	0,444
Olaszország	252,067	55,690	0,727	0,516
Szlovénia	233,994	60,312	0,831	0,622
Lengyelország	233,002	61,646	0,839	0,628
Összesen	272,653	56,765	0,598	0,361

Az iskolázottság mérése. Az iskolázottság kétféleképpen is mérhető a nemzetközi felnőttírásbeliség-vizsgálat (IALS) mintájában: a befejezett osztályszámmal, illetve a nemzetközi iskolázottsági (ISCED) besorolással. Noha az ISCED megalkotóit éppen az összehasonlíthatóság célja vezérelte, az egyes országok besorolási gyakorlata olyan mértékben tér el egymástól, hogy az illuzórikussá teszi az ISCED alapján történő osztályozást. A 10 és 11 osztályt végzetteket például egyes országok nulla, mások 99 százalékban sorolják az ISCED3 kategóriába (felső középfok), a 12 osztályt jártakat 22–99 százalékban, a 13 osztályt végzetteket 4–99 százalékban. Az ISCED használata ellen szóló leg súlyosabb érv azonban az, hogy a közép-kelet-európai országok Lengyelország kivételével az ISCED3 kategóriába sorolják a szakmunkás végzettségűeket, egybeemosva őket az érettségizettekkel. Ennek az eljárásnak a tarthatatlanságára – mint a főszövegben utaltunk rá – *Kertesi–Varga* (2003) cikke már felhívta a figyelmet.

Iskolázottság és foglalkoztatás Írországban. Az iskolázottság és a foglalkoztatás közötti rendkívül erős kapcsolatot az OECD-statisztikák is alátámasztják az Egyesült Királyság és Finnország esetében, de Írországban az ISCED 0–2 kategóriába tartozók foglalkoztatási rátáját kifejezetten magasnak mutatják a publikált adatok: 2001-ben 74 százalék a 68 százalékos OECD-átlaggal szemben az *OECD* (2003b) kiadvány szerint. Az ISCED 0–2 kategória azonban nagyon széles, az ír férfinépesség 42 százaléka tartozott ide 2001-ben. A nemzetközi felnőttírásbeliség-vizsgálat (IALS) adatai szerint ez a népesség közel egyenletesen oszlott meg a 6–10 évet végzettek csoportjai között. Míg a teljes ír férfinépességben egy iskolai osztály 4,2 százalékkal emelte a foglalkoztatási esélyt, az ISCED 0–2 kategórián belül 5 százalékkal, ami erős heterogenitásra utal, és megmagyarázza az osztályszámon és az ISCED-en alapuló statisztikák eltérését.

A „cseh csoda”. Csehország sokkal jobban szerepelt a nemzetközi felnőttírásbeliség-vizsgálat (IALS) tesztjein, mint a három másik volt szocialista ország, magasabb az elemzési mintában szereplők iskolázottsága (a medián osztályszám 12, a többi közép-kelet-európai országban 11); magasabbak a munkahelyek írás-olvasási követelményei (7,3 *versus* 5,7 feladat), és magasabb a foglalkoztatás (87 *versus* 73 százalék). Lényegesen alacsonyabb a 11 osztályt végzettek aránya is (17 *versus* 31 százalék), ami azonban nem a szakmunkás-képzés alacsonyabb arányával, hanem az általános iskolai oktatás reformjával függ össze. 1960 és 1978 között, valamint 1990 után az általános iskola 9 osztályos volt. Ezért az 1954–1964-ben, valamint 1975 után született és 12 osztályt végzett kérdezettek egy része valójában hároméves középfokú (szak)-képzésben részesült. (Ez vonatkozhat az 1953, illetve 1974 szeptember–decemberben születettekre is, de a születés hónapjáról nincs adatunk a nemzetközi felnőttírásbeliség-vizsgálatban). Az *F2.3. táblázat* arra utal, hogy ezeknek a kohorszoknak a 12 osztályt járt tagjai valóban kevésbé képeztek

és kevesebb írásbeli követelményt támasztó munkahelyeken dolgoznak, mint az előttük vagy utánuk jövők.

F2.3. táblázat: Az írás-olvasási készségek és követelmények néhány mutatója a cseh elemzési mintában

Iskolázottság	Részarány	<i>R</i>	<i>S</i>
10 évnél kevesebb	9,8	-4,12	-1,64
11 év	17,4	-3,29	-1,19
12 év, valószínűleg szakiskolát végzett	13,5	-3,29	-0,95
12–14 év, valószínűleg középiskolát végzett	38,3	-2,37	-0,65
14 évnél több	21,0	referencia	referencia

R: a munkahelyi írás-olvasási követelmények száma, referencia: diplomások.

S: Standardizált IALS-teszteredmény, referencia: diplomások.

Látható, hogy a szakmunkásképzőt végzettek aránya Csehországban is 30 százalék körül lehet. Továbbá látható, a megfelelő főszövegbeli táblázatokkal összevetve, hogy az iskolázottság szerinti különbségek a cseh esetben is rendkívül élesek. Ezért, és mert az ország befoglalása vagy kirekesztése nem módosítja érdemben a közép-kelet-európai csoport egészére kapott eredményeket, a tanulmányban Csehországot a többi volt szocialista országgal egy sorban szerepeltetjük.

A munkahely-munkavállaló párosítások becslése. A probléma természetének megfelelő alternatíváspecifikus, többkimenetes választási modellek (*Wooldridge*, 2002, 497–503) becslése nem csak a rendelkezésünkre álló bérváltozók kétes minősége miatt problémás. A munkahely-specifikus kovariánsok (mint például maga az *R* vagy a vállalatméret és az ágazati hovatartozás) együtthathatói csak úgy becsülhetők, hogy interaktív változókat képzünk: az adott kovariánst összeszorozzuk az iskolázottság kétértékű változóival. (Egy McFadden-modell adatmátrixa $N \times J$ sorból áll, ha N a megfigyelések száma és J a választható alternatíváké. A megfigyelési egység nem a döntéshozó, hanem egy, a döntéshozó által választható alternatíva. Azt, hogy a döntéshozó az adott alternatívát választotta-e, egy kétértékű változó méri, ami 1 a választott alternatíva esetén, és 0 egyébként.) Ez gyakorlatilag lehetetlenné teszi az egyenlet kontrollálását nagyszámú kovariáns esetén. Másodszor, a feltételes logit (Stata *clogit*) és az „alternatíváspecifikus szimulált maximum likelihood multinomiális probit” (Stata *asmprobit*) eljárások esetén csak úgynevezett „fontossági súlyok” (*importance weights*) használhatók, amelyek gyakorisági súlyként viselkedve torzítják a standard hibákat. Harmadszor, nem számíthatók marginális hatások csoportonkénti egy darab pozitív kimenet esetén. (Magyarázataát lásd: http://stata.com/support/faqs/stat/mfx_unsuit.html). A fenti okokból a modell itt ismertetett verzióját multinomiális logit modellel becsültük, a bérváltozó elhagyásával, de hat ágazati, öt foglalkozási és három vállalatméret-változó bevonásával, súlyozott mintára.

2.2. Függelék. Foglalkozási csoportok képzése a szakmunkások bérelőnyének elemzéséhez

**F2.4. táblázat: Eredeti 1997. évi FEOR-kód
(vagy annak megfelelője 1997 előtt és után)**

Foglalkozási csoport	FEOR-kód
Takarítók	911
Segédmunkás	913-919
Gépkezelő, összeszerelő	81-83
Őrök és takarítók	912 és 536
Mezőgazdasági	61-64 és 92
Sofőrök	833, 835, 836
Építőipari szakmák	76
Ipari szakmák	71-75
Kereskedelmi szakmák	51, 421, 422 és 429
Szolgáltató szakmák	52-53 kivéve 532, 533 és 536
Irodai dolgozók	41-42 és 532-533
Technikusok	31-34
Ügyművezetők	35-39
Vezetők	11-14
Szakértelmiségiek	21-29 kivéve 22-24
Tanárok és orvosok	22-24

2.3. Függelék. EBRD-adatfelvétel, 2001

F2.5. táblázat: Az EBRD-felvétel mintája és néhány változó átlaga 2000-ben

	Alminta		
	magyar	román	orosz
Vállalatok száma	302	319	300
Foglalkoztatottak száma	68 219	332 738	205 633
Iparvállalatok száma	203	184	156
Egyéb vállalatok száma	99	135	144
Kisvállalatok (50 alkalmazottnál kevesebb) száma	87	110	74
Középvállalatok (50-249 alkalmazott) száma	128	88	115
Nagyvállalatok (250 alkalmazott vagy több) száma	87	121	111
Magánvállalatok (állami részarány 50 százaléknál kisebb) száma	228	269	283
1990-ben vagy később alapított vállalatok száma	78	123	56
Többségi külföldi tulajdonú vállalatok száma	55	54	8
Új terméket vezetett be, vagy meglévő terméksort korszerűsített	212	199	270
ISO 9000 minőségbiztosítási rendszert vezetett be	104	58	n. a.
Az export jelentősen nőtt	69	55	25

Az adatfelvétel valamivel több mint 900 magyar, orosz és román vállalatra terjedt ki. A magyar vállalatokat az Országos Munkaügyi Központ (ma: Foglalkoztatási Hivatal) Rövid távú Munkaerő-piaci Prognózis elnevezésű mintájából választották a falusi és kisvárosi (20 ezer fő alatti lélekszámú településeken működő), továbbá mezőgazdasági és kereskedelmi vállalkozások

figyelmen kívül hagyásával, ágazat és méret szerint rétegzett mintavétellel. A kérdések a vállalati létszámra és átlagbérre irányultak 16 iskolázottsági-foglalkozási kategóriában 1997–2000-ben. Továbbá, számos kérdés irányult a vállalat előtörténetére, az 1997–2000 között lezajlott műszaki, tulajdoni és piacszerkezeti változásokra, valamint a kérdezéskori munkaerőhelyzet értékelésére. A kérdőív és az adatok elkérhetők a KTI Adatbankból. A mintán alapuló elemzést lásd *Commander–Köllő* (2008).

3. HIVATKOZÁSOK

- ÁBRAHÁM ÁRPÁD–KÉZDI GÁBOR (2000): *Long-run trends in earnings and employment in Hungary, 1972–1996*. Budapest Working Papers on the Labour Market, 2000/2.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA (2005): Népeség, foglalkoztatottság, nyugdíj. *Közgazdasági Szemle*, 5. sz. 429–447. o.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA–GYOMBO LAI MÁRTON–MÁTÉ LEVENTE (2008): Járulékfizetés és nyugdíjjogosultság 1997–2006. *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz. 665–689. o.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA–KÖLLŐ JÁNOS (2007): Munkapiaci pálya és nyugdíj 1970–2020. *Közgazdasági Szemle*, 6. sz. 529–559. o.
- BÁLINT MÓNICA–KÖLLŐ JÁNOS (2007): Gyermeknevelési támogatások. Megjelent: CSERES-GERGELY ZSOMBOR–SCHARLE ÁGOTA (szerk.): *Közelkép. 2. fejezet, Munkaerőpiaci Tükör*. MTA KTI–OFA, Budapest, 54–71. o.
- BLAU, F. D.–KAHN, L. M. (2000): Do cognitive test scores explain higher US wage inequality? Kézirat.
- BÓDIS LAJOS–NAGY GYULA (2008): A rendszeres szociális segélyezés jogosultsági és indokoltági vizsgálata és a segélyezett foglalkoztatása. Megjelent: Nagy Gyula (szerk.): *Jóléti ellátások, szakképzés és munkakínálat*. KTI Könyvek, 10. sz. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 56–80. o.
- BOERI, T. (2000): *Structural Change, Welfare Systems, and Labour Reallocation. Lessons from the Transition of Formerly Planned Economies*. Oxford University Press, Oxford.
- BOUND, J.–GROEN, J.–TURNER, S. (2004): Trade in University Training: Cross-State Variation in the Production and Use of College-Educated Labor. *Journal of Econometrics*, Vol. 121. No. 1–2. 143–173. o.
- BROWN, J. D. és szerzőtársai (2006): *Nonstandard Forms and Measures of Employment and Unemployment in Transition. A Comparative Study of Estonia, Romania and Russia*. IZA Discussion Paper, 1961. IZA, Bonn.
- CARBONARO, W. (2006): Cross-National Differences in the Skills-Earnings Relationship: The Role of Labor Market Institutions. *Social Forces*, Vol. 84, No. 3. 1819–1842. o.
- CAZES, S.–NESPOROVA, A. (2003): *Labor markets in transition: Balancing flexibility and security in Central and Eastern Europe*. International Labour Office, Genf. Revue de l'OFCE, No. 91. No. 5. 23–54. o. <http://www.cairn.info/revue-de-l-ofce-2004-5-page-23.htm>.
- COMMANDER, S.–KÖLLŐ JÁNOS (2008): The Changing Demand for Skills: Evidence from the Transition. *Economics of Transition*.
- CSERES-GERGELY ZSOMBOR (2007): Megjelent: CSERES-GERGELY ZSOMBOR–SCHARLE ÁGOTA (szerk.): *Közelkép. 2. fejezet, Munkaerőpiaci Tükör*. MTA KTI–OFA, Budapest, 103–116. o.
- DENNY, K.–HARMON, C.–O'SULLIVAN, V. (2004): *Education, earnings and skills: A multi-country comparison*. The Institute for Fiscal Studies, Dublin, WP 04/08.
- DEVROYE, D.–FREEMAN, R. B. (2001): Does inequality in skills explain inequality in earnings across advanced countries? NBER WP, 8140.
- ELLMANN, M. (1979): *Full employment. Lessons from state socialism*. H.E. Stenfert-Kroese B.V., Leiden, Antwerpen.
- EUROSTAT (2002): *Continuing training in enterprise in Europe. Results of the second European Continuing Vocational Training Survey in enterprise*. Eurostat, Luxembourg.
- EUROSTAT (2003): *School leavers in Europe and the labour market effects of job mismatches. Statistics in focus. Population and Social Conditions, Theme 3*. 5/2003
- EUROSTAT (2005): *LFS Users Guide, Labour Force Survey Anonymised data sets*. Január.
- FAZEKAS KÁROLY–KÖLLŐ JÁNOS (1990): *Munkaerőpiac tőkepiac nélkül*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- FERNÁNDEZ, C. (2006): The role of education vis-a-vis job experience in explaining the transitions to employment in the Spanish youth labour market. *Spanish Economic Review*, 8. 161–187. o.
- FLINNAND, C. J.–HECKMAN, J. J. (1983): Are Unemployment and Out of the Labor Force Behaviorally Distinct Labor Force States. *Journal of Labor Economics*, Vol. 1. No. 1. 28–42. o.
- FREY MÁRIA (2005): *Az állami foglalkoztatási szolgálatokkal kapcsolatos uniós elvárások, fejlesztési stratégiák. Nemzetközi kitekintés*. Zárótanulmány. Foglalkoztatási Hivatal Kutatási Főosztály, november.
- GALASI PÉTER (2004): *Valóban leértékelődtek a felsőfokú diplomák?* Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, 2004/3. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont Munkaerőpiaci Kutatások Műhelye–BKÁE Emberi Erőforrások Tanszék, Budapest.
- GARIBALDI, P.–WASMER, E. (2001): *Labor Market Flows and Equilibrium Search Unemployment*. IZA Discussion Papers, 406. Bonn.

- HÁMORI SZILVIA (2008): *Adult education in the European Union – with a focus on Hungary*. Budapest Working Papers on the Labour Market, Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, 2008/2. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- HERMANN ZOLTÁN–MOLNÁR TIMEA LAURA (2008): *Országos Kompetenciamérési adatbázis*. Letölthető: MTA Közgazdaságtudományi Intézet Adatbank, <http://econ.core.hu/adatbank>
- HÍVES TAMÁS (2007): *Iskoláztatási, szakképzési, lemorzsolódási és munkapiaci adatok elemzése*. Kézirat, Háttér tanulmány, OKA, Budapest.
- JONES, S. R. G.–RIDDELL, W. C. (1999): The Measurement of Unemployment: An Empirical Approach. *Econometrica. Econometric Society*, Vol. 67. No. 1. 147–162. o.
- KAPTEYN, A.–KALWIJ, A. ZAIDI, A. (2004): The myth of worksharing. *Labour Economics*, Vol. 11, No. 3. 293–313. o.
- KERTESI GÁBOR (2008): *A McKinsey-jelentés legfontosabb tanulságai a magyar közoktatási reform számára*. Magyarország Holnap, Oktatás és Gyermekesély Kerekasztal. <http://oktatás.magyarorszagholnap.hu>.
- KERTESI GÁBOR–KÉZDI GÁBOR (2008): A roma és nem roma fiatalok középiskolai továbbtanulása. Megjelent: KOLOSI TAMÁS–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): *Társadalmi Riport*. Társki, Budapest.
- KERTESI GÁBOR–KÖLLŐ JÁNOS (1998): Regionális munkanélküliség és bérek az átmenet időszakában, *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz. 621–652. o.
- KERTESI GÁBOR–KÖLLŐ JÁNOS (2006): Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség” és a diplomák piaci értéke. *Közgazdasági Szemle*, 3. sz. 201–225. o.
- KERTESI GÁBOR–VARGA JÚLIA (2005): Foglalkoztatás és iskolázottság Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz. 633–662. o.
- KÉZDI GÁBOR (2007): *A szakképzés munkaerő-piaci értékének és struktúrájának változása Magyarországon a rendszerváltás előtt és után*. Kézirat, Háttér tanulmány, OKA, Budapest.
- KÉZDI GÁBOR–VARGA JÚLIA (2007): Téveszmék és álteóriák, *Figyelő*, január 11.
- KÖLLŐ JÁNOS (1999): *The patterns of non-employment in Hungary's least developed regions*. BWP 2001/1
- KÖLLŐ JÁNOS (2001): Hozzászólás az elmaradt minimálbérvitához. *Közgazdasági Szemle*, 11. sz. 1064–1080. o.
- KÖLLŐ JÁNOS (2006): Workplace Literacy Requirements and Unskilled Employment in East-Central and Western Europe – Evidence from the International Adult Literacy Survey (IALS) Budapest Working Papers on the Labour Market. Budapesti Corvinus Egyetem–MTA KTI, Budapest, 2006/7. sz.
- KÖLLŐ JÁNOS (2008): *Iskolázatlan munkanélküliek a poszt szocialista gazdaságban*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, kézirat, megjelenés alatt.
- KÖRÖSI GÁBOR (2005): *A versenyszféra munkaerőpiacán működése*. KTI Könyvek, 4. sz. MTA Közgazdaságtudományi Intézete, Budapest.
- KÖRÖSI GÁBOR–SURÁNYI ÉVA (2002): Munkahely-teremtés és -rombolás. Megjelent: FAZEKAS KÁROLY (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök 2002*. MTA KTK–OFK, 135–175. old.
- KUTAS JÁNOS–TÓTH LÁSZLÓ (2007): A foglalkoztatási ráta magasabb annál, mint amilyennek hisszük. *Munkaiügyi Szemle*, 9. sz.
- LISKÓ ILONA (2001): Fiatál szakmunkások a munkapiaccon. Megjelent: Semjén András (szerk.): *Oktatás és munkaerőpiaci érvényesülés*. MTA KTKI, Budapest.
- LISKÓ ILONA (2004): *Perspektívák a középiskola után*. Kutatás Közben sorozat, 259. sz., Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest.
- LISKÓ ILONA (2008): Szakképzés és lemorzsolódás. Megjelent: FAZEKAS KÁROLY–KÖLLŐ JÁNOS–VARGA JÚLIA (szerk.): *Zöld Könyv a magyar közoktatás megújításáért*. Ecostat, Budapest, 95–120. o.
- MALAMUD, O.–POP-ELECHES, C. (2008): *General Education vs. Vocational Training: Evidence from an Economy in Transition*. NBER Working Paper No. 14155. július.
- MÁRTONFI GYÖRGY (2007): *A TISZK rendszer kiépítésének első szakasza*. Kézirat. OFI–KKEK, Budapest, szeptember.
- MCFADDEN, D. I. (1974): Conditional logit analysis of qualitative choice analysis. Megjelent: ZAREMBKA, P. (szerk.): *Frontiers of Econometrics*. Academic Press, New York, 105–142. o.
- MCINTOSH, S.–VIGNOLES, A. (2000): *Measuring and assessing the impact of basic skills on labour market outcomes*. Centre for the Economics of Education, London School of Economics and Political Science, július.
- MICKLEWRIGHT, J.–BROWN, G. (2004): *Using international surveys of achievement and literacy: A view from the outside*. UNESCO Institute for Statistics, Montreal.
- MICKLEWRIGHT, J.–NAGY GYULA (1999): *The informational value of job search data and the dynamics of search behaviour: Evidence from Hungary*. BWP 1999/1
- MICKLEWRIGHT, J.–NAGY GYULA (2005): *Job Search Monitoring and Unemployment Duration in Hungary: Evidence from a Randomised Control Trial*. BWP. 005/9. <http://www.econ.core.hu/doc/bwp/bwp/bwp0509.pdf>.
- MICKLEWRIGHT, J.–SCHNEPF, S. (2004): *Educational achievement in English-speaking countries: Do different surveys tell the same story?* IZA DP, 1186.
- MKIK GVI (2004): *Szakmastruktúra és szakmatartalom változások a gazdasági fejlődés tükrében*. Budapest, július.
- MKIK GVI (2007): *Rövid távú munkaerő-piaci előrejelzés, 2007*. Budapest, március.

- MTA KTI (2006): *Bértarifa-felvételek*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, http://www.econ.core.hu/adattar/tarifa_alapleiras.pdf.
- MUNICH, D.–SVEJNAR, J. (2007): *Unemployment and worker-firm matching: Theory and evidence from East and West Europe*. EBRD Conference on Unemployment, június 6–8. London, kézirat.
- MURNANE, R. J.–LEVY, F. (1996): *Teaching the new basic skills. Principles for educating to thrive in a changing economy*. Free Press, New York
- MURPHY, K.–TOPEL, R. H. (1997): Unemployment and Nonemployment. *American Economic Review*, Vol. 87. No. 2. május, 295–300. o.
- NAGY GYULA (2000): Munkanélküli-segélyezés Magyarországon a kilencvenes években. *Közgazdasági Szemle*, 10. sz. 799–816. o.
- OECD (2000): *Literacy in the information age*. OECD, Párizs. <http://www.oecd.org/dataoecd/24/21/39437980.pdf>
- OECD (2003a): *Employment Outlook*. OECD, Párizs.
- OECD (2003b): *Education at a Glance*. OECD, Párizs.
- OECD (2007a): Activating the unemployed: what countries do. Megjelent: *OECD Employment Outlook 2007*, 5. fejezet. OECD, Párizs.
- OECD (2007b): *Activating the unemployed: What countries do: further material. Compendium of National Replies to the OECD Questionnaire on Interventions in the Unemployment Spell*. OECD, Párizs.
- OECD (2007c): *Education at a Glance, 2007*. OECD Indicators. OECD, Párizs.
- OECD (2008): *OECD Employment Outlook 2008*. OECD, Párizs.
- QUINTINI, G.–MARTIN, S. (2006): *Starting Well or Losing their Way? The Position of Youth in the Labour Market in OECD Countries*. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 39.
- RIBOUD, M.–SILVA-JAUREGUI, C.–SANCHEZ-PARAMO, C. (2002): Does Euroscelrosis matter? Institutional reform and labor market performance in Central and Eastern European countries, Megjelent: FUNCK, B.–PIZZATI, L. (szerk.): *Labor, employment, and social policies in the EU enlargement process*. The World Bank, Washington D. C.
- RUTKOWSKI, J. J.–SCARPETTA, S.–BANERJI, A.–O’KEEFE P.–PIERRE, G.–VODOPIVEC, M. (2005): *Enhancing job opportunities – Eastern Europe and the former Soviet Union*. The World Bank, Wahington D.C.
- SCHARLE ÁGOTA (2007): A tényeken alapuló szakpolitika működése egy foglalkoztatást ösztönző program példáján. Megjelent: CSERES-GERGELY ZSOMBOR–SCHARLE ÁGOTA (szerk.): *Közelkép. 2. fejezet, Munkaerőpiaci Tükör*. MTA KTI–OFA, Budapest, 116–127. o.
- SKOUFIAS, E. (1999): *The structure of wages during the economic transition in Romania*. FCND DP 57. Food Policy Research Division, International Food Policy Research Institute, Washington DC.
- SORRENTINO, C. (1993): International comparisons of unemployment indicators. *Monthly Labor Review*, Vol. 116. No. 3. 3–24. o., március, <http://www.bls.gov/opub/mlr/1993/03/art1full.pdf>.
- SORRENTINO, C. (1995): International unemployment indicators, 1983–93. *Monthly Labor Review*, Vol. 118. No. 8. augusztus, 31–50. o.
- SORRENTINO, C. (2000) International unemployment rates: how comparable are they? *Monthly Labor Review*, június, 3–20. o. <http://www.bls.gov/opub/mlr/2000/06/art1full.pdf>.
- STATISTICS CANADA (2001): *International Adult Literacy Survey, Guide for Micro Data Users*. Statistics Canada, Montreal.
- STEEDMAN, H. (2005): *Apprenticeship in Europe: 'Fading' or Flourishing?* Centre for Economic Performance, London School of Economics, CEP Discussion Paper, No 710.
- WOOLDRIDGE, J. M. (2002): *Econometric analysis of cross section and panel data*. MIT Press, Cambridge Mass.–London.